

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TOLNAI OTTÓ verse 241

ORAVECZ IMRE: Ondrok gödre (*Részlet egy készülő regényből*) 249

TAKÁCS ZSUZSA: A hóhér lánya (*novella*) 256

HALMAI TAMÁS versei 262

SZAKÁCS ESZTER versei 264

MELIORISZ BÉLA versei 265

WITOLD GOMBROWICZ: Transz-Atlantik (*regényrészlet*) 267

KÁNTOR LAJOS: Táborról táborra (*esszé*) 276

POLCZ ALAINE: Három anagramma (*próza*) 287

*

Radnóti Sándor hatvanéves

ESTERHÁZY PÉTER: Utazás a tizenhatos mélyére (– részlet –) 292

PÓR PÉTER: Meditáció Petri lírai szólásának természetéről (*tanulmány*)
297

BACSÓ BÉLA: „A felszín kicsiny szimptómái” (*tanulmány*) 303

HELLER ÁGNES: A művészet autonómiája vagy a műalkotás méltósága
(*tanulmány*) 309

GYÖRGY PÉTER: In our Time (*tanulmány*) 316

SONNEVEND JÚLIA: A terrorista arcvonásai (*Gondolatok Gerhard
Richter 18. October, 1977 című műalkotásához*) 321

*

DEMÉNY PÉTER: „Valami egyszerű hakni” (*Lövétei Lázár László: Két
szék között*) 327

KISANTAL TAMÁS: Világ hajóvontái: találkozzatok! (*Margócsy István:
Hajóvonták találkozása. Tanulmányok, kritikák a mai magyar irodalomról*)
331

GYŐRI ORSOLYA: Erényes zavar (*Bacsó Béla: Kiállni a zavart*) 337

GYÜRKY KATALIN: Hontalanok haláltánca (*Ljudmila Ulickaja: Vidám
temetés*) 340

KALAVSZKY ZSÓFIA: Ruprecht, Лолита, Venyicska (*Goretity József:
Töredékesség és teljességigény. Huszadik századi orosz prózai művek
értelmezése*) 343

2006

MÁRCIUS

KÉPEK

Gerhard Richter: *Jugendbildnis; Festnahme* 321

Gerhard Richter: *Erschossener* 322

Illusztrációk Sonnevend Júlia tanulmányához 323, 324

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléd:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – Fókusz Könyvesbolt, Hunyadi u. 8–10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5–7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magister Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4–6. – **ELTE** Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21–23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

550,– Ft

JELENKOR

9 770447 642002

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

3. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,
egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A MÁRAI SÁNDOR-DÍJ átadására január 20-án került sor. A prózai szerzőknek adományozható kitüntetés idei díjazottai *Berniczky Éva*, *Dragomán György* és *Nádas Péter* voltak. Nádas Péternek, aki *Párhuzamos történetek* című munkájáért részesült az elismerésben, és a magyar kultúra napi kitüntetési ünnepség időpontjában külföldön tartózkodott, *Bozóki András* kulturális miniszter február 10-én gombosszegi házában személyesen adta át a díjat.

*

BALASSA PÉTER-DÍJ néven új művészeti díjat alapított a kulturális miniszter. Az elismerés, amelynek kiosztására első ízben idén március 15-én kerül sor, a művészeti (irodalmi, zenei, képzőművészeti és filmes) területen elért esszé- és tanulmányírói teljesítmény elismerésére adományozható, és évente egy fő kaphatja. A

bronzplakettet *Balás Eszter* szobrászművész készíti el, a díjjal járó jutalom összege kétszázezer forint. A kuratórium tagjai: *Nádas Péter* író, *Dr. Poszler György* és *Dr. Almási Miklós*, az ELTE Esztétika szakának professzorai, *Ferencz Győző* költő (a Széchenyi Művészeti Akadémia képviselőjében), valamint *B. Gáspár Judit* pszichológus, Balassa Péter özvegye.

*

PRO CULTURA HUNGARIAE EMLÉKPLAKETTBEN részesült *Hans-Henning Paetzke* német író, műfordító. A díjat, mely a magyar kultúra értékeinek külhoni megismertetésében és terjesztésében, valamint a magyar nemzet és más nemzetek művelődési kapcsolatainak gazdagításában elvéülhetetlen érdemeket szerzett külföldi állampolgárok részére adományozható, január 20-án vette át a szerző.

Szerzőink

Tolnai Ottó (1940) – költő, író, Palicsón él.
Oravecz Imre (1943) – költő, műfordító, Szajlán él.
Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.
Halmi Tamás (1975) – költő, kritikus, Pécs-Somogyon él.
Szakács Eszter (1964) – költő, Pécsen él.
Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.
Witold Gombrowicz (1914–1969) – lengyel író.
Körner Gábor (1969) – műfordító, kritikus, Budapesten él.
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, kritikus, esszéíró, a kolozsvári *Korunk* főszerkesztője.
Polcz Alaine (1922) – író, pszichológus, Budapesten él.
Esterházy Péter (1950) – író, Budapesten él.
Pór Péter (1940) – irodalomtörténész, a franciaországi Nancyban él.
Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.
Heller Ágnes (1929) – filozófus, Budapesten él.
György Péter (1954) – esztéta, Budapesten él.
Sonnevend Júlia (1979) – kritikus, Budapesten él.
Demény Péter (1972) – író, Kolozsvárott él.
Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.
Győri Orsolya (1975) – kritikus, az ELTE Esztétika szakának PhD-hallgatója, Budapesten él.
Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.
Kalavszky Zsófia (1977) – irodalomtörténész, Budapesten él.
Szabó Gyula (1946) – orvosprofesszor, Pécsen él.
Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

TOLNAI OTTÓ

*Az argentin arca**

Kiszalad a káposztaföldre
kés nélkül kap le egy fejet
ügyesen csavarva ki nyakát
máris szalad tovább
át a langyos szérűn
tán beindult az ellés
húzni kell ki
köröszten a kisborjú
vagy az ángyó lett megint rosszul
föl kell tuszkolni a saroglyába
egy páratlan cipőt talált
újságolja fuldokolva
ki tudna elmenni
egy páratlan cipő a létra alatt
ugyan honnan érkezhettek
egy páratlan cipő a lisztesládában
na és kérde őtata a pitvarban bambán pipálva
kiszórtam belőle szépen a nullást
kifényesítettem kötényem sarkával
előtte sosem láttunk ilyen magas sarkú
férficipőt
ki tudna elmenni
gyere ássunk tovább
az ángyó mesélte ők egyszer
megjátszva a ringyót egy orosz katonát

* Részlet az *Ónoma* egy rotterdami gangsterfilmben című verses regényből.

fojtottak lisztbe
előbb még tele is zabálhatta magát
mintha hóba fojtottuk volna
mint ahogy ők fojtották volt
hóba a sógort ott a tajgán
gyere ássunk tovább
hátha rálelünk a kígyóbőr cipő párjára
gyere ássunk tovább
hátha fölmerül a lánglisztből
az argentin arca
ki tudna elmenni
félek mit mondunk ha fölmerül
talán a sógor arca is fölmerül a hóból
ott legeltet a tajgán
ferde szemű kis feleségével
rettegett mit mondunk ha fölmerül
az argentin arca
rászorítjuk hirtelen a rézszitát
átnyomjuk rajta az arcát
ragyogjon akárha méhviaszban
bámulok utána ahogy poroszkál vissza
a fiistölgő pörnyében
a sárga árok felől poszáta szól
a kócsag még mindig mozdulatlan
csak akkor sikítom el magam
ahogy ismét hóna alá kap egy káposztafejet
aztán napokig nem mutatkozik
ki tudna elmenni
nyulak rágcsálnak harsogva
naphosszat ropják a táncot a létra alatt
a lisztesládában az argentinnal
és rézszita pörög a méz
méhviasz ragyog fölöttük
vagy mégsem az argentin aki fölmerül
a kék szemű orosz katonával táncol
ki tudna elmenni életünkön
a kastélyban lehúzta a komornyik lábáról
a cügos kígyóbőr cipőt
hallani a szibériai kórus zümmög
emeli az áriát
ragyogó kék jéglabda fagy a szájukba
zümmög amíg be nem lepi az új nullás
a tajga aztán tavaszig mozdulatlan a hó alatt
az ángyó várja vissza a bátyót a sógort
a többiek is késve érkeztek kéz láb nélkül
ki tudna elmenni

ide-oda pofozza tenyere között
a mind vakítóbban ragyogó rézsztitát
szórja a tyúkoknak a zsízsiket döggukacot
nem bazedovos csak olyan a szeme
mint a német tábornok gukkere
jön benne folyamatosan nagy fehér száma
a völgypartról ereszkedik
járni többé járni már nem tud a földön
elfagytak
ő úgy mondja elmentek alóla a lábai
ott táncolnak a tajgán
de így a nagy fehér száma
a sok hó után itt a zsíros földön is
újra föltalálja magát
vonul be a gukkerban már-már ideér
kishomoknak fordul
ott át a zöld határon
de alig hogy átér fordul is vissza
hogya miért is poroszkál előbb át
senki sem tudja
hiszen sosem is volt ott senkije semmije
elmege megnézni a hazáját mondják odaát
s máris számaragol vissza
a gukkerban már-már ideér
ómama köpölyözi
vagy csak duncolt piócát rak rá
hóna alatt két fej káposztával
pöndölben szalad át hozzám
vágd négybe őket
nehogy rád romoljon a birkahús
de ahogya lerakja az asztalra
s a nagykésre mutat
fogjam vagdossam a káposztafejeket
az egyiket látom megrágták a nyulak
ismét sikítozni kezd
ki tudna elmenni életünkön
sejtettem egyáltalán nem a káposzta
miatt jött nem is szereti a birkahúst
ismét sikítozni kezd
gondoltam megint felmerült a létra alatt
a lisztesládában az argentin arca
jóllehet utoljára már arról mesélt
nem is vele se az ágyóval
azzal a kék szemű orosz katonával táncol
a létra alatt a lisztesládában az argentin
mert úgy festenek mint a nők

mi meg bebajszosodtunk
benemezelődött sűrű halina a szemérmünk
ki tudna elmenni életünkön
alig bírják leszorítani őket a rézszítával
ismét sikítózni kezd panaszkodik
még a rakott sparhelt könyökcsovét is
magukkal vitték a kiskonyhából
már teljesen megette a rozsda elégett
valami bolond csipke volt csupán
de hát mi más is lenne egy könyökcsovő küldetése
mint jelezze ha megrakod csutkával
jelezze szépen a kanyart a füstnek
ki tudna elmenni életünkön
lesem a dunyha alól
kormos lábát a súrolt padlón
most is az égő tarlón futott át
úgy a legrövidebb ha zavarják
meg hát jól tesz a sok kinyílt visszernek
ki tudna elmenni
lesem feketén verejtékező combját
most egy kis fej káposztát főz
sózza napraforgóolajat önt a cserépből
bedugja a dunyha alá
szorítsam a férges fekélyre mondja
ki tudna elmenni
az ágyó esküvőjére
valami porcelánt küldött a kastélyból
az argentin komornyikkal a bárónő
miközben a martonosi vak kosárfonó
már harmonikázott
a kék szemű orosz kimászott a nullásból
és elvitte a porcelánt a gyöngyfüggőnyt
csak a kankót hagyta itt bennünk
ki tudna elmenni életünkön
de már szalad is vissza
guggolva pisil a langyos szérűn
egyhangúan kaszálja a prücsköt a szélkiáltó
pisil a káposztaföldön tán meg is szül
nyulakkal őzekkel beszélget
ó istenem ki tudna elmenni életünkön
este ahogy ismét beállít
mutatja így volt fölborotválva
az argentin komornyik tarkója
csupa pacsuli volt mindig
miközben a kék szemű orosz
kizárólag a bárónő drága kölnijét itta

csizmájába is azt locsolta
már csak azt szeretném tudni
a gyerek kék szemű lesz vagy kreol
jöllehet ott lisztbe fojtva
mind a kettő mint a lilijom halovány
ki tudna elmenni életünkön
a döglegyek ellen szifonbélből fűzők
a bölcső köré ne félj
teköréd is akárha ama gyöngyfüggöny
a bárónő budoárjából
és majd jön a füstölgő szérűn át
cipeli nagy gyöngyház harmonikáját
a vak martonosi kosárfonó
és táncolunk majd
kikaparjuk az orosz meg az argentint
kikaparjuk a lánglisztből
a bárónő is hazajön ausztráliából
és táncolunk majd a langyos szérűn
táncolunk majd a súrolt láda lánglisztjében
ki tudna elmenni életünkön
ne félj megvéd a szifonbélfüggöny
nem köpnek be ismét a döglegyek
kiegreti mind a velődből a kukacot
ki mind a forró káposzta
cipeli nagy gyöngyházharmonikáját
a vak kosárfonó
a kék szemű orosz is hozza
kis üvegharmonikáját
egyszerre telítődik majd vérrel
a szifonbélből font függönnyel
táncolunk a langyos pörnyében
táncolunk a súrolt láda lánglisztjében
táncolunk amíg az ágyó le nem szorítja
a tajgán a sógort ferde szemű kis feleségével
le nem szorít bennünket is
mint az egereket a ragyogó szitával
ó istenem ki tudna elmenni életünkön
ringyók sziszegi s egyre fűlti a kemencét
dagaszt süti a cipókat
belökte már a sóletet
s akkor ómama már nem bírja cérnával
kiszól az almáriumfiókból
milyen sólet az amelyből a liba kiröptült
száll az ökörnyal dömötörözik a juhász
miféle kék szemű orosz
miféle kreol argentin komornyik

gingula bosnyák
gingula bosnyák fiúk törik már a tengerit
gingula bosnyák fiúk hemperegnek a friss csuhén
le kell hogy valakivel nyomassuk
ki tudna elmenni életünkön
ómama még ismerte az argentin apját
komornyik volt ő is a kastélyban
habár felénk sosem is volt kastély
csak odaát a tiszán azt is mint fátýol
bebugyolálta a tiszavirág
vacogott minden a kishalálban
döfögette a rühes kutya
minden elrühesedett
akkor már a kastélyban is
döfögette a rühes kutya
amit a báró hozott afrikából
a víziló a rinocérosz fejével
meg a komornyik anyjával
döfögette a flamingót
vagy lehetséges
ó istenem ki tudna elmenni életünkön
a flamingó volt az anyja a komornyiknak
azt sugdossák a flamingó
meg az a cúgos kígyóbőr cipő is
az argentin apjáé volt
a cúgos kígyóbőr cipő
amit kikapart a lánglisztből
de ómama már nem mocorog
ébredtgetheti milongával
rángathatod a lábát a föld alatt
a manillával nem kotyog magában
mint a bevarrt szemű kotlós
nem kérdi már ki sündörög
ki kényeskedik
sonka svargli helyett
a füstölő lila kátránytükrében
csak az érdekli hol ténsereg olivér
elemérnek véli
az argentin meg az orosz
rugdoshatják mint lovak
a lisztesláda az almárijum oldalát
akárha még mindig az a vak
martonosi kosárfonó harmonikázna
jöllehet holtan bukkott pirospaprikába
ó istenem ki tudna elmenni életünkön
csak az érdekli hol ténsereg olivér

elemérnek véli tán a sziksó a sókopó forgószele
forgatja mint a selyemgyár orsóira rátekeredik
képtelen felismerni kit tekert hozzá az ökörnál
vitéz ótata is pákász volt mondja
olyan csavargó aki a vízen jár
ó istenem ki tudna elmenni életünkön
a vitézek mind a nád közé szorultak
az ótata is olyan volt mint a csíbor
mint a vízicsibe olyan vízicsavargó
nem mocorog
nem mutatkozik már
megették mind a molyok lila pruszlikját
hiába bizonygatom most lett csak
izzó igazgyöngy pruszlikká
csak az érdeklő hol ténfereg olivér
gyöngyvér sejtette
a flamingóra féltékeny ómama
ki tudna elmenni életünkön
azt kecerészi mondta állítólag
a tó visszáján azt sarkantyúzza vitéz-vér
ómama mindig a vértó visszajáról beszélt
ő még ismerte a vér családot
akiről a tó a nevét kapta
ha meg már megkapta
miért ne folyhatott volna bele valós vér
hisz az is oda folyik ahol lapos
akárha egy végtelen vágóhídról
mindig is a flamingóra gyanakodott
egyszer egy kifakult flamingót talált
a sóletbe főzni
okádott a vasfüggöny tövében az egész határ
ó istenem ki tudna elmenni életünkön
mint fekete szoknyát fölkapja a pörnyét a szél
álltam ott az argentin előtt immár nem a liszt őszében
akárha kis hermelinbundával szemérmemen
s akkor szuszogni kezdett
a vak martonosi kosárfonó mert végül is
az övé lett az orosz kis vérrel teli üvegharmonikája
meghajolt táncra kért kukoricacsővel a porcelánnadrágban
magas sarkú krokodilbőr cipőjében az argentin
arca az arcomra égett látod még ma is lángol
ki tudna elmenni
mindenki csak forgolódik
ki tudna elmenni
édes kislányom súg ki az almárijumból
nem lisztben táncoltatok ti

nem lánglisztben jártátok a tangót
mint kanül csöpög a szifonbél
ragyognak a teli köpölyöspoharak
ragyog a rézszita méhviasz fölöttünk
szuszog a vérrel teli kis üvegharmonika
nem lisztben táncoltatok
késélen
ki
ki tudna elmenni
sótölcsér forog sosem szebb pár
forog örült paprikával
hótölcsér forog sosem szebb pár
örült paprikával
égen-jégen rianás csattan
nem ollé óbégattatok csak
ó ki tudna elmenni
istenem ki semmivé köszörült életünkön
jöllehet egyszer én megkísérletem
a vándorköszörűs távoztával összemarkolni
az utána maradt fényes szemetet
eldugni a gyilok drága markolatát
csak a gyalázkával nem számoltam
ahogy hazaért a tajgáról fehér szamarán
azt vágta az argentin hátába
de én még a holdvilágban is táncoltam vele
csak aztán dugtuk a kék szemű orosz mellé
a lisztesládába
a harmonika nem ő a harmonika szuszog
de az arca ha nem az arca kígyóbőr cipője
a lánglisztből nullásból néha még fölbukik.

Ondrok gödre

Részlet egy készülő regényből

3.

János apja, idősebb János ősz hajú, kissé szögletes arcú, zömök testalkatú, beszédes, szelíd ember volt. Haját ősi magyar szokás szerint kétoldalt még csimbókba fonva hordta, bő gatyát viselt, de már nem járt bocskorban, és arcát a harcsabajusz helye kivételével simára borotválta. Mikor fájni kezdtek az ízületei, és meggyengült a karja, lemondott a vagyonáról, és mindent a gyerekeire íratott. János a maga földrésze mellé a portát is megkapta. Ez nem dívott. Amíg élt az örökhangyó, az örökösök nem örököltek, hanem csak a halála után. Mondták is a rokokói, a komái, a jóakarói:

– Vigyázz, Jani, megfordulhat a szél, idegen lesz a tulajdon portádon, aztán a végén még enni se adnak.

Szerencsére alaptalannak bizonyultak a félelmek. János nem változott meg az apja irányában azután sem, hogy átvette a gazdaság irányítását. Tisztelte, becsülte továbbra is. És ebben Teréz is hozzá igazodott. Ennek tudható be, hogy az öreg nem rogyant meg hirtelen, nem szakadt össze, nem fordult magába, nem lett mogorva, önsajnáló, sértődékeny. Nem éreztették vele, hogy minden megváltozott, vagy hogy terhükre van, felesleges. Apróbb munkákat végeztettek vele a ház, az állatok körül, vagy vigyázott a portára, ha a határba mentek. Dolgoztatták, de óvták. Tiszteletben tartották szokásait, elnézték rigolyáit. Nem tették szóvá, ha a pincéből jövet átsuhant az udvaron a hóna alatt egy üveggel, ha felhajtott egy-egy pohár bort. Igyekeztek teljesíteni a kívánságait, szinte kényeztették. János megbeszélte vele az időszerű, főbb teendőket, fontos ügyekben tanácsot kért tőle. Ha venni vagy eladni készült valamit, ha vetni akart valamit valahova, vagy megbetegedett valamelyik állat, többnyire kikérte a véleményét. És, eleinte legalábbis, ügyes diplomáciával mindent úgy intézett, mintha az apjának mindenbe volna beleszólása, mintha ő tartaná kézben a dolgokat, mintha még mindig ő volna a gazda.

A fiú nem okozott csalódást az apjának, de alapvetően különbözött tőle. Még küllemre is. Haját már levágatta, nadrágban járt, és hétköznapi, munka közben is csizmát hordott. A régi világból csak a harcsabajuszt és a pörge kalapot tartotta meg. Amúgy meg szőke, magas termetű, magas homlokú és kék szemű volt. Finom metszésű, szabályos arcával, arányos orrával, kis füleivel, hosszú végtagjaival és atlétatermetével kirítt nemcsak a családból, hanem a tágabb környezetéből is. Olyannyira elütött a falubeli férfiatól, hogy ha hirtelen kiragadták volna in-

nen, városi ruhába öltöztették volna, és letették volna Egerben, Losoncon vagy Rimaszombatban, minden bizonnyal mindenki kifinomult úrnak vagy legalább polgárembernek nézte volna. Jánost azonban nem röpítette el Szajláról senki, itt élt, ebben a kis faluban, és álruhát se öltött. Ennélfogva az idegen, a kívülálló elsősorban itt láthatta, és amikor először megpillantotta, kivált, ha ráadásul még magasabb származású is volt, önkéntelenül felkiáltott, és azt kérdezte magában: hogy kerül ide ez az ember, mit keres ez az Apolló a kerges tenyerű, istállósza-gú, durva parasztok közt?

János tudta, hogy jól fest. Állt már tükör előtt, bárha csak a konyha falán lógó előtt, amely csupán mellig mutatta. És azt is észrevette, hogy ugyanezért tetszik a nőknek. De tovább nem nagyon gondolt vele. Nem szentelt ennek nagyobb figyelmet, mint tavasszal a kertjükben virágzó cseresznyefának vagy nyáron az Ondrok gödrén túl lemenő napnak. Szemügyre vette egyiket is, másikat is. Tetszettek neki, mert volt érzéke a szépség iránt, de ennyivel el is intézte, mintegy levette őket a napirendről, ha volt is, elfojtott magában minden utórezgést. Nem így Teréz. Őt foglalkoztatta férjének testi tökéletessége, mert neki gondot okozott. Titkolta ugyan, de folyton féltette Jánost. Félt, hogy elveszíti, hogy elveszik tőle, és nem szerette, ha más asszony is van a közelében. Munka közben sem, még otthon sem. Meg is tett mindent, hogy távol tartsa tőle a nőket. Vagy ha mégis elkerülhetetlen volt a jelenlétük, és ha tehette, vele ment, elkísérte a határba, a vásárba, néha még a szomszédba is. És arra is ügyelt, hogy nőcselédet csak csúnyát, hibásat vagy öreget fogadjon fel.

Megfigyelhető, hogy minél távolabb áll valaki valakitől, annak benső körétől, ez esetben a családjától, térben is, időben is, annál döntőbb számára a külső. Aki pedig nem ismeri közelebbről véleményének tárgyát, vagy éppenséggel először találkozik vele, bevallja magának vagy sem, kizárólag annak alapján ítéli meg, ha ilyen tökéletes, és nem tudja kivonni magát a hatása alól. De, a házastársat kivéve, a közelállóknak, családtagoknak, barátoknak, szomszédoknak az nem oszt, nem szoroz. Őket hidegen hagyja, közömbösek iránta. Ők nem feltétlenül írják a javára az előnyös küllemi tulajdonságokat. Csak a cselekedetei, viselkedésbeli megnyilvánulásai, szavai érdeklik őket. Az ő szemükben csak azok mozgatórugói, a belső tulajdonságok számítanak. Azzal mérik, milyen a természete, miként viszonyul hozzájuk, rendes-e, és ki lehet-e vele jönni.

János belső tulajdonságai, amelyeknek alapján otthon megítélték, már kevésbé voltak előnyösek. És ha azok zöme összhangban állt is a külsővel, némelyik jócskán elmaradt mögöttük, és a közvetlen közelében élőknek olykor komoly gondokat okozott.

Munkás, törekvő, becsületes ember volt. Ehhez nem fért kétség. Szeretett és tudott dolgozni, és soha senkit nem rövidített meg. Értett a földhöz, az állatokhoz, de főként a földhöz, amelyet jellemző módon annyira szeretett, hogy minden további nélkül a szájába vett belőle, ha meg akart venni valahol egy darab szántót, ha kíváncsi volt a talaj minőségére, összetételére. A kisujjában volt a földművelő mesterség minden csínja-bínja. Nem hiába tanítgatta az apja már zsenge gyermekkorában. És az is meghozta a gyümölcsét, hogy magától is folyvást gyarapította az ismereteit, mikor nagykamasz, legény, utána pedig házas-ember lett. Tudta, mit, mikor és hogyan. Bármibe fogott, abból lett valami. Ha ő

irtásföldet tört fel, ott a rá következő esztendőben aratott. Ha ő a meredek partban kukoricát vetett, az annyit termett, hogy alig győzte letörni, kifosztani. Ha ő bikát hizlalt eladásra, arra az áron felül még prémiumot is kapott a felvásárlótól.

Üzleti érzékkel is rendelkezett, amit nem minden szajlai gazdáról lehetett elmondani. Furtonfurt számolt, spekulált, jött, ment, fülelt, kérdezősködött, tájékozódott. Piacokra, vásárokra járt, adott, vett, alkudozott. Sokszor akkor is elment ilyen helyekre, ha semmi áruba bocsátani valója nem volt, és vásárolni sem akart semmit. Ilyenkor csak nézelődött, hallgatta a kereskedők, kupeczek beszédét, figyelte az árakat, a hangulatot, a kereslet–kínálat alakulását, próbálta kifürkészni, mi várható a jövőre nézve. Ezzel magyarázható szüntelen gyarapító, szerző képessége is. Kérdezte is egyszer tőle a sógora, Trso Pál tréfásan:

– Te, János, nem vagy te zsidó?

Mindezekon felül még kézügyességgel is megáldotta az Isten. Ami szerszám a kocsián kívül a gazdaságában fából volt és új, azt mind maga csinálta. Nem szorult kerékgyártóra vagy asztalosra. A vassal is tudott bánni, de a fához mint anyaghoz jobban vonzódott. A csűr mögötti kis műhelyt is famegmunkálás céljára szerkesztette. Ha ráért, ha kellett vagy eltörött valami, alkatrész, szerszám, abba vette be magát, és sürgősen elkészítette vagy megjavította. Volt a műhelyében minden, gyalupad, gyalu, padszolga, bak, fűrész, véső, fúró meg mindenféle egyéb szerszám, még eszterga is. Télidőben fűtött is ott, egy kis dobkályhával, hogy ne fázzon. Ő csinálta Teréz eszvétáját és a kenderfeldolgozáshoz szükséges összes kelléket is, a konyhai székeket, lócsakat, bölcst a gyerekeiknek. Néha a szomszédok is rendeltek nála ezt-azt, vagy áthozták, ha elromlott valami és reparálni kellett. Ilyenkor leültek egy bakra, és vártak, mialatt ő ügyködött, és teljesítette kérésüket.

Mindig tett-vett, és rendet tartott a portán. Ott nem maradhatott tartósan elhullajtott szalma, széna, trágya, baromfitoll a földön. Felszedte vagy felszedette. És rendszeresen söpörtette az udvart meg a közös közlekedőt. Nemcsak szombaton, néha még hétköznap is. Kínosan vigyázott mindenre. Mindig tudta, mi hol van. Gyengéje volt a takaros szénakazal. Mindig maga rakta. Olyan sarkokat gyűrt, hogy na. És nem volt szabad csak úgy az oldalából húzni. Rá kellett menni, még ha hó takarta is, és a szénavágóval vágni, és azzal sem akárhogyan, hanem szabályosan, kockára. És csak annyit, amennyi az istállói szénatartóban elért. Ha András, a mindenes cseléd nem így csinálta, rászólt. A pazarlást nem tűrte. A körmére nézett mindenkinek, családtagnak, cselédnek, napszámosnak. És beosztott mindent. Nála nem fordulhatott elő, hogy ne tartson ki a takarmány újig, és szalmával, törekkkel kelljen etetni a lábasjóságot. Mindamellet nem lehetett rámondani, hogy fukar, bár fogta a pénzt. Mindenkinek, mindennek megadta, ami járt. És emberségesen bánt mindenkivel, az utolsó cigánnyal is. Mert amúgy jólelkű volt és segítőkész. Ha kölcsönkértek tőle, adott, ha nem is készpénzt. A szomszédoktól sokszor nem fogadott el semmit a famunkáért.

Az italt se vetette meg, de mindig mértéket tartott. Soha senki nem látta részezen. És nem járt a kocsmába sem, de még csak egy féldecire se ugrott be soha, mint némely gazda tette, ha kora reggel vagy napközben előtte vitt az útja kocsi-val. Terézt rendesen ellátta pénzzel, háztartásra, ruházkodásra valóval. Mint házastársat becsülte. Nem mindig vette ugyan figyelembe az ellenvetéseit, de meg-

hallgatta a véleményét, beavatta a terveibe, ha úgy találta, hogy rá is tartozik, amit a fejében forgat. Különben csak a főztjét dicsérte, vagy megcsipkedte az arcát, és ha vásárban, malomban járt, apróbb ajándékokkal kedveskedett neki. Mint nőt rendszeresen kielégítette az ágyban, gyengéden, kíméletesen juttatta el az orgazmusig, és az mindig eltelt iránta hálával, mert különben nagytermészetű volt, és utána még sokáig gyötörte.

János az átlagosnál több jó tulajdonsággal bírt tehát. Volt viszont két nagy hibája és két kisebb fogyatkozása, és leginkább ezekben különbözött az apjától. Mindenkitől annyit követelt, mint önmagától, és nem tudta mindig kimutatni a szeretetét, kivált a gyerekeivel szemben nem. Ama két fogyatkozás pedig abban állt, hogy könnyen megmérgeedett, indulatba jött, és hajlott a borúra, komorságra.

Önnön mércéjének mindenkire való alkalmazása azt jelentette, hogy mindenkit hajszolt a munkában, és ezzel megutáltatta magát. A látszólagos szeretetlenség a hidegség, érzéketlenség benyomását keltette. Az, hogy nem tudott magán mindig uralkodni, azt eredményezte, hogy néha elvesztette a fejét, és olyat is tett vagy mondott, amit nem akart. A mélabúra való hajlam meg azzal járt, hogy ritkán tudott nevetni, és olyankor is rosszkedvűnek látszott, mikor nem volt az, vagy legalábbis semmi nem nyomasztotta. Ha e négy tulajdonság egyszerre érvényesült, netán még össze is adódott, akkor az olyan elemi erővel hatott, hogy érényei már alig tudták ellensúlyozni.

A rossz tulajdonságok, lelki rövidségek nem adnak felmentést, de nem is igazán hibáztatható értük senki. Adottak, együtt születnek, keletkeznek az emberrel, és éppoly kevésbé tehet róluk, mint arról, hogy túlon túl nagy lába, orrsővényferdülése van, vagy eláll a füle. Még akkor sem róhatók fel neki, ha tud róluk, és esetleg küzd is ellenük, hát még ha sejtelve sincs róluk, nem jutott el az önismeretnek erre a fokára, és így nem mérheti fel, milyen kellemetlenek, milyen károsak.

Jánostól sem lehetett zokon venni, hogy olyan, amilyen. Volt benne jó és volt benne rossz is. És azért sem neheztelhetett rá senki, hogy voltaképpen nem is tudta, hogy milyen. Azt csak közvetlen környezete, a családja tudta, vagy vélte tudni. A család viszont nem feltétlenül igazságos az ilyen emberrel szemben, mert szenved a rossz tulajdonságaitól, és ha szenved, hajlamos megfélekezni a jókról. Ha meg nem szenved, esze ágában sincs arra gondolni, hogy azért nem szenved, mert jó tulajdonságai is vannak.

János testvérei, gyerekei és apja is elsősorban a rosszat látták Jánosban, bár az apja ítéletét enyhítette, hogy szülői elfogultságát nem tudta egészen levetkezni, és végső soron sok mindent elnézett neki. Kivételt csak a felesége, Teréz képezett. Őt sem részrehajlással, sem igazágtalansággal nem lehetett vádolni. Nem adott férjének felmentést, de érényeit sem veszítette szem elől. Elfogadta őt olyannak, amilyen. Képes volt rá, rendelkezett e ritka és felbecsülhetetlen értékű házastársi képességgel. De nem megalkuvásból egyezett ki vele, nem azért mert, miként a kor asszonyai általában, férjét urának és parancsolójának, magát pedig, mint nőt, alacsonyabb rendű lénynek tekintette, hanem azért, mert mélyen vallásos volt, komolyan vette az oltár előtt tett esküjét, és ki akart mellette tartani jó-

ban, rosszban. Sosem csüggedt el, nem ingott meg, egy pillanatig nem érezte magát szerencsétlennek. A házasságot feladatnak fogta fel, amelyet tisztességesen végre kívánt hajtani, hogy az Utolsó Ítélet napján e tekintetben is megállhasson az Úr előtt. A megpróbáltatások ellen pedig szívóssággal, állhatatossággal, önfegyelemmel, alázattal vértette fel magát. És ez bevált, ez megvédte. Ha nem ezt tette volna, nem győzte volna erővel, nem bírta volna elviselni Jánost, nem maradhatott volna meg az oldalán. Előbb-utóbb összeroppant vagy megszökött volna tőle.

Teréz nem volt kimondottan szépség, sőt, az igazság az, hogy egyáltalán nem volt az, bár csúnya sem. Mégis, ha az ember együtt látta a férjével, és más nem kötötte le a figyelmét, önkéntelenül felöltött benne a kérdés: ugyan hová tette a szemét ez az ember, mikor párt választott magának?

Ha Teréz magában mutatkozott, ha nem árnyékolta be János, már kedvezőbben ítéltetett meg. Közepes volt a termete, haja seszínű, ázsiai vágású szeme barna, arca széles, feje kerek, de maga a teste arányos, keble formás, dereka rendes, mi több, ha járás közben kivillant az örökös hosszú szoknya alól, még a bokája is tűrhető. Csak a lába volt nagy, meg a keze. Ez utóbbi széles tenyerű, vastkos ujjú, akár egy férfié. Lánykorában, mikor még hamvas, friss volt a bőre, babásan telt az arca, és két hosszan lelógó, dús hajfonat fogta közre, még a mutatósbak közé számított. Jártak a házukhoz a legények, és a bálban sem kellett petrezselymet árulnia, mindig akadt táncosa. De miután asszony lett, megdurvult a bőre, megkeményedtek, kiélesedtek a vonásai, a haját pedig a főkötő alá rejtve kontyba tűzte, veszített bájából, már kevésbé volt vonzó.

Azontúl már csak víg kedélyével, méltóságteljes tartásával, rendíthetetlen nyugalomával és éles eszével tűnt ki a nagy átlagból, valamint olyan egyéb lelki adottságokkal, amelyekért mindenki becsülte, szerette, és amelyek többségében Jánossal is osztozott. Közsüs-lány volt, ő is dolgoz, szívós, törekvő. Bármit csinált, égett a keze alatt a munka. Mindenben a legjobb kívánt lenni, minden tekintetben vágyott megállni a helyét, a legjobb tudása, képessége szerint befutni a pályát, amelyet hite szerint a Teremtő jelölt ki számára. Ő is mindig többet, jobbat akart, magának, a férjének, a gyerekeinek, de főként a gyerekeinek. És c cél elérése érdekében kapható volt a nehezebbre, a fárasztóbbra is. Nem ódzkodott a többletmunkától, a külön erőfeszítéstől. És nem riadt vissza a váratlan akadályoktól sem, nem ijedt meg a bajtól, nem esett pánikba. Ilyen volt, ilyennek nevelték otthon. Ezt szokta meg, ezt látta maga körül a szülői háznál. Mert hada, a Közsüs-had sem volt alábbvaló, mint az Árvai-had. Az is jó hírben állt, arról is példát lehetett venni. Ha nem is feleltek meg mindenben az Árvaiaknak, akik kissé felülről néztek le rájuk. Az apja nem tudott ugyan annyit felmutatni, mint az apósa, az öreg Árvai, de az sem tétlenkedett, amíg bírta erővel, annak is mindjárt viszkedett a tenyere, ha nem vehetett semmit a kezébe. Igaz, az olykor könyv volt, olvasnivaló. És nem csak kalendárium, álmoskönyv, szakkönyv, hanem más, szépirodalom is kedvenc szerzőitől, Dugonicstól, Fáytól, Jósikától, de még a korai Vörösmartytól is, mert a versek, a magasröptűbb dolgok is érdekelték. És politizálni is szeretett. Még azt is tudta, tudni vélte, hogyan ugratták be a lemondást színlelő miniszter társai annak idején gróf Apponyi Albertet, akinek

állítólagos visszaélések miatt távoznia kellett a kiegyezés utáni második kormány éléről, mialatt azok a markukba nevettek, és a helyükön maradtak. Ez, ez a könnyvmolyság és ez az úri huncutságokkal való foglalkozás se tetszett az Árvaiaknak, és ezt már mások se tartották követésre méltónak. A hóbort azonban nem ragadt át Terézre. Ő megmaradt az imakönyveknél, a politika is hidegen hagyta, és várható volt, hogy olyan lesz, amilyen lett. Tudta ezt, számított erre János. Kifigyelte. Ha nem így lett volna, aligha esett volna rá a választása, hiszen körülrongták a lányok. Mert ez is közrejátszott abban, hogy végül mellette döntött. Vagy talán még nagyobb súllyal esett a latba, mint a hozománya. A hozomány is számított, az is kellett, jól jött, amit magával hozott, de ez fontosabb volt neki.

Teréz ily módon, ha küllemre nem is, de minden egyéb tekintetben méltó társa lett párjának, vagy mondhatni, még méltóbb, hiszen csak jó tulajdonságaiban egyezett Jánossal, jó tulajdonságai egy részében, lévén, hogy neki több volt. A rosszakban nem. Az ő rossz tulajdonságai más természetűek, kisebb fajsúlyúak voltak. Olyannyira, hogy akár olybá is volt tekinthető, hogy nincsenek rossz tulajdonságai, hiszen amelyekkel mégis megverte a Teremtő, azok olyan aprók, jelentéktelenek voltak, hogy nem ártott velük a légynek sem, és őt magát sem nagyon gátolták abban, hogy ha földre szállt angyal nem is, de mindenképpen eszményi feleség és jó anya legyen.

Az ember idővel változik. Hatások érik, tapasztalatokra tesz szert, megokosodik, bölcsőbb lesz. Megesik vele, ami földi halandóval megeshet. Alakítja, tanítja az élet. Borúlátó felfogás szerint, ami hibázik benne, az nő, terjed, ami pedig eleve előnyös, üdvözlendő volt, az zsugorodik, visszaszorul. János és Teréz élete ezt cáfolni látszik. Legalábbis részint. Inkább a derúlátó nézet helyességét támasztja alá, azt, hogy a jó jobb, a rossz kevésbé rossz lesz. Kivált Jánosé. Ahogy érett férfikorát maga mögött hagyta, egyre kevésbé volt képes hajszozni magát, következésképpen kevesebbet követelt másoktól is. A hanyatlás beköszöntével érzelmeinek takargatásában sem tökéletesedett, és szokásos hirtelen haragja se tudott az addiginál gyorsabban a felszínre törni. Ami a kedélyét illeti, nem lett ugyan vidámabb, ám komorabb sem. Visszont szófukarrá, szótlanná vált, bár erre mindig is hajlamos volt, ott csírázott benne, hiszen ellentétben Terézszel, fiatal korában se nagyon szeretett beszélni. Teréz példája már kevésbé mond ellent a romlás, a satnyulás elméletének. Ő a változás korának beköszöntével kissé gyanakvó, türelmetlen, erőszakos, majd házsártos lett. Soha egy szóval nem mondta, még csak nem is célzott rá, de mintha valamelyest megkeseredett, csalódott volna. Mintha többet várt volna az élettől, mintha nem adta volna meg, ami szerint járt neki, vagy hogy fogyóban volt, mintha űrt érzett volna maga körül. Akkor már tudott kellemetlen is lenni, családjá tagjainak orra alá borsot törni, Jánossal kekeckedni, ám ez szerinte még mindig semmi, elhanyagolható volt annak időnkénti, ahogy ő nevezte magában, és mások előtt, utálatosságaihoz képest. Az eme mérges gyümölcsöket érlelő tulajdonságokat akár az öregkor vadhajításainak is lehetett tekinteni, és neki nem volt már se ereje, se kedve azokat lenyesni, úgy elfáradt, kimerült a sok munkában, a nagy hajításban és a szakadatlan gyermekkihordásban, gyermekszülésben.

Ez, mármint az öregség, és ami vele járt, azonban még messze volt. Egyelőre, történetük e pontján még mindketten fiatalok voltak, erősek, egészségesek, magabiztosak, reményteljesek. Még nem gondoltak az idővel, azzal, hogy közben nem áll, hanem múlik, hogy egyszer eljár az ő fejük fölött is. El se tudták még képzelni, hogy majdan ők is megöregszenek, hogy egyszer minden másként lesz, nagyon, nagyon másként. Kissé úgy voltak az öregedéssel, mint a halállal. Az is mindig a más halála volt. Mindig más feküdt otthon halva, másnak ásták a sírt a temetőben, mást búcsúztatott a pap. Azonképpen más öregsége volt az öregség is. A jövő persze foglalkoztatta őket, azt el tudták képzelni. De nem a távolit, a nagy messzeségbe veszőt, hanem csak a közelit, a küszöbön állót, a tőlük karnyújtásnyira lévő. Csak azt tudták maguk elé gondolni, a hőn óhajtott időt, amelyre készültek, amelyben majd szereznek, gyarapodnak, gyerekeik lesznek, gyerekeket nevelnek, és véghezviszik mindazt, amire szövetkeztek, aminek egyedül értelme van, amiért érdemes élni. Arra gondoltak, arról beszéltek, arról álmodtak, azt színezték ki maguknak, együtt és külön-külön is. Munkában, pihenés közben, otthon, a házban, az udvaron, a határban, hétköznap, vasárnap, nappal, este a konyhán, de még éjjel is, szeretkezés után pihenve, egy darabig még egymás mellett heverve az ágyon. Vagy ki-ki a maga vackán, elalvás előtt vagy éjszakának vadán, ha felriadtak valami zajra, és nem tudtak mindjárt újból elaludni. Állandó izgalom tartotta őket hatalmában, jóleső belső feszültség. Készültek a vállalkozásra, a közös életre, a nagy kalandra, amely jó egy éve, egybekezelésük után már megkezdődött, de ők úgy érezték, hogy még nem igazán, majd csak ezután fog. Akkor, amikor a tettek mezejére lépnek, valóságosan is belevágnak, és megmutatják a falunak, a világnak, hogy ők ketten mire képesek. Erre figyelmeztek, ez kötötte le, tartotta őket bűvöletében. Annyira átadták ennek magukat, hogy aminek ehhez nem volt köze, ami ennek körén kívül esett, rokonság, barátok, barátnék, szomszédok, esemény, hír, pletyka, nem igazán érdekelték őket, arról nem nagyon vettek tudomást, az szinte nem létezett számukra, és ez így volt rendjén.

A hóhér lánya

Valósággal berobbant a titkárság ajtaján, s én fél szemmel is nagy megkönnyebbüléssel láttam, hogy csinos, vidám nő. Könnyebb lesz együtt dolgoznunk így, gondoltam, sőt, mivel az apák tetteiért nem vonható felelősségre a leszármazott, rugalmas gondolkodásommal még hónapokig büszkélkedtem önmagam előtt. Mint vérbeli sportoló, rokonszenve jeléül időnként hátba vágott, ezen minden alkalommal meglepődtem, sőt ha a tanári menzán evés közben ért a kitüntető gesztus, megakadt torkomon a falat, és fuldokolni kezdtem. Ez őt lepte meg, és aggodalmasan kérdezte, hogy nem hültem-e meg. Ősszel, a kéthónapos terepmunka után, rajta kívül, valóban mindenki náthás volt. Az alagsori tantermek dohos hidege vagy az elhúzódó helyszíni feltárások meghozták minden szezonban fanyar gyümölcsüket. Ha gyógyteám szűrőszelvénye közben filmetűdöt készíttettem volna, krákogásunk zörejét illeszttem a hulló levelek táncához zenei aláfestésül, ebben biztos voltam.

Még jó tíz évvel ezelőtt, a forradalom leverése utáni hónapokban láttam apja fotóját a *Corriere della Sera* címlapján a szerencsétlen tolmács képével együtt, aki egyébként olasztanárunk volt. Kövér, jovialis ikerpárként mosolyogtak az olvasóra. A vaku villanásának pillanatában valószínűleg sejtelmük sem volt arról, hogy a kép alá a blikkfangos újságíró a *Budapest hóhérai* aláírást biggyeszti majd. Hideglelős volt a mit sem sejtő mosoly és a kép alá írt szöveg így, egyszerre. A titokzatos elhivatottságú arcok léggömbként lebegnek emlékezetemben ma is. Jóllehet kiváló tanárunk úgy került lencsevégre, mint Pilátus a krédóba, kicsit sárosan, de mégsem egészen sárosan. K. L. bravúros verse is eszembe jutott. A gyöngéd hóhér gyermekei szórakoztatására fogvájókból akasztófákat rak ki az asztalterítón egy-egy vasárnapi ebéd után. Mondhatni, egy egész jajgató erdőt. Meglepő volt a fiatal, vonzó nő arcán ugyanazt a kifürkészhetetlen, élvezet mosolyt látni egy-egy értekezleten, mint hajdan az újság címlapján az apai arcon. *Hogyan lehetséges, hogy vonzónak találom, tűnődtem.* A fiatalság túlélési vágya hajtott (bár nála jó tíz évvel idősebb voltam), a besurranó tolvaj egy percre leül a fehér bőrfotelbe, és beleiszik a kristálypohárban felejtett, csillogó, vérszín italba, a *Bloody Mary*-be.

Jó néhány év múlva, első közös külföldi utunkon, egy négycsillagos marokkói szálloda medencéjének szegélyén vidám nászutas párként száritkoztunk fenti kolléganőmmel, azaz a már magamban keresztneven emlegetett Zitával. Mindketten szenvedélyes úszók voltunk, szerettünk versengeni, hogy melyikünk ér hamarabb célba, bátortalanul ugyan, de általában én győztem, mindaddig, míg rá nem jöttem, hogy ez súlyosan sérti az önérzetét. *Mégiscsak nő,* mulattam magamban, és azontúl hagytam, hogy ő legyen az első, s ez megoldotta a nyelvét. Mesélte, hogy a bátyja ki akar jönni utána. Sajnálkoztam, hogy ennyire

későn támadt ez az ötlete, de lelkem mélyén igazán nem bántam, hogy jelenléte nem zavarja meg kettőnk baráti kapcsolatát. Hihetetlen naivitásomban annak is örültem, hogy bátyjának nem sikerülhet megvalósítania tervét, hogy abba a csapdába esik, amelyet a rendszer, azaz ők ástak nekünk. Az útlevel, a vízum kiváltása, a különféle engedélyek elnyerése hosszú hónapok utánjárását igényelte ugyanis. Én például éveken át pályáztam egy-egy ösztöndíjra, de mindhiába. Főlösképpen készíttettem új meg új fényképeket magamról, s csatoltam kérvényeimhez az újrászövegezett szakmai meghívóleveleket, egyre előnytelenebb fotóim és ingerültebb szövegváltozataim egy rózsaszín dossziében gyűltek-gyűlekeztek. Végül a Magyarországon járó Ibn Ben Juszuf kulturális miniszter személyre szóló meghívása révén kaptam lehetőséget a tanulmányútra. Azt is csaknem elorozta egy mohó minisztériumi tisztviselő, egykori évfolyamtársam ikertestvére az utolsó pillanatban. Amikor meglátta az én nevemet a meghívón, mint mesélte később egy diplomáciai fogadáson, *azonnal lemondott a javamra*. Eszembe sem jutott, hogy a rendszer kivételezetteit, Zitáékat nem érheti kudarc. Alig telt bele három nap, és a bátyja ott termett mellettünk a medence szélén napbarnítottan és győzedelmesen. *A közelben járt*, mondta, és megdicsért a BBC-nek adott interjújáért. *Mi köze hozzá?*, morogtam plebejus dühvel. Másnap rövid időre el is tűnt Zita az életemből. Hagyott egy levelet a portán, hogy El-Khabirba mentek, és hogy majd otthon egyeztetünk. Mi tagadás, hiányzott, de a négy hét sűrű munkával ripsz-ropsz eltelt, utam végén pedig egy egész bőröndnyi dokumentációt csomagolhattam össze.

Az egyetem főépületében találkoztunk újra decemberben, én úti jelentésem egy példányát akartam leadni a rektori hivatalban, ő magával a rektorral társalgott, mint *hasonló a hasonlóval*, nevetése visszhangzott a folyosón. Átfogta a vállamat, mihelyt meglátott, és a rektor figyelmébe ajánlott, egy percre még úgy álltunk hármasban, gyámolító, gyámolított és hivatali hatalmasság, aztán elengedett lassan. Lelkes, egyszemélyes hallgatósággként be kellett várnom, míg befejezik egy meccs fordulatának taglalását. Zita ugyanis kosarazott is, és az egyetem rendszerhű vezetői, ha csak teheték, ott voltak a szurkolók között, amikor ő játszott. Hamarosan kiderült, hogy csapatuk továbbjutásán kívül más jelentős esemény is történt életében. Beszámolt róla, hogy apja régi harcostársa megkérte a kezét, és ő igent mondott. Ezzel el is hangzott soha ki nem mondott kérdésemre a válasz, hogy vajon ki meri majd feleségül venni a rettegett vezér vonzó lányát. Furdalta oldalamat a kíváncsiság, ki lehet a kiválasztott, de mivel az esküvőre meghívót semelyikünk sem kapott, további részleteket nem tudtam meg a vőlegény személyéről. Mindössze annyit, hogy hogyan hívják, mivel kolléganőnk azontúl jellegtelen asszonynevét használta árulkodó lányneve helyett. Ez a tény, mármint hogy leteszi családi nevét, a rendszer elbizonytalanodásának egyik figyelemreméltó jele volt a számomra.

Csakhamar kislányuk született, s amikor újra munkába állt, a mosolygós bábról készült felvételek tucatjával gyönyörködtetett minket. A minden szempontból példás anya kisebb betegségek esetén gyógyteákkal kúrálta gyermekét, néhány hetes korától pedig már beíratta egy úszótanfolyamra, sőt egy alkalommal még az Intézetbe is behozta, hogy bemutassa nekünk. Az élénk kisbaba nagyapja puha vonásait örökölte, csak amíg a nagyapa álarcként viselte emberi

arcát, a csecsemő arcának finom vonásai leplezetlen életörömről tanúskodtak, s ez mindannyiunkból gyöngéd érzelmeket váltott ki. Kolléganőnk értett a gyerek nyelvén, ahogyan a gyógynövényekén és a diákjaién, és sajnos az enyémen is értett. Szerettem megállni egy-egy percre az ajtó előtt, ahol az óráit tartotta, kihallatszó nevetése sötét rosszkedvem felhőit nemegyszer elűzte. Személyemnek szóló figyelmével is kitüntetett olykor, és magánélete, nevezetesen férjével való elégedetlensége kiváltó okával ugyancsak szívesen szórakoztatott. Adóztam humorának, és kiheverhetetlen gyerekkorom gyászos családi emlékeivel viszonztam történeteit. Egyre többet szerettem volna tudni róla, szerettem volna közelebb férkőzni sikeres élete és minden görcsöt feloldó jókedve titkához. Más összeomlik, ha kisgyerekes anyaként ráébred, hogy túl fiatal a férjéhez. Ő azonban nem, ő tréfára vette a dolgot, és kiköltöztette férjét közös hálósobájukból egy hallba, ahol azonban kevés hely volt *üldögélésre és naplopásra*, mint fogalmazott. Szó ami szó, férjének reggelente össze kellett hajtania az ágát, hogy kijusson a család az előszobába. Hahotázások közepette mesélte a kiköltöztetés fondorlatos előkészítését és az azt követő reggeli morgolódást. Ilyenkor még együtt nevettem vele, éjjelente azonban egyre gyakrabban gyötörtek vele kapcsolatos lidérces álmok. Emlékszem az egyik visszatérő rémálomra: a tanári szobában beszélgetünk, és ő egyre közelebb lép hozzám, majd fél karral könnyedén átölel, s közben fölemeli a szemináriumi asztalt, mintha véletlenül tenné, hiszen látszólag jókedvűen társalgunk közben, és lapjával a falhoz présel. Amikor beszámolt róla, hogy férje ideje tekintélyes részét a környék kocsmáiban tölti, eszembe jutott az álom, és majdnem elmondtam neki. Szorongató sejtés kerített hatalmába, biztosra vettem, hogy készül valamire. Meg-meghallgattam olykor, de többé nem kezdeményeztem beszélgetést vele. Szerettem volna emlékezetéből kitörölni korábbi léha nevetgéléseimet, és aggasztott, hogy mennyi mindent elfecsegettem magamról neki. Elmondtam például a Lenin-szobor felrobbantásának tervét, amit kamaszként terveztem egy kémikusnak készülő általános iskolai barátommal. *Nevetett, de megjegyezte*, rémisztgettem az esti szorongás idején magamat. Komolyabban akkor ijedtem meg, amikor krónikussá váló náthám elmulasztására teaport készített, de nem árulta el, hogy miből, csak felhívta a figyelmemet arra, hogy hat héten át minden reggel egy pohár langyos vízben föl kell oldanom egy-egy kávéskanálnyit belőle, és mézzel-citrommal ízesítve egy hajtásra meg kell innom. Megígértem, hogy betartom a tanácsát, de – természetesen – mihelyt magamra hagyott, lehúztam a vécén a port, nehogy meggondoljam magamat. Kerülni kezdtem a vele való találkozást. Ez nem is volt különösebben nehéz feladat, mert ritkán járt be az Intézetbe, ösztöndíjasként többnyire külföldön tartózkodott.

A rendszerváltás idején még volt egy közös akciónk. Sikerült elérnünk, hogy a lakótelepen élő kollégák gyerekeit minden évben egyszer sielni vigye a szakszervezet a Tátrába. Engem ez nem érintett, jöllehet lakótelepen lakom, és van egy kisfiam, de egy luxusvillában él dúsgazdag anyjával, akit sohasem vettem el, talán maga sem akarta volna, bár a nők ebben hihetetlenül következtelenek. Zita viszont, bármilyen furcsa, családi életét egy lakótelepen élte. Ez nagyon tetszett mindenkinek, nemkülönben az is, hogy kislányát mégsem küldte el az ingyen üdülésre, nehogy mástól vegye el a helyét. El is terjedt egyetemeszerte a hír,

mértéktartásának mindannyian adóztunk, mint ahogyan az előbb mondtam. Arról ugyanis, hogy férjestől és gyerekestől évek óta a Pasaréten lakik, újabb ösztöndíjkérelméből értesültem. Furcsák voltak az ajánlaskérést kísérő körülmények is. Lovaglóruhában jött be hozzám, kecses lovaglóstorral, talpig testhez tapadó, puha, mélybarna bőrben, hatalmas, szőke sörénye, akár egy hollywoodi sztáré, feje körül szabadon lobogott-ragyogott. Széles mosolyt öltött, *a hasonló a hasonlóknak örül* már a rektori folyosójelenetből ismerős maszkját. Időközben ugyanis előrehaladtam a számlélétrán, és intézetigazgató lettem, én, a minden feltörekvésű vágytól mentes *self-made man*, aki egyedül a kövei között érzi magát otthon. Tetszett volna nekem ez az örökké vidám nő, mi tagadás, ha nem tartok tőle. A szokásosnál (sajnos, nálam is) magasabb volt, arcán a gonddal csiszolt kövek fénye tündökölt, mosoly az egyszerre kőkemény és gyöngéd női arcon. Rosszkezdűen, de aláírtam a szabvány-ajánlást. Megjegyeztem, hogy a munkában is bizonyítania kéne. Lelkesen mondott rá igent.

Hittem is meg nem is, hogy komolyan veszi figyelmeztetésemet. Vad integritással invitált asztalához néhány hónappal később. Arra gondoltam, hogy a munkahelyi átszervezéssel kapcsolatban tesz valamilyen javaslatot. Áttetsző ruhában volt, azt hiszem, muszlinnak hívják ezt az anyagot, szoborszerű alakja ebben a fátyol- vagy hártaburokban készségesen hajladozott, készített helyet a fémtálcámnak. *Ejha*, kacagott föl, amikor választékomra pillantott, *sört iszunk?* Nem akartam mentegetőzni, hogy a sör megnyugtatja a gyomrot. Talán följáylaná, hogy gyógyteát készít, gondoltam. *Valamit mesél*, ígérte, meg is várta, míg befejezem az evést, gondosan figyelmeztetett, hogy van idő, megvár, ne siessek, egyem meg a maradék rizst, az *megnyugtatja a gyomrot*. Valósággal megdermedtem, hogy olvas a gondolataimban, talán azt is tudja, hogy lehúztam a vécén a teaport, de ártatlanul, kerekre nyílt, szomjas szemmel nézett. Összeszedtem hát magamat, és fékeztem az evés tempóját. Az irodám ajtajáig jött szótlánul velem, természetesen előreengedtem. *Milyen jó nő*, gondoltam magamban, ahogyan belibbent, majd félfordulatot téve és fátylai alatt keresztbe rakva hosszú combjait elhelyezkedett a bőrfotelban. *Kár, hogy van benne valami versenylőszerű. Ha kicsivel törekenyebb volna, jobb volna.* Várt a közléssel, aztán hirtelen kitört belőle a jókedv: *„Képzeld – alig rejtette el huncut mosolyát –, megözvegyültem!”* Leesett az állam: *„Mi történt?”* *„Lesziúrták a férjemet”* – nevetett fel (lehet, kicsit zavartan). *„De hát hol?”* – képtelen voltam abbahagyni a kérdezősködést. *„A kocsmban!”* – majd hozzátette: *„Aholgyan várható volt.”* Nem úgy viselkedett, mint akit lever lábáról a váratlan fordulat. Arcába meredtem, és szemem előtt fölrémlett az olajban úszó, kihűlt rizs, amit nemrég magamba lapátoltam. *Tehát nem volt váratlan*, vontam le a következtetést, és ettől meg is ijedtem. Föl kellett állnom, hogy ne nyomja gyomromat az ebéd, hogy tegyek egy-két lépést, esetleg ablakot nyissak, és mélyeket lélegezve beszívjam a friss levegőt. *Most nem szabad rosszul lennem*, figyelmeztettem magamat. *„És ki a tettes?”* – préseltem ki magamból a hangokat. *„Az sosem fog kiderülni”* – felelte, kezével elhárító mozdulatot tett, mintha meg akarna nyugtatni. *Nincs szükség nyugtatásra*, gondoltam, *nincsenek közös titkaink.* Fölmerült bennem a kóbor készítés, hogy részvétet nyilvánítsak. Végül elhessegettem magamtól a gondolatot, *bizonyára nem is várja.* Valami mást viszont várt, csakhogy nem találtam el, mit. Hogy levezessem a feszültségemet, és húzzam az időt, résnyire nyitottam az abla-

kot, és beszippantottam a viszonylag friss levegőt. Nem is tudom, mióta nem látok Pobedát, gondoltam magamban az utcára meredve. A következő pillanatban döbbenetesen konstatáltam, hogy a Kutató- és Oktatóközpontunkkal szembeni autóröncs, amit vagy fél év óta kerülgetek, az ötvenes-hatvanas évek rettegett titkosszolgálati Pobedájának kísértete. „Elválatok már, ha jól tudom” – fordultam vissza hirtelen. „De most el kell utaznunk a kislánnyal, hogy felejtsek. Legalább egy évre.” Megértően hallgattam. „Legalább egy évre – majd szinte suttogva hozzátette: – ösztöndíjjal”. Tehát ösztöndíjat akar, és nekem nem kell foglalkoznom többé vele. Váratlanul még kicsit, aztán, mint akit meggyőztek érvei: „Rendben – mondtam kiszáradó szájjal –, de rövid időn belül hozd el az előző úti jelentést.” „És a meghívók rólad írt szakmai véleményét” – tettem hozzá. „De nehéz veled!” – sóhajtott megkönnyebbülve, majd ujját fölemelve tréfásan megfenyegetett.

Mondanom sem kell, hogy semmilyen jelentést és elvégzett munkájáról szóló szakvéleményt nem hozott. Nem foglalkoztam tehát az ügygel. Időm jelentős része ugyanis a leépítések elleni hadakozással telt. A hónap elején érkezett bérjegyzéken viszont, nagy meglepetésemre, Zita neve után már egy kódszám szerepelt, ami a hosszabb, fizetett távollétet jelzi. A Rectori Hivatal tudott is újabb ösztöndíjas útról, melyet engedélyemmel szerzett meg, mondta az előadó, sőt: *meleg ajánlással*. Titkárnőnk, akinek kolléganőnk egyszer, merő unalomból, megette a tízóráiját, vállalta, hogy utánajár a titokzatos ügynek. Az iratokból azonnal kiderült, hogy nem tőlem származik sem az engedély, sem az ajánlás. Zita nem is törekedett arra, hogy a kézírását eltorzítsa, amikor a saját maga által fogalmazott, önmagáról szóló meleg ajánlás alá hamisította a nevemet. A létszámléépítés első hullámában kapóra jött, hogy más helyett, végkielégítéssel őt bocsássuk el, egyszer s mindenkorra megszabadulva így személyétől.

Pontosan emlékszem a dátumra, mikor láttam újra. Azon a vigasztalan, esőshavas napon közölték velem ugyanis, hogy felszámolják az egész Intézetet. Március első hete volt, péntek és tizenharmadika – és a kutatónapom. Reggel hívott a rektor, hogy a minisztérium képviselője beszélni akar velem, de csakis az ő jelenlétében, és hogy vár a szobájában tíz órára. Álmos voltam, hiszen minden csütörtökön hajnalig dolgozom, mégsem volt módom rá, hogy megsértődjem a kora reggeli berendelés miatt. „*Vis maior*” – fogadott a rektor, kurtán és világosan értesemre adva, hogy a karcsúsítás érdekében az egyetem elsőnek minket áldoz fel. Fölajánlotta, hogy megőrizhetem kutatói státuszomat, de csakis az intézményi háttér megszüntetésével. Gondolkodási időt kértem, hogy amennyire lehet, neheztsem a helyzetüket, bár világos volt, hogy rövid időre mindenképpen állás nélkül maradunk mindannyian.

Hazafelé megcsúsztam a buszlépcsőn, majdnem a kerekek alá zuhantam. Csúszós, szeles délidő volt. Egy középkorú férfi színpadias mozdulattal megemelte a könyökömet, hogy el ne essek. Az öregeknek szóló segítőkészséget éreztem ki mozdulatából, kurtán elhárítottam hát a gyámolítást. Megpróbáltam beljebb lépve távol kerülni tőle, de kabátom övcsatja fekete bőrkabátja gombjába akadt. Megértő mosollyal figyelt, de nem segített. Csapdába esve az arcába bámultam én is, frissen borotvált arc, enyhe kölniszag, dús szemöldök, zöld szemek. Hogy is hívják azt a francia színészt, aki a *Fehér éjszakákban* játszott? Bosszantott, hogy nem jut az eszembe. De a másik név, a lényegesebb eszembe

jutott. Fölismertem benne *Remete elvtársat*, aki kísértetiesen emlékeztetett arra a bizonyos francia színészre. Míg kiszabadítottam magamat, és csaknem letéptem a gombját, volt időm rá, hogy összeszedjem a gondolataimat, és szembesüljek első találkozásunk emlékével. '57 márciusának arról az éjszakájáról van szó, amikor házkutatást tartottak nálunk, és elvitték az apámat. Mindenesetre válogatott aranyifjak jöttek érte (szüleim, a maguk részéről, úgy fogalmaztak, hogy: zsúrfiúk). A lakás minden sarkában állt belőlük egy-egy, s köztük sürgött-forgott a vezetőjük (Jean Marais hasonmása) is. Azóta a nyomozó – nyilván még nálam is inkább – megöregedett, hogy mégis őt véltem viszontlátni fiatal buszbeli segítőmben, csakis úgy volt magyarázható, ha valójában Remete elvtárs fiáról volt szó. Álltak és gondosan kutattak-matattak a zsúrfiúk, az atyai hasonmás meg éppenséggel a nővéremnek érkezett szerelmesleveleket olvasta, félhangosan, évdőve és élvezettel. Hosszú idő telt a hiábavaló keresgéléssel. Hajnal felé – elrejtett fegyverek vagy felforgató írások nélkül természetesen – apámat karonfogva távoztak. Anyám még megkérdezte, hol érdeklődhet az *ura* után. Erre dús szemöldökű, zöld szemű, árnyas pillájú vezetőjük megfordult, és készséges mosollyal azt válaszolta, hogy a kerületi rendőrségen majd őrá, azaz: *Remete elvtárs-ra* kell hivatkoznunk. Még kezet is akart nyújtani, de anyám nem adott kezet, megjegyezte viszont, hogy *látom, jeggyűrűje és talán még gyereke is van*, és hogy: *biztosan zavarja, hogy ilyen munkát kell végeznie*. Másnap a kerületi rendőrségen leforrázva álltunk az ór előtt, amikor kurtán közölte, hogy Remete nevű nyomozó sohase dolgozott náluk. Határozott mozdulattal ki is toltak minket az üvegajtón.

A busz belsejében, mintegy harmincöt évvel később övem és kabátgombja szoros kötelékében vergődve valószínűleg az egykori fiúcskával bámultunk egymás arcába. Mígnem a társaságában utazó zajos hölgy rám köszönt, s ingerült rántásomtól engedett a gomb, és kiszabadultam segítőm nem kívánt közelségéből. Nem is tudom, miért mondom, hogy zajos volt a nő. Ezúttal nem vágott hátba és nem üdvözölt kitörő örömmel. Inkább mintha szégyenkezett volna gyámultalanságom miatt. Hallgattak karácsonyfadísz jellegű fülönfüggői, és a nyomozó fiának kabátujját markoló kézfeje csúszó karperecének csilingelését elnyelte az autóbusz motorzúgása. *Ismertess minket össze, Zita, érdekel a partnered álneve!* – acsarogtam magamban. Szerettem volna, ha bemutatja a barátját nekem, de mielőtt kimondhatná a nevét, én a szavába vágthatnék: *De hiszen ismertem az édesapját, ön bizonyára ifjabb Remete úr!* Óhajom azonban pusztán óhajítás maradt, visszamenekültem az ajtóhoz, majd lazán sapkámhoz emeltem a kezemet, mintha szalutálnék, és az első megállóban óvatosan leereszkedtem a fagyos, csúszós senkiföldjére, azaz életem kulisszái közé, hogy a múlt eseményeit bogozzam. Ők továbbzötykölődtek az ülések alól kiáradó, meleg, benzingőzös leheletben dinamikus jövőjük felé.

A császári hírnök

Takács Zsuzsának

*A császári hírnök arcát por lepi.
Halk szavakkal kér szállást éjszakára.
Üzenete nem nekiünk szól,
mégis pontosan értjük:
a császár, aki nem ismer kegyelmet,
bocsánatunkért könyörög.
A hírnök a legszebb szobát kapja.
Egész éjszaka imádkozunk urunk
üdvéért. A sötétben térdelve
készülünk a nagyobb sötétre.*

Esti hamu

*Hódolat a holtaknak,
akik túl vannak rajta.
Hódolat a nőknek,
akik nem félnek az élettől.
A kutya'knak,
mert nem tiltakoznak.
A növényeknek,
hogy tudják: egyek vagyunk.
És mind a nemlétezőknek,
akik nélkül magányosabbak volnánk.
Hódolat mindenkinek,
akit a nyelv felismer.
A lényeknek és a dolgoknak:
a szerelem gyámoltalan fenségének;
az álmok illetéktelen szakralitásának;
a mások ártatlanságáért vezeklőknek.
A születő istenekre kíváncsiaknak.
Azoknak, akik a vigíliát
a hajnal reménye nélkül élik túl.*

*A holt nyelvek jámbor morfémaínak,
mert van jelöltjük, de nincs jelentésük.
Az apát asztalának,
melyről Benedek Regulája tesz említést.
A szélnek, mert fúj.
A víznek, mert folyik.
A versnek, mert ráolvasásból lett.
Az argentin irodalom olvasóinak,
akik nem gondolnak egymásra.
Benedetto Marcellónak,
akinek volt mersze boldog zenét írni.
A fuga művészete első kiadásának.
A csembalisták ujjperceinek.
Az elvétett csend alakzatainak,
mert mások így nevezik a zenét.
Hódolat, mert elpusztultak
vagy el fognak pusztulni,
s esti hamu borítja be
nevük árnyékát is.
Hódolat a holtaknak,
akik túl vannak rajta.*

A lémnoszi nők

*Vihar vetette partra őket. Erős, felfegyverzett férfiak,
éppoly idegenek, amilyenek saját magunknak lettünk.
Krétai mézzel, számoszi borral kentük meg ajkukat, s ágyunkba hívtuk őket,
hogy a holtak, kiket ölelni szoktunk a sötétben, általuk kapjanak testet újra.
Nem alszanak velünk, minden éjszaka visszatérnek a hajóra, mellyel jöttek,
a hajóra, mely álmukban egy idegen városról s az aranygyapjú tündöklő fényéről beszél.
Tudjuk, hogy egy nap elmennek majd, de cseppet sem bánjuk.
Nem birtoklunk mást, csak hálát, s némi kíváncsiságot,
hisz a tapasztalat megértette velünk, hogy milyen pusztán emlékekben élni.
Jobb lenni megint. Egy latra tenni végre fájdalmat és gyönyört...*

Baukisz

*Minden reggel a tenger megszokhatatlan szépségére kelünk,
a földre terített hálóból hulló olajbogyók halk neszére.
Ahogy darazsak dongják körbe maradék musttal kint felejtett poharaink.
Néha napokig nem beszélünk a frissen öntözött rózsza illatáról,
hogy később úgy térjünk vissza hozzá, akár a megszegett kenyérhez.
Egyetlen égboltot ismerünk: a kettőnk fölé kifeszítettet
esténként szükségszerűen kigyúló, messzi csillagaival.
Azt hittük, az öregség majd mindent elvesz, de csak megszabadított.
A tűz, melyhez a vágyat és haragot hasonlítjuk, idegen testekben ég.
Átfúj rajtunk a szél, a napon állunk, de árnyékot nem vetünk.
Mintha már csak emlékek lennénk, melyek nem tartoznak senkihez.*

Odüsszeusz hazatér

*Nem akartam eljönni, Palamédész furfangja kényszerített hajóra szállnom.
Aztán élvezni kezdtem, mit is, nem a csatákat és cseleket,
inkább a hazatérés utáni vágyat, mely végül táplálékom lett, ambróziánál édesebb.
Valljuk be, nem az istenek átka, e vágy életben tartása űzött egyre tovább,
és tartott távol Ithakától, attól, amelyik nem a képzeletemben él.
Beszélhetnék még a kétely elfojtásának módjairól, a semmibe vett sügásról,
de az idő, mely annyi holdat és napot ringat bennem, most körbeér.
Part bontakozik ki a ködből, ugyanabból, amelybe egykor beleveszett.
Mögöttem emlékek szigetcsoportjai lebegnek. Csak sejtem, mi történik velem.*

MELIORISZ BÉLA

Ma nem

*a szürkületben számár ácsorog
szólna de ki értené
pedig nem volna titok*

*dombok duzzognak
csak a présházak fala világít
s a nagy csöndben pókok csodálják
egymás kézímunkáit*

*ma nem volt tanítás
porlott lassan a nap
a szavak kihűltek
ami tudott félbemaradt*

*azt mondják a napokban megjön a hó
így vagyunk
szinte minden jól kiszámítható*

Járkálni

*posztmodern táj
legyen ez a változat*

*mondjuk vasgyár
szövőőnök omló álmai
családi nincs már
csak a vaslábasban virító sárga fű
mely örök és magyar*

*a történelem súlyosan veszélyezteti
a benne és környezetében élők egészségét
nem érdemes hát mérni az időt
legföljebb mondatokkal játszani
elrontani a ragozást
mit tudom én ilyesmik*

*vagy ha még most sincs házad
lottót venni
járkálni a fasorban
míg homállyal lassan megtelik*

Transz-Atlantik*

Szükségét érzem elbeszélni a Családnak, rokonimnak s barátimnak az argentin fő-városban való, idestova tízesztendőös hányattatásim kezdetét. Senkit eme régi galuskámra, talán bizony nyers répámra nem invitálok, ön tálban föladdott, Satnya, Hitvány, nemkülönben Szégyenletes étkeimre Bűneim, Szégyeneim olaján, nehéz, Setét árpadarámra és fekete kásámra, hogy emberfia inkább szájába sem venné, hihetõleg örökös átkomra és megaláztatásomra Éltém szünetlen útján s e nehéz, fáradságos Golgotámon.

1939 augusztus huszonegyedikén a Merész Boleszláv földéjén érkezék Buenos Airesbe. A hajóút Gdyniából Buenos Airesbe igen kellemetes vala... hogy a partra nehéz szívvel léptem, húsz napig ég és víz közt élvén, mindent feledvén, levegõtől fűrésztetvén, hullámokban föloldatván, széllel általfúvatván. A kajütön Straszewicz Czesławval, cimborámmal osztózánk, merthogy – Uram, irgalmazz – pelyhes állú literátusokként az új hajónak első útjára mindketten meghivattunk; ezenfölül Rembieliński szenátor úr, Mazurkiewicz miniszter úr és sok más személyek is velünk tartottanak, kikkel összeeszmékedék. Volt még két csinos, formás, kapható kisasszonka is, kikkel szabad időmben csevegék s incselkedék, tettem nekik a szépet, s ilyformán, mondom, Ég és Víz közt, szépecskén, mindig csak előre...

Hogy partot érénk, Czesław komámmal és Rembieliński szenátorral a városba bementünk, vaktában, az orrunk után, mivelhogy egyikünk sem járt vala még itt. A láрма, a por és a földnek szürkése megbénított bennünket a hullámok ama tiszta, sós rósafüzére után, mit a vízen morzsolgatánk. A Retiro téren, hol az anglusok-építette torony áll, általkelvén, azért megiramolánk a Florida utcán, mindenfelé luxus-boltok, Áruk és portékák különös bővsége s az előkelő népség színe-java, nagy Magazinok és confiserie-k. Rembieliński szenátor bugyellárisokat mustrála, énnékem pedig szemeimbe tűne egy plakát, mire a „CARAVANAS” szó vala pingálva, s mondám Czesław komámnak e derűs, Lármás napon, hogy ekképpen spaciórozunk: – Ej... látod-é, Czesław komám, azt a Caravanast?

De tüstént vissza kellett térnünk a hajóra, hol a kapitány a helybéli Lengyel-ség Elnökeit s Képviselőit fogadá. Ez Elnökök és Képviselők szép számmal összevgyülekeztek, s én mindjárt ellenségeket szerzettem magamnak, minthogy ennyi új, esméretlen arc közt akárha az erdőben elveszvé, címek és rangok közepett tévelyegtem, ügyeket és dolgokat zagyváltam össze, hol vodkát ittam, hol meg nem ittam, s mintegy pusztában tapogatózva járkálék. A Nagyméltóságú Kosiubidzki Feliks miniszter úr, országunk helybéli követe is megtisztelvé jelenlétével a Fogadást, kezében pohárkával két órát állá, udvariasan hol emezt,

* Részlet a Kalligram Kiadónál 2006 tavaszán új fordításban megjelenő regényből.

hol amazt tisztelve meg állásával. A beszédek, beszélgetések örvényiben, a lámpák halotti fényén mindenre mintegy távcsövön által tekinték, s erre is, arra is Idegenséget, Újdonságot s Talányt látván, s valamely kicsinységtől és szürkeségtől lebíratván, otthonom, Barátim és Társim szölongattam.

Nem elég ez: valamit még orrontánk. Valami, hajh, kavarga ottan, bár környös-környűl sehol semmi; ottan, túl az Erdőn, túl a Réten, rettegés, veszedelem, ha mint készülne valami; de mind azt gondolánk, nem eszik oly forrón a kását, majd csak eltávoz a baj, s úgy leszen, valamint a fejércseléddel, ki fetreng, bömből, jajgat Fekete, ah, Irgalmatlan nagy Hasával, hogy aligha Sátánt nem szülend, pedig csak a kólika bántja; azért hát: nyugalom. De valamit, valamit orrontánk, orrontánk erősen. A háború kitörését megelőzőleg nem egy Fogadás-son megfordulánk Czesław komámmal, Rembieliński szenátor úrral és Mazurkiewicz miniszter úrral; hol Kosiubidzki követ úr őkegyelmességénél, hol a Consulnál, hol valamely Márkinénél az Alvear Szállóban, s a Jóisten a megmondhatója, kinél, minél, hol és mi okból, mivel, mihez és mi végett; de valahányszor e fogadásokról az utcára kiléptünk, fülünket megüté az újságok rikácsolása: „Polonia, Polonia!” S mi egyre lankadtabbak s csüggedtebbek valánk, mind leszegett fővel, bús képpel járánk-kelénk, szintúgy Gondokkal, mint Finom Falatokkal eltelvén. Míglen egyszer berontott kajütünkbe Czesław (mert még mindig a hajón lakozánk), kezében újság: „Nincs mit tegyünk, ma vagy holnap kitör a háború! Azért a kapitány parancsba adá, hogy holnap fölszedjük a horgonyt – ha Lengyelhonba már nem is, Anglia vagy Skócia partjaiig csak eljutunk.” Hogy e szökat szóltá, zokogva egymás karjába borultunk, s rögvest térdre is hullottunk, Isten segedelmét kérvén, s Mindenható Urunknak ajánlván magunkat. Míg így térdeplénk, mondtám Czesławnak: – MenjeteK csak Isten hírével!

Mire Czesław: – Hogyan, hisz te is vélünk jövendesz! Mire én (szán-szándékkal térdepelvén tovább): – MenjeteK, s érjeteK szerencsésen partot. Mire ő: – Mit beszéllesz? Hát te nem jössz? Mondom: Lengyelhonba bizony elmennék; de ugyan mit keresnék én Angliában? Mit keresnék Angliában vagy Skóciában? Itten maradok. Kelletlenül mondtám néki (mivelhogy a tiszta igazságot ki nem mondhatám), ő pedig csak bámul reám. Ígyen szóla, immár aggódással: – Nem tartasz vélünk? Maradnál inkább? Azért Követségünkre menj el, jelentkezz, nehogy déserteurnek vagy még rosszabbnak mondjanak téged. Úgy-e, elmégy a Követségre? Felelém: – Ugyan, hogy ne mennék, tudom én, mi az állampolgári kötelesség, ne félts te engem. Hanem ne említsd senkinek a dolgot; tán még megfordul szándékom, s tivéleteK tartok. Csak ekkor tápászkodtam fel térdepléséből, mivelhogy a nehezen túl valék; a derék, ámbár aggodalmas Czesław tovább is szívbeli barátsággal volt irántam (bár valamely titok telepede közénk).

Én ezen embernek, Honosomnak, a tiszta igazságot fölfedni nem szándékozám, sem más Honosomnak és Földimnek... mert még tán elevenen megégetnek, lovakkal vagy vasfogókkal széjjelszaggatnak, a tisztességből és hitből kitagadnak. Csakhogy roppant nehézségbe ütköztem: a hajón lakván, titkon el sehogy sem hagyhattam. Azért a társaság előtt erősen ügyelek, s az általános fölfordulásban, a szívdobogásban, a lelkes rivalgások és dalok közepett, az aggódás és nyughatatlanság csendes sohajtásiban én is a többiekkel együtt rivalgok, danolok, futkosom

és sohajtozom... De midőn a kötelek már eloldatnak, midőn az utasoktól imbolygó, Honosimtól setétlő hajó már a parttól elválni s indulni készül, én emberemmel, ki két kufferom utánam hordozá, a lépcsőn a szárazföldre lesietek, s távolodni kezdek. És távolodom, távolodom, vissza sem nézek. Távolodom, nem tudván, mi van megettem. Csak távolodom a kavics-ösvényen, s immár ugyan távol vagyok. Csak hogy már jócskán eltávolodék, állottam meg, és néztem vissza: a hajó már elvált a parttól, s a vízen lebegett, súlyosan, hasasan.

Mire térdre borulni akartam! Azonban korántsem borultam, csak csöndben erősen, de befelé Szentségelni, Szitkozódni kezdtem: – Eredjete csak, eredjete, Honosim, a Nemzethez! Eredjete szentséges, hihetőleg átkos Nemzetetekhez! Eredjete ama szt. Setét Lényhez, ki sok évszázadoktól fogva döglődik, s eldöglenni nem tud! Eredjete szt. Csuda Bogaratokhoz, kit az egész Természet átkoz, s ki folyvást születik, de nem lehet Született! Eredjete csak, eredjete hozzá, hogy benneteket sem Élni, sem Eldöglenni ne hagyjon, de örökkön Lét és Nemlét közt tartson! Eredjete a szt. Nyafkához, hogy tovább nyafogtasson benneteket! A hajó már oldalt fordult, s lassan távolodott, azért hát mondtam még: – Eredjete csak szt., hihetőleg Átkozott Örültetekhez, Eszelőstökhöz, hogy ug-rándozásával, örütséggel Kínozzon, Gyötörjön benneteket, hogy vérbe borítson benneteket, hogy Bömbölésével bömböljön és telebömböljön benneteket, hogy Kínokkal kínozzon benneteket, Gyermekeket, Hitvesiteket, s maga is Örülete haldoklásában haldokolván, titeket Halálra Őrjítsen és Tomboltasson! És így átokkal a hajótól elfordulván a városba beléptem.

*

Csupán csak kilencvenhat dollárom vala, mi legföllebb két hónap szerény élhetésre volt elegendő, annakokáért sürgősen ki kellett spekulálnom, mit hogyan tegyek. Legelőbb is Cieciszowski uramat gondoltam fölkereshetni, kit még a régi időkből esmérék, mert anyja megözvegyülvén Kielce mellé, Krzywnicki Adasékhöz költözött, két mértföldre Kuzinjaimtól, Szymuskiéktól, kikhez én bátyámmal és sógorasszonommal gyakorta betértem, főképpen Kacsára. E Cieciszowski tehát, egynéhány esztendeje itt élván, jótanáccsal és segedelemmel szolgálhatott. Holmimmal legott hozzá hajtattam, s szerencsémre otthon találtam. Tán a legfurcsább szerzet vala, kit éltemben láttam, sován, apró, a Sáporkótól, mit gyermekkorában kapott volt, fölötte igen sáppadt, minden illendősége, jó modora ellenére folyvást a fülét hegyezi, valamint a tapsifüles a fűben, levegő után kapkod, s olykor ész nélkül Fölrikolt vagy Elcsöndesül. Hogy megpillant, fölkiált: – Kit látnak szemeim! És ölelget, hellyel kínál, széket tol alá, miben állhatna szolgálatomra, kérdi.

Maradásom valódi, de súlyos, Szentségtörő okát előtte föl nem fedhetém, hisz Honosom lévén, földadhatott volna. Annyit mondok csupán, hogy így meg úgy, látván, hogy a Hazától elszakasztattam, éktelen Fájdalmammal, keservemmel a maradást választám, hogysem Angliába vagy Skóciába vándorolnék. Hasonló vigyázattal felelő, hogy Szülőanyánknak e nagy szükségében, valamint a madár, bizonyos feléje, feléje szállana minden Fia derék szíve, hanem hát, mond, mit van mit Tenni, megértem Fájdalmad, az óceánt által nem ugorhatod, annakokáért én a

te döntésed idvezlem vagy nem idvezlem, helyesen tevéd, hogy itt maradál, ám-
bár nem éppen helyesen. Ezt mondja, s ezenközben ujjáival malmoz. Látván, hogy
imígyen kavargatja ujjait, gondolom: „ugyan, mit kavargatod itten, mindjárt én is
megkavarlak téged”, és szintén malmozni kezdettem, mondván:

– Úgy alítod?

– Nem vagyok oly bolond, hogy Mai Napság bármit is alítsak vagy ne alítsak.
Hanem ha már itt maradál, eredj vagy ne eredj íziben a Követségre, és jelentkezz
vagy ne jelentkezz, mert ha jelentkezel vagy nem jelentkezel, igen nagy szorult-
ságba juthatsz vagy nem juthatsz.

– Úgy véled?

– Vélem vagy nem vélem. Tégy belátásod szerént (kezdi kavargatni) vagy be
nem látásod szerént (s kavargatja), az már a te dolgod (megént kavargatja), hogy
elhárítsd vagy el ne hárítsd fejedről a Bajt (s megént kavargatja).

Azért hát én is kavarni kezdem néki, s mondom: – Azt tanácslod? Kavarja-ka-
varja, végtére reám rivall: – Szerencsétlenségnek Embere, inkább Enyéssz el,
Tűnj el, és csitt, közjök ne járj, mert ha egyszer reád szállanak, ugyan le nem
szállanak rólad! Halld tanácsom: inkább az idegenekkel, a helybéliekkel tarts,
enyéssz el, szívódj föl köztök, Isten óvjon téged a Követségtől, amiképpen
Honosidtól is, Csúf, Gonosz népség, istencsapása mind, bizony, addig marnak,
míg agyon nem marnak. Mire én: – Úgy találod? Mire fölkiáltott: – Isten óvjon té-
ged attól, hogy a Követséget vagy itt élő Honosid elkerüld, mert ha elkerülen-
ded, bizony addig marnak, míg agyon nem marnak. És csak kavarja-kavarja, én
szintén kavарom, és a nagy kavarástól már egészen öszvekavarodék, pedig igen-
csak kellett volna valamihez kezdenem, hisz üres vala a tarsoly, hát e szókat
szólám: – Nem tudom, lenne-e számomra valamely munkaféleség, hogy leg-
alább az első hónapokat kibőjtölhetném... Hol találhatnék e helyt valamit? Meg-
ragadá a karom: – Sose félj, rögvést intézünk valamit, prezentállak Honosink-
nak, azok majd segítségedre leendenek vagy nem leendenek. Tehetős
kereskedőknek, gyárosoknak, finánc-embereknek, majd én bekavarlak téged
hozzájuk, be én... vagy nem én... És az ujjait kavargatja.

Szó szót követ, mond, van itt három társ, kiknek Társaságuk vagyon, és Ló-
meg Kutyaosztalék-üzletet alapítának, ők talán segítenek vagy nem segítenek, s
fölfogadnak tisztviselőnek vagy díjnoknak 100 vagy 150 Pesókért, mert mód nél-
kül böcsülletes, tisztességes vagy tisztességtelen emberek. A Társaság formájára
nézvést Betéti, Végrehajtó vagy nem Végrehajtó; csak az a bökkenő, hogy
mindökkel külön-külön kellend találkoznod s Privátim beszélned, mert sok Fe-
nekedések, Perlekedések vagynak köztök a régi időkből, s már oly útálatosak
egymásnak, hogy folyvást ott utálkoznak egymás oldalán, s mást sem csinálná-
nak, csak utálkoznának. Csakhogy az a bökkenő, hogy egymástól lépésre sem tá-
gítanak. Annakokaért én téged a Bárónak prezentálnálak, mert igen bőkezű, je-
les ember, ki nem fukarkodik kegyeivel, de hiában, ha Pyckal ezenközben
böcsmérel téged, és a Báró előtt a Franc Nyavalába elküld, a Báró Pyckal előtt
reád dörren, magát fölfúja, fuvalkodásában Pyckal előtt ellened kikel, Ciumkafa
pedig a Báró és Pyckal előtt megcsal, tán még be is feketít. Egyszóval az a bökke-
nő, hogy miként kellenék tenéked Pyckal ellenében a Báróval és a Báró ellenében
Pyckallal (s az ujjait kavarja). Erről meg amarról még hosszan társalkodánk, ba-

rátinkat a régi időkből nemkülönben fölemlegeténk, végtére aztán (délután két óra is lehetett már) a panzióba, mit énnékem ajánlott volt, csomagimmal elhajtattam, s ott egy szobácskát napi négy pesóért kibéreltem. A város mint a többi. Az egyik ház hegymagas, a másik alacsony. A szűk kis utcákon sokadalom, hogy alig férhatja által magát az ember, s járművek tengerszám. Dübörgés, zörögés, dudálás, bömbölés, a levegőnek tűrhetetlen párállása.

*

Soha ezen első napjaim Argentínában el nem feledem. Másnap, mihent kicsiny szobámban fölserkenék, egy Öregember sírása s jajja ütötte meg fületem a fal megett, de panasziból csak ennyit értettem: „guerra, guerra, guerra”. Ámbár az újságok a háború kitörését hangos szóval szétkürtölték volt, ugyan, ki tudhatott bizonyosat, az egyik ezt mondja, a másik amaszt, hamarost elül a dolog, nem ül el, harcolnak, nem harcolnak, nem tudni semmit, Szürkeség, Csöndesség, valamint eső idején a mezőn. Napfényes, derűs nap vala. Elveszvéen a tömegben elveszésemnek örvendezék, s még hangosan mondtam is magamnak: „Mit bánja a csík, ha a rákot verik.” Amott meg vernek! Az újságok Redakciói előtt nagy sokaság hangyáll. Harapni valamit egy olcsó lacikonyhára betértem, s 30 centavóért egy Bife-t ettem, de mondtam (még mindig magamnak): „Vigan él a csíz, ha vágják is a bárányt.” Amott meg vágnak! Annakutána a folyóhoz mentem, sehol senki, csöndesség, szellő lengedez, s mondtam magamban: „Lám, a kenderike cserreg, a borz meg a csapdában majd’ esztét veszti.” Amott meg majd’ eszök veszti... s túl a Szérűn, a Tavon, az Erdőn irgalmatlan Üvöltés, Bömbölés, Harcolnak, Gyilkolnak, kegyelemért könyörögnek, nem esmérnek Bocsánatot, s az Ördög tudja, mi még, bizony, az Ördög!

Mondom azért: „Minek mennék én a Követségre, csudát megyek én a Követségre, Girhes Gebe, dögöljön meg.” Csakhogy amott is Dögölnek. Mondom azért: „Mindenemre fogadom és esküszöm, én ebbe magamat nem ártom, nem az én dolgom, ha meg kelletik halniuk, haljanak meg”, de pillantásom egy kicsiny Féregre esett, ki egy fűszálon fölfele mászik, s látom, hogy e kicsiny Féreg e helyt és időben, e szt. pillanatban az óceánnak e partján mász és mász, mász és mász, s akkor mindenél borzasztóbb rettegés foga el, azt gondoltam, inkább elmegyek a Követségre, el, igen, elmegyek, Jézus Mária, elmegyek, inkább elmegyek... s elmentem.

A követség egy előkelő utcában, pompázatos házban rendeztetett be. A házhoz érven, megállék s tűnődék, bemenjek, ne menjek, hisz minek mennék én a Püspökhöz, ha eretnek, Hitehagyott, istenkáromló vagyok? S máris: rettentő Gőg, Kevélység, mi engem gyermekségemtől fogva az Egyházam ellen bujtott! Mondván, nem azért hozott a világra az Anyám, nem arra való Eszem, Magas Szellemem, Munkásságom s Természetem hasonlíthatatlan szárnyalása; nem arra bölcs Tekintetem, büszke Homlokom, éles, erőteli Elmém, hogy a mi hitványabb, kisebb templomunkban az ó, bizonynal hitványabb, olcsóbb Misén, az olcsóbb, silányabb kórusban középszerű tömjéntől bóduljak a többi Magamfajtákkal fajtálgodva! Ó, nem, nem – nem azért vagyok Gombrowicz, hogy a setét, obskúrus, talán bizony Eszelős Oltár előtt térdet hajtsak (csakhogy Harcolnak),

nem, nem, nem megyek, ki tudja, mit mívelnek vélem (csakhogy Lőnek), nem, nem akarok odamenni, hitvány, nyavalás. Úgy ez (csakhogy Gyilkolnak, Gyilkolnak!). És e Gyilkolásban, vérben, Harchban a házba beléptem.

Bent csöndesség és nagy lépcső, szőnyeggel beborítva. A kapuban az altiszt meghajolt előttem, s a lépcsőn a titkárhoz vezetett. Az első emeleten nagy, kolumnás terem, elég setét és hideg, csak az ablakok színes üvegin hullnak be a nap sugári, s elnyugosznak a párkányzaton, nehéz stukatúrán és aranyozáson. Podszrocki tanácsos uram jöve elibém, setétkék-fekete öltönyben, cylinderben és kesztyűben, s cylinderét kisség megemelvén, suttogva látogatásom célja felől kérdett. A nagyméltóságú Követ úrral ohajtok beszélni, mondtam, mire kérdi: – A nagyméltóságú Követ úrral? Mondom azért, a nagyméltóságú Miniszter úrral, mire ő: – A Miniszter úrral, magával a Miniszter úrral akar beszélni? Igen, a nagyméltóságú Miniszter úrral van beszédem, mondom, ő meg azt feleli e szókra, fejét kebelére hajtván: – Úgy érti, a Követtel, magával a Követ úrral? Mondom azért, igen, a Miniszter úrral egy fontos ügy végett, ő pedig mond: – Ó, nem a Tanácsossal, nem az Attaséval, nem a Konzullal, hanem magával a Miniszterrel ohajt találkozni? S miért? Mi célból? Kit esmér itt? Ki légyen az úr? Kinek a komája? Kihez bejáratos? Imígyen kezdett kérdezkedni, s egyre közelebb nyomult Ugrándozván köröttem, míglen vizsgálódássá lőn Ugrándozása, s zsebemből egy zsinórt kihúzott. Egyszerre beljebb ajtó nyílt, s a nagyméltóságú Követ úr kitekint; hogy esmérős valék előtte, bólintott felém: a bólintástól a Tanácsos hajlongásiban széjjelfolyva, farát riszálván s cylinderével hadonászva a dolgozószobába engem bevezetett.

*

Kosiubidzki Feliks miniszter úr az egyik legfurcsább szerzet volt, kivel éltemben találkozék. Sován-kövéрке, kicsinyt hájas, az orra is sován-kövéрке, szeme kifejezéstelen, ujjá vékon-kövéрке, lába is vékon és kövéрке vagy hájas, tar feje búbja pedig, mire fekete-veres haja szálaít reá-fésülte, valamint a réz; szívesen pislogott, s egyre pislogatott is. Egész viseletjével s manírjával különös respektussal volt önnön magas méltósága iránt, s minden kis mozdulásával önmagát tisztelte; azt is, kivel beszéllett, igen megtisztelé szűnetlen, hogy jóformán térdepelve beszélgetett véle az ember. Könnyekben törvén ki, azért rögvést lábához borultam és a kezét csókolgattam; szolgálatomat, éltemet és véretem ajánlván kértem, hogy e szt. órán szt. akarata és belátása szerént felőlem döntsön és személyemmel rendelkezék. Szt. figyelmezésével engemet is és önmagát is kegyesen megtisztelvén megáldott, reám pislogott, s mond: – 50 pesóknál többet (vette elő bugyellárisát) bizony nem adhatok tenéked. Nem adhatok, mivelhogy nincsen. Ha azonban Rio de Janeiróba szándékoznál utazni, s az ottani Követségen kullancskodni, örömet adok én tenéked útiköltséget, még kevés bánatpénzzel is megtoldhatom, mert literátusokra itten semmi szükség: csak fejj az embert, s hozzá még rágalmazzák is. Tanácslom azért, utazz Rio de Janiróba.

Ó, Ámulásom és Csudálkozásom! Esmét a lábához borultam hát, s – alítván, hátha rosszul érté szavaim – személyemet néki fölajánlottam. Azért mond: – Jól van, no, nesze, 70 pesók, de többet ne fejj, nem vagyok én téhen.

Látom ám, hogy pénzzel akar éntőlem szabadúlni, s ha még csak pénzzel, de Apróval! A súlyos sértéstől vér tolúla agyamba, de nem szólék. Annyit mondok csak: – Úgy látom, nagyméltóságú uram engem igen aprószámba vesz, hogy lám, Apróval akar éntőlem szabadúlni; bizonyosan engem is a Sok Ezer literátus közé sorol, csakhogy én nem csupán literátus vagyok, de Gombrowicz is!

Kérdé: – Aztán miféle Gombrowicz? Mondom: – Gombrowicz Gombrowicz. Pislog, s mond: – Hát ha Gombrowicz vagy, nesze, 80 pesók, de többet ne jöjj, mert Háború van, és a Miniszter úr elfoglalt. Mondom: – Háború. Mond: – Háború. Felelem: – Háború. Mire ő: – Háború. Mire én: – Háború, háború. Nosza, megijedett erre, rózsás orcája elfejeződött, és reám pislogott: – Nocsak. Tán hírekkel érkezel? Hallottál valamit? Van valami, ha miről én nem tudok?... –, de aztán észbe kap, krákog, kahácsol, a füle tövit vakarja, s pislog reám: – Ugyan már, egyet se félj, legyőzzük mi az ellenséget! És tüstént hangosban kiáltá: – Legyőzzük mi az ellenséget! Annakutána még hangosban kiáltá: – Legyőzzük mi az ellenséget! Legyőzzük! Felállott, s kiáltá: – Legyőzzük! Legyőzzük!

E kiáltozását hallván, s látván, hogy a fotelből feláll, s Celebrál, sőt Bűbájol, térdre borultam, és e szt. Celebrálásban egybeforrván kiáltom: – Legyőzzük, legyőzzük, legyőzzük!

Kifúvá magát. Reám pislogott. S mond: – Legyőzzük, az istenfáját, én mondom néked, és azért mondom, hogy nehogy aztán azt mondd, hogy azt mondám, nem Győzzük le őket, mert éppen hogy azt mondom, hogy Legyőzzük, Lebírjuk, erős, felséges kezünkkel porrá törjük, ízzé-porrá zúzzuk, aprítjuk, kardunkkal, lándzsáinkkal széjjelszaggatjuk s fölmozsoljuk, Zászlónk alatt s Fényességünkben, Jézus Mária, Jézusom, Jézusom, szétzúzzuk, Megöljük! Ó, megöljük, széjjelmarcangoljuk, miszlikbe vágjuk! Mit nézel úgy reám? Bizony mondom, széjjelmozsoljuk! Hiszen látod, hallod, maga a Miniszter, a Felséges Követ mondja, hogy Széjjelmozsoljuk, látod, maga a Követ, a Miniszter járkál előtted fel s alá, hadonász és mondja néked, hogy Széjjelmozsoljuk! Nehogy aztán azt hazudd, hogy nem Járkáltam s Beszélettem előtted, hisz láthatod: Járkálok s Beszéllek!

Visszahökkent, báván bámult reám, s mond:

– Előtted Járkálok, Beszéllek!

Annakutána szól:

– Maga a Követ, a Miniszter Járkál, Beszél előttem... Mégsem lehetsz kutya füle, ha maga a nagyméltóságú Követ tevéled ily soká elül, sőt még Járkál is előtted, Beszél, sőt kiáltoz... Ül le hát, Szerkesztő Úr, parancsolj. Szabad a neved?

Gombrowicz, mondom. Mire ő: – Persze, persze, már hallottam felőled... Hogy is ne hallottam volna, ha előtted Járkálok, Beszéllek... Mindenképpen segedelmedre leendek; tudom, mivel tartozom Nemzeti Literatúránknak, s mint miniszter köteles vagyok segedelmet nyújtani tenéked. Mivelhogy író vagy, annakokáért én téged fölkérlek, hogy a helybéli lapokba Nagy Íróinkat s Szellem-órásinkat dicsérő, dicsőítő cikkeket írj, amikért én tenéked – csapj a markomba – havi 75 pesókat fizetek... többet nem tudok. Addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér. Szegény ember vízzel főz. Kopernikuszt, Chopint vagy Mickiewiczet dicsőítheted... Az ég szerelmére, dicsőíteni kell a Magunkfaját, mert fölfalattatunk! Mód nélkül megörült, s mond: – Hát ezt jól kiokoskodtam; ez a legméltóbb énhozzám mint Miniszterhez, s tehozzád mint Íróhoz is.

Felelem azonban: – Isten fizesse meg, de nem, nem. Kérdé: – Micsoda? Nem akarsz dicsőíteni? Szólám: – Szégyenlem magam. Kiáltá: – Hogyhogy szégyenled? Mondom: – Szégyenlem, mert magamfajta! Pislogott, pislogott, pislogott! – Mit szégyenled magad, te sz...! – rivallá. – Ki dicsőítse a Magunkfajtát, ha nem mi?

De kifúvá magát, s mond: – Nem tudod, hogy minden cigány a maga lovát dicséri?

Mire én: – Kegyelemért esedezem, nagyméltóságú uram, de ugyan szégyenlem magam.

Mond: – Micsoda bolondságot beszéllesz, hát megőrültél egészen, nem látod, hogy háborúság van? Ezekben az időkben szükség vagyon Nagy Férfiúkra, hisz Ördög tudja, mi történhetik nélkülok, én pedig azért vagyok itt Miniszter, hogy Nemzetünk Nagyságát gyarapítsam; ó, mit csináljak tevéled, bizony pofon váglak... De abban hagyta, megént pislogott, s mond: – Várj csak. Azt mondod, Lite-rátor vagy? Mi mindent körmöltél össze, mi? Könyveket, miegymás? Kiáltott: – Hé, Srocza, Srocza, jer ide... s hogy Podsrocki Tanácsos úr beszaladt, reá-pis-logott, azután csendesen fecseg véle, énreám pislog. Annyit hallok csak, hogy mondanak: – Sz...házi! És megént: – Sz...házi! A Miniszter úr a Tanácsos úrnak: – Bizonyyal Sz...házi, de jó Szeme, orra van! A Tanácsos úr mond: – Nem akár-milyen szem, orr, bárha sz...házi, a homloka is jó! A Miniszter úr mond: Sz...házi, semmi más, mind sz...háziak vagytok, én is sz...házi vagyok, sz...házi, de ők is sz...háziak, ugyan, ki esméri itt ki magát, ki tud bármit, senki nem tud semmit, ki igazodik el bármiben, sz... sz...

Sz... – a Tanácsnok úr mond. – Hát akkor dologra! – a Miniszter úr mond. – Mindjárt Járok egyet itten, aztán meg hegyibe! És nézek, ő pedig Jární kezdé, és Jár, Jár föl és alá a szalonban, szemöldökét ráncolja, fejét lehajtja, piheg, szuszog, fölfújja magát, végtére Elbődül és Pislog: – Nagy tisztesség ez minékünk! Nagy tisztesség, hisz egy Nagy Lengyel Író vendéghelhetünk meg, ha ugyan nem a Legnagyobb! Nagy Írónk ő, hanemha Szellem-órjás! Mit bámulsz, Sroka? Idvezeld a mi nagy sz..., akarom mondani, Szellem-órjásunkat!

Mire a Tanácsos úr előttem földig hajolt.

Mire a nagyméltóságú Miniszter úr főt hajtott!

Mire én, látván, hogy csúffá tesznek, énvélem tréfát űznek, vérig sértetvén meg akarom ütni! Csakhogy a Miniszter úr fotelba ültet! Podsrocki Tanácsos úr a cipőm nyaldossa! Maga a Követ-Miniszter úr kérdezkedik az egészségem felől! A Tanácsos úr pedig szolgálatját ajánlja! Azért a nagyméltóságú Követ úr az óhajim, parancsim kérdi! Azért a Tanácsos úr az Emlék Könyvbe írni kér! Azért a Miniszter úr kezét a vállamra teszi, a szalonban körbevezet, a Tanácsos úr pe-dig köröttem ugrál, oda-odaugrik hozzám! Mire a Miniszter úr: – Ünnepe-ljünk, Gombrowicz a vendégünk! Mire Podsrocki Tanácsos úr: – Gombrowicz van ná-lunk vendégségben, maga Gombrowicz, a Szellem-órjás! A Miniszter úr: – Dicső Nemzetünk szellem-órjása! Podsrocki: – A mi nagy Nemzetünk nagy Férfiúja!

Ó, az én furcsa, legfurcsább Esetem és Ügyem! Hisz tudtam én jól, hogy ezek sz...háziak, kik engem sz...házinak tartanak, és sz..., sz... minden, én meg szí-vesen főbe kólintanám ezeket a sz...háziakat... De hát nem más, mint a Követ, a Miniszter állott előttem, a Tanácsossal egyetemben... ezért hát Félénkségem, ré-mülésem, míg engem ily fontos Személyek tisztelnek s böcsülnek. S míg a sza-

lonban a Miniszter úr és a Tanácsos úr köröttem ugrálnak, Tiszteletet adnak, míg a nyomdokomban loholnak, én e sz...háziak magas Hivatalát, méltóságát, súlyát esmérve, nem szabadúlhattam ama Tiszteltetéstől! Na, ebben a sz...ban ugyan benne vagyok! Végte ré szusszan egyet a Követ úr, s immár nyájasban szól: – Jegyezd hát meg, te sz...házi, hogy Követségünkől illendően megtiszteltetéssel, eztán pedig ügyelj, nehogy szégyent hozz reánk az emberek előtt, mert mi téged a Külföldieknek mint a Nagy Sz. Szellem-örjás Gombrowiczot előmutatunk. Így kívánja a Propaganda: tudja meg ország-világ, hogy Nemzetünk a szellem-örjásokkal bővesen bír. No, előmutatjuk-é nekik, Srocza? – Előmutatjuk – a Tanácsos úr mond –, előmutatjuk: sz...háziak ezek, semmiben magok ki nem esméri!

Csak hogy az utcára kiléptem, engedék szabad folyást megháborodásomnak! Ah, mi ez, hogyan, mitől, ah, mi történt? Ah, bizonyosan megént elkaptak, elkaptak! Szentséges Isten, megént Éltem folyásán engemet, valamint kötéllel a lovát, megkaptak! Hát soha a Sorsomtól nem szabadúlhatok? El nem kerülhetem Örök Sorsom és Börtönöm?! S míg Múltam engem valamint a szalmaszálat hány-vet, míg megént elnyelni készülnek az elmúlt örvények, ágaskodom, mint a ló, reszketek, mint az orosz lány, Bömbölök, dühömben a mancsommal csapkodok, s új börtönöm rácsának rontok! Ó, miért arra az átkozott Követségre elmentem?! Hát Nagyságra fáj a foguk a sz...háziaknak, Nagyság kellett nekik, Génuszok, Nagy Hősök kellene, hogy a világ előtt hivalkodhassanak, mondván, nem egyebünk van, mint egy Geniális Gombrowiczunk, úgy-e mily fontosak vagyunk, micsoda dicsőség ez nekünk, micsoda érdem, mily Palotánk van, mily csinos bútoraink, hámszjaink, csillogásunk s villogásunk: ha Istent esmértek, ne hagyjátok, hogy a fenekünket kiporozzák, hisz minékünk egy Geniális Gombrowiczunk van! Hát ezzel a bugris svindlivel szándékoza a nagyméltóságú sz... sz... Követ úr port hinteni a Külföldiek szemébe, tudván tudva, hogy ezekkel itt Ámerikában egykönnyen elhitethet mindent, s ha ő énelöttem hajlong, attól én az Emberek előtt valamint a Kelt Tészta földagadok. Azt ugyan lesheti! Abból nem lesz semmi! S legott éktelen dühödésemben ezt a sz... sz... sz... Minisztert újra meg újra kidobám, elbocsátám, bottal-husánggal kikergetém, elkergetém! Átkozott az a sz... Miniszter, ki Nemzetét nem böcsüli! Átkozott az a nemzet, ki Fiait nem böcsüli! Átkozott az az ember és Nemzet, ki egyik a másikat nem böcsüli! S magamból kikelvén, a Minisztert, mindennémű hivatalt, méltóságot, tisztességet, ezt az egész sz... sz... sz... kort, éltet, Nemzetet, Államot széjjelkergetvén, kikergetvén, bottal-husánggal kiporozván a Minisztert, e fizetett sz...házit újra meg újra elbocsátám; s midőn már ötvenedjére vagy hatvanadjára bocsátám el, kergetém ki, még mindig újra meg újra elbocsátám, elkergetém! Míglen eszembe vettem, hogy az utcán-járók furcsán néznek reám, és kacagásra fakasztom őket.

KÖRNER GÁBOR fordítása

Táborról táborra*

– Erdély más, mint otthon – írta budapesti kiadójának Móricz Zsigmond. Ez a mondat azonban nem panaszt rejtett, ellenkezőleg, a boldogság és büszkeség kifejezője volt. – ...az erdélyi út olyan szép, álmomban sem kívántam többet. Nincs olyan kicsi falu, ahol ne ismernék a nevemet. Itt, Kolozsváron pláne ömlik utánam a nép, mint egy kifestett színésznő után. Az este értem vissza huszonhét nap után a székely körútról. Csodálatos, miket láttam, milyen kár, hogy a legjavát meg nem írhatom.

Sebestyén, hatvannégy év múltán, nem ígérhet ilyen lenyűgöző élményt a meghívottjainak, érkezzenek akár a Duna vagy a Temze partjáról, a Balaton mellől vagy Firenzéből, a magyar irodalom csúcsairól; a Szamos, a Maros, az Olt mente lakói, erdélyi jeles írástudók pedig legfeljebb azon csodálkozhatnak el, ha saját szobormásukkal találkoznak köztéren; esetleg azon, hogy a falusi kocsmát *drink* barnak írják, a székely gyerek cowboykalapban lovagol, a nagyobb megbukósiskában motorozik a fő- és mellékutcán. Tamási Áront azért biztosan megsüvegelné legalább az Anyaszék felserdült lakossága, sőt most már Kós Károlyt is azonosíthatná a székelyudvarhelyi parkba gyömöszölt mellszobra után, noha az alkotó egy fiatalabb kori fénykép után mintázta meg őt.

A tervbe vett körút első, udvarhelyi megállóján természetesen ide, a központba jönnek majd, a templom falánál méltó helyre állított Orbán Balázs-szobor előtt tisztelegni. Száz-százötven méterrel arrébb viszont meglepő látvány fogadja a városnézőt: a nyilvános WC lejárójánál nyílik az a lécekből tákolts lugas, amely alatt nemrégiben országos hírességek avatták fel az úgymond emlékparkot, fejedelmeknek, előző korok politikusainak, íróinak és ismeretleneknek a szobraival. Kós Károly Bethlen István mellé került, nem messze tőle Csaba királyfi áll, egy kicsit távolabb pedig a „vándor székely”. Helyi, de lehet, hogy általános magyar turistaszokás szerint a legkedvesebbek piros-fehér-zöld szalagot kapnak a talapzatukra vagy a nyakukba. Mondanunk sem kell, hogy a névtelen (vándor) székely roskadozik a leginkább a nemzetiszín-teher alatt (helyi pletyka szerint a „vándort” Wass Albertről mintázták – igaz, ő mezősegi volt), de jutott valami Károly bácsinak is, földközelségbe pedig egy csonkig égett gyertya. A házsongárdi sírnál ezt nyilván megszokta – itt mintha fölösleges volna a virrasztó eszköz. Sebestyén, akinek volt már szerencséje többször is szemrevételezni az így feldíszített terepet, azon töpreng, hogy szabad-e megmutatnia a mai városvezetés megalomán melléfogását az Udvarhelyet régtől ismerőknek s az új vendégeknek. Mit szólna az apai ágon ide kapcsolódó, művészettörténetben, stílusdolgában igencsak járatos Cs. Szabó ehhez az ízlésficamhoz – hát még a közvet-

* Részlet az *Apokrif kerekasztal* című, a Korona Kiadónál megjelenés előtt álló könyvből.

lenül érdekeltté tett Károly bácsi? Nem (csak) a mellszobrokkal külön-külön van a baj, hanem a „koncepcióval”. Most kezdjék az elmarasztalással, ennyi év után? Inkább a Kossuth Lajos utcába, a Képtárba viszi őket, az elmúlt évtizedek erdélyi festményeiből, szobraiból, kitűnő grafikáiból érdemleges válogatást láthatnak itt, megnézhetik például Nagy Albert több táblaképét, a *Gondolkodót*, a *Fütyülő asztalost*, Cseh Gusztó öreg parasztasszonyát fekete-fehérben. Sebestyén büszkén fogja megmutatni a Korunk Galéria három évtizeddel ezelőtti tekintélyes ajándékát. A részben talán ismeretlenek mellett néhány régi ismerőst is felmutathat, például Csének, hiszen része a gyűjteménynek Buday György Athéni Timon-sorozata (Londonból érkeztek az egykor kolozsvári, majd szegedi fametsző, a „királyivá” lett mester munkái), de többen találkozhattak már Würtz Ádám grafikai lapjaival is, amelyeket *Az ember tragédiájához* készített. Lesznek Barabás Miklós-portrék természetesen. Berei, Nagy Albert mellett a másik két székely Nagyot, a páratlan Istvánt és Imre bát, a zsögödít, a szobrász Szervátiusz Jenőt más múzeumokban, képtárakban kell keresni, de a kerekasztal vendégei így is kialakíthatnak maguknak egy érdemleges összképet (persze Gy. Szabó Bélával, Fülöp Antal Andorral, Miklóssy Gáborral, Balázs Péterrel, fiatalabbakkal) a XX. század erdélyi képzőművészetéről.

Irodalomról, irodalomtörténetről ezúttal kicsit távolabb, a hét kilométerre levő Zetelakán lesz szó. Hogy miért egy félreeső székely faluban? Amikor itt az udvarhelyi csapat, Nyíróvel, Tamásival, Tompa Lászlóval, Tomcsával? Három éve itt rendezi a fiatalok kezdeményezte EMIL, az Erdélyi Magyar Írók Ligája a nyári táborát. Jönnek ide idősebbek is, akár hetvenen túliak – és Királyhágón meg Rajkán túliak –, aligha fogják hát kinézni maguk közül a táborozók Kóst, Szabédit, Mikó Imrét, Csét vagy Németh Lászlót. A tábor nem sátrakat jelent, a vendéglátók itt is rákészültek a faluturizmusra, a tanácskozás színhelyéül pedig a tágas vendéglőt választják (nem a szemben lévő *drink bart*). Nem sátortábor tehát – és nem is szekértábor. A székelyek, a gyergyóremetei Cseres Tibor, a sepsiszentgyörgyi Veress Dani mellett jól megférhet a szatmári Páskándi Géza és Bretter Gyuri, mindketten most Kolozsvárról. Ha lesz este malacsütés és pálinka- meg borkóstoló, eldől, hogy ki milyen eredménnyel vívja meg a maga külön harcát. Addig folyhat a vita a vendéglői (nem kerek) asztalok mellett.

De talán mégis inkább Udvarhelyre kellene visszamenni, akár a Gondülőbe. Fehér asztal vár ott is, ám össze szokták tolni őket, például amikor az Alapítvány Erdély Magyar Irodalmáért felkösönti a 70–75–80–90 éves erdélyi magyar írókat; a terem lezárható, szóval civilizáltabb hely a zetelakinál, legyünk tekintettel a jelenlegi meghívottak életkorára. Kós Károlyt még úgy-ahogy, Szabédit viszont semmiképpen nem tudja elképzelni Sebestyén egy falusi kocsmában. (Ennek ellenére a *Felmentő levél* filmesei megpróbálkoztak ilyen beállítással is, Szabédi életének egy kritikus pillanatában.)

A helykeresést lezárva már éppen ideje elkezdeni a beszélgetést. Elsőnek a nagy hiányzóról, Tamási Áronról akar szólni Kós Károly – a halottról és az élőről.

– Nehezen tudok belenyugodni abba, hogy el kellett pusztulnia annak, aki tíz esztendővel ezelőtt volt fiatalabb, mint én, s nem is ismertem még a szinte gyekekembert (Amerikában volt akkor), amikor első könyvének megszületésénél én voltam a bábája. S hogy hazajött Amerikából, több mint két évtizedes közvetlen

és közös munka, töprengések, tusakodások, szép próbálkozások, megcsillanó reménykedések és nagy-nagy csalódások kötöttek össze. Aztán – s ennek is több már, mint húsz esztendeje – elment közülünk a bajtárs, a barát, a testvér... Mint ahogy egykor elment Amerikába is. De ha Amerikából haza tudott jönni, Magyarországról hiába próbálkozott – mert tudom, hogy újra és újra próbálkozott, nem tudott visszavándorolni, csak halálában. Pedig ott kinn megkapott mindent, amit művészember megkaphat az életben: megbecsülést, kitüntetések, tekintélyt, tapsot s anyagi gondoktól mentes független életet. Csak egyet nem kapott meg, amit itthon hagyott, mert nem vihette magával: az ő szülőhazáját, a hegyeket, erdőket és vizeket, városokat, falukat és az embereket... Az én szegény kíváncsi testvéremnek nagyon nehéz árat kellett fizetnie azért, amit ott kinn megkapott. S nem tudom, megérte-e?... A sors végzetéből a szülőföldjének és népének elkötelezett igaz magyar író nem hagyhatja el büntetlenül erdélyi hazáját; erre döbbsen rá Tamási Áron is, és próbálkozott is a maga visszatelepedésével, de azt éppen azok az egykori íróbajtársai gáncsolták el, akiknek egyhangú akaratából 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó életre hívásában és elhatározásában vezetőjük volt. Szegény Áron így hát csak holtában kaphatta meg a beutazási engedélyt szülőhazájába.

Sebestyén végigpásztazza gondolatban a névsort, a Vásárhelyi Találkozó 1944 októbere után vezető szerepbe került íróit, vajon kire utalhat Károly bácsi. Nagy Istvánra? Bányai Lászlóra? Edgárra biztosan nem. Vajon előkerül-e dokumentum, amely a gyanút eloszlatja, illetve igazolja? De a Kós-emlékezésnek itt még nincs vége. Feltolulnak a régi emlékek.

Akkor, 1944-ben, azon az emlékezetes őszi napon, amikor – a kiűritési parancsra – már lázasan pakoltak, és futton-futottak ki Észak-Erdélyből a magyar hatóságokkal, hivatalokkal, intézményekkel a magyarországi ún. „ejtőernyősök”, és ijedtükben (vagy mert vaj volt a fejükön) erdélyi magyarok is, ugyanakkor Tamási itt, Kolozsvárt bajtársainak (nekem is) kijelentette: „Én itt maradok veletek; itt a helyem.” Ezt mondta, és mi elhittük, hogy szavait állja is az a Tamási Áron, aki egy régebbi írásában megfogadta, hogy életében szülőföldjének és népének sorsát vállaló és boldogulását szolgáló elkötelezettje lesz. És ugyanaz a Tamási Áron másnap már nem volt Kolozsvárt. Kifutott Erdélyből, ki – Magyarországba. S azóta él bennem két Tamási Áron. Az egyik a mindannyiunknál külön, sajátosan erdélyi-magyar íróművész, akit nehéz sorsunk drága ajándékának vallottam és vallok ma is, és az a másik Tamási: az ember, aki fogadalmát és adott szavát – megszegte. Tamási nagy hibát követett el 1944-ben... Mi, két háború közti magyar kor és sorstársai nagyon csalódtunk benne, akit nemcsak íróként, de emberként is becsültünk, tiszteltünk és szerettünk. S ezt a csalódásunkat csak az utánunk következő korosztály kezdte elfelejteni, a legutóbbi évtizedekben.

Hát Károly bácsi semmit sem változott keménységben egy fél vagy egész évszázad alatt. Volt neki vitája Tamásival korábban is, amikor Kacsó Sándor regényét, a *Vakvágányont* nem vállalta a Szépmíves Céh, Tamási Áron pedig kiállt Kacsó mellett. De azt nem lehet mondani, hogy nem szerette a székelyeket. Nem csak Tamásit. Hogy mit zúdított Benedek Marcellre egy Áprilynak írt (1966-os) levelében... Nem tudta, nem akarta elfelejteni a „nagy tudós, egyetemi bölcs professzornak” sem, hogy ő követelte és verekedte ki – Gaál Gábor tiltakozása

ellenére is – Böződi Gyurka szigorú szankcionálását azért, mert egy bibliai tárgyú írásában „nem a legudvariasabban aposztrofálta a zsidókat”. Böződit hosszú időre eltiltották az írástól, a közléstől, le kellett költöznie a falujába, Böződre. Sebestyén ezt most hallja először; eddig csak a Gaál Gábor Benedek Marcell elleni támadásáról tudott.

– Sajnos, vannak ilyen emberek mindenütt. Nálunk is. Szegény Tamási Áron is ilyen emberek miatt hiába próbálkozott több ízben is visszaköltözni, visszatelenedni erdélyi szülőhazájába.

Ahogy szétnéz a Gondúzó asztala körül, Sebestyén más régi vitafelek tekintetével is találkozik. László Dezső nyilván ma sem fogadja el Németh László 1935-ös erdélyi diagnózisát, hogy a magyarság itt már kiélte a maga történelmi küldetésének erőit, és hogy minden értékesebbnek látszó ember mögött egy-egy pesti társaság arcára lehet ismerni. Mi az, hogy egyetlen értékes ember van Erdélyben, a népből kinőtt író, Tamási? Nem Tamási Áronnal akar hadakozni, hanem Németh Lászlóval. Hogy érett gyümölcsnek mondja az *Ábel a rengetegben*, és kiemeli: „Tamási rájött, hogy a bőség legméltóbb foglalatja a tartózkodás” – az teljesen rendben van. De figyeljék csak, meddig megy el (a látlelettől) az általánosításban!

–...a provincializmusnak is sok faja van az „ángyomtérde” irodalomtól egészen Tamási Áronig és Kodály Zoltánig. A legalja csak adoma; föllebb már érzelmes honvágyat ébreszt egy elveszett paradicsom után; aztán belátja az ember, hogy a paradicsomnak is csak sóhaj a szele és veríték a harmata, de mégis megdöbben, hogy elvesztettük. Megdöbben, majd gondolkodóba esik; nem jobb-e, hogy végleg elvesztettük.

Kétségtelen, könnyebb volt bizakodónak lennie Szabédinak 1942-ben, amikor Tamási Áron novelláinak elemzésében a nyelvi zenét az író legértékesebb ajándékaként, magyarságunk kincseként értékelte, és a Szabédira nem jellemző, már-már romantikus ellágyulással zárta tanulmányát: „Az a föld, melyek megszállására őseink megindultak, csak addig maradt idegen, míg fűvét fűnek, vizét víznek és a halát hálnak nem neveztük. Az első magyar, aki kimondta: erdő elve, magyarrá bővölte és a magyarsággal örökre eljegyezte a tágas mezőket, a termő völgyeket, a kedves tündérországot, melynek neve: Erdély.”

Itt az alkalom azonban, amikor a vita moderátorának fel kell kérnie Szabédi Lászlót, mondja el azt is, amit a magyar (a székely) mitológiával, a faji romantikával kapcsolatban gondol. A híres polemizáló aligha fogja Sebestyén kérését visszautasítani.

– Tisztára látszat az, hogy az európai kultúrával szemben a magyar nép ösztönös ellenállást tanúsít. A tény általánosabb: maga az emberanyag tanúsít ellenállást a kultúrával szemben. A kultúra nem ösztönöket elégít ki, hanem éppen ellenük szegül, irányukban a szabályozás igényével lép fel. Hibásnak kell tehát minősítenünk Tamásinak azt a sejtelmét, hogy az ösztön (például az európai ösztöntől különbözőnek feltételezett székely faji ösztön) művelődési formák teremtesére alkalmas.

Bretter, aki egyrészt filozófiai esszéivel, másrészt kortárs irodalmi művekhez kapcsolódó vitairataival is számottevő hatással volt a hetvenes évek romániai magyar közéletére, különösen a fiatalabb nemzedékre, most rácsap Szabédi szövegére, noha látszólag nem közvetlenül vitázik vele.

– A bőréből senki sem bújhat ki, ám ha mégis kibújna, akkor sem tudná, hogy sikerült-e a művelet vagy nem. A provincializmus sajátos illúzióhalmazt jelent, és műveket, amelyek ezek nevében jönnek létre. Ennek az illúziókötegnek a jelentése szerintünk a következő: a tetteket szavakkal helyettesítve azt hisszük, hogy az egyetemes fejlődés csúcsaira mutogatva utolértük az egyetemet, és közben a bámulat bűvkörében létrejött szellemi-anyagi terméket egyetemes értékűnek minősítjük. Valószínűleg csak akkor küzdhetjük le a provinciát, ha vállaljuk a provinciát.

Tamási nyilvánvalóan ezt tette. Bretter Gyuri nem először lepi meg telibe találó közbeszólásaival, okfejtéseivel barátait és ellenfeleit. Rövidre szabott életében az egyik ilyen meglepetést azzal okozta – még Balogh Edgárnak is –, hogy megírta a *Temetés Zsögödönt*. A Székelyföld, a székely közember, a hitvilága és életformája válik érthetővé ebben a kiváló esszében. Szentségtörés ide vagy oda, Mikes Kelemen, Orbán Balázs vagy Tamási Áron idézése helyett legyen Bretteré a szó továbbra is. Igaz, ő nem látta Csaba királyfi szobrát, a fenyőkről viszont annál többet hallhatott (bizonyára a Tompa versét is). Akkor hát az ő értelmezése:

– Meglepő a permanencia ilyen erős átélése: a rettenetes történelmi tapasztalatok és a kegyetlenül követelőző természeti viszonyok alakították ezt a népet ilyenre. Se vissza, se előre nem foglalkozik önmagával: létezni akar, erőszakosan, mint maga a természet: csak a Hargita fenyői tudják tudattalanul ezt a titkot: kapaszkodni, a lehetetlenbe fogózni, megfoganni és élni még akkor is, ha nincs termőföld, csak szikla van. A fenyők tanulsága az, hogy aki erősen kapaszkodik, az a sziklából is talajt porlaszt, s ha kidől, akkor sorsa nem a lassú haldoklásé, hanem a hirtelen és végleges halál. Ezen a vidéken a halál is a permanencia jegyében zajlik le, akár az élet. Halottaikat megrázó mélységgel siratják, de gyászuk gyors és ellobban a munkában, az életben. A kívülállót talán meglepi a kifinomult vallásos ájtatosság és a barbár nemtörődomség sajátos vegyülete: a pap központi személyiség a temetőig, de utána a nagy gonddal előkészített toros vacsora már átmenet a feledésbe vagy ami ugyanaz, az életbe, amit élni kell a halottak nélkül és oly sokszor, miért ne mondanók meg, a halottak ellenére.

Szomorú aktualitás: életeket követelő súlyos árvizes napokat követően Udvarhelyszéknek mennyi időre lesz szüksége, hogy visszatérjen a normalitáshoz? Érvényes-e ilyenkor is a brettei megállapítás a feledésről? Vagy inkább a soha fel nem adás, a cselekvés, az összefogás érvényesül? A *Zsögödi temetés* nem látszik különbséget tenni az egyes helyzetekben.

– Templomaikon látszik: élni tanulnak hagyományaik szerint is. Ezermesterek: egy kicsit mindenki az ősi önellátás ügyességeit hordozza ujjaiiban. Kevés nép lehet a földön, amely a modern civilizáció körülményei között annyira a kezével gondolkodnék, mint éppen ez. Amit elképzelnék, azt azonnal kivitelezik: az absztrakciók kissé életidegennek tűnnek ebben a környezetben, az azonnali feladatok elnyomják a nagy általánosítások igényét. Egész nap tevékenykednek, rendeznek, gyomlálnak, mesterkednek, s ha látszólag már minden rendben van, akkor szépítenek, fűrnak-faragnak, rendigényüket a szépségigényig fokozzák. A szép és praktikus itt olyan szintézisre talál, amelyet, úgy gondolom, csak igen kevés helyen érhetett el: a szépet nem vásárolják, a szépet előállítják, mint mesterséget, ki-ki a maga ízlése szerint szépet teremt. Ízlésüket a természet közelsé-

ge határozza meg, a célszerű harmónia és a tiszta színek. Nagy művészek s a harmónia legendáját teremtették meg, mítosszá változtatták népük alapvető lelki vonásait. Mert mítosz csak ott születik, ahol a teremtő tevékenység önmagát kozmikus eszményekért akarja viszontlátni. A mítosz a természetet is értelemmel ruházza fel, az emberhez méltó rációval: találkozásuk egyenrangú felek párbeszéde, amelyben az ember a természeti és a természet az emberi. A mítosz forrása a heroizált munka.

Sebestyén újra hallgatja Bretter Gyurit, és újra meg újra elámul. A cinikus megjegyzésekkel sosem fukarkodó barát, az „itt és most”-ot „itt és más”-sá alakító nyughatatlan ember zengéné ezt a himnuszot? Ő volna a fogadkozó?

– Ismét el kell mennem arra a tájra, magamba szívni az élet érzését, a mítosszá nemesedett azonosulás érzését. Nincs felmentésem: a szolidaritásban élni kell, azt szemlélni nem lehet: tenni kell. Ezt tanultam a népi gótikus templomok világában, az emberektől és a tiszta rétektől meg a fenyvesektől, hegyektől.

Hát most megint itt van, nála régebben prófétáló öregekkel meg két-három korabelivel, a Gondúzóben, akár toros vacsorát is ehetnek, mert jobb volna átváltani a feledésbe. Élni kell a halottak nélkül.

És ők kicsodák? Ők, a halottak a megőrzők? Hogy lesz ebből élet? Hát úgy, ha a fiatalabbak olyan fanatikusokra hallgatnak, mint Venczel Jóska, és olyan kintartó munkásokra, mint Mikó Imre vagy Imreh Pista. Mert Venczel nem azt tanácsolja, hogy Csaba királyfit, a csillagösvényt kövessék, hanem hogy a székelyföldi gazdaságpolitikára figyeljenek. Családok mozdulnak és kísértik meg a szerencsét boldogabb vidékein az országnak – írta 1942-ben, „a székely népfelleg” sorsáról töprengve. Ma nyilván ezt másképp mondják: elvándorlásnak. A jelenséget több mint egy évszázada, legalább a székely kongresszus óta elemzik a kutatók. Venczel ifjú korától ismétli:

– A székelyeknek a Csabák kódébe vesző őstörténete nem izgat. De nem is érdekelhet, mert azt látom, hogy a mai praktikus embert inkább érdekli a megfogható, konkrét lét, mint a hadak útja vagy a lét előtti misztikus világ.

És mi a helyzet a székely szabadsággal? A Székelyföld autonómiájával? Mikó Imrének a huszontkét év tapasztalatával erről ugyancsak van mondanivalója.

– A Magyar Pártnak már megalakulásakor kiadott programjában szerepelt az önkormányzat kérdése, ezt azonban akkor is, később is az egész romániai magyar nemzeti kisebbség mint közjogi alany részére követelték. A magyarság vezetőinek egy része, elsősorban a nem székelyek, féltek attól, hogy a külön székely önkormányzat hangoztatása megbontja a magyarság egységét. Annál is inkább, mivel a románok, annak hangoztatásával, hogy a székelyek elmagyarosodott románok, amúgy is éket igyekeztek verni a magyarság két törzse közé. A székely autonómia napirendre tűzésére azonban megérett az idő. A székely önkormányzat tervezete elméletileg, minden közjogi finomságra való tekintettel kidolgozva, készen állott. A Magyar Párt azonban sohasem került abba a helyzetbe, hogy az önkormányzatról a kormánnyal komolyan tárgyalhasson. Pedig a Székelyföldön huszontkét éven át mindenben éppen az ellenkezője történt annak, amit önkormányzatnak lehet nevezni. A kormányzat tudta, hogy az erdélyi magyar kérdés csak addig veszélyes, amíg az egyetlen kompakt tömb, a székelység érintetlen.

– A székelység rendkívüli életképességét bizonyítja az a tény, hogy ezt a két évtizedes tűzpróbát ki tudta állani.

Mikó Imre mondatai (1941) óta néhány újabb évtized telt el. Hogyan állunk ezzel a tűzpróbával? Sebestyén visszaemlékszik régi vitájára Veress Danival a „sepsiszentgyörgyi helytállás” kérdésében, s most utólag engedékenyebb volna a regionalizmus, akár a lokálpatrióta irodalomszemlélet irányában, mint ifjabb korában volt. Azért a fogalmakat, a kategóriákat változatlanul szükségesnek tartja jól elkülöníteni egymástól. Mert az a bizonyos, Mikó emlegette tűzpróba mégiscsak más, mint a „kovásznai irodalom” felmagasztalása (megyeközponti alapon). Polémiajuk persze rég elfelejtődött, kár is volna kiásni lapok hasábjairól. A kérdés utóvégre nem az, hogy mekkora az éppen szóba kerülő helység, és hogy milyen távol fekszik a kultúra nagy központjaitól, hanem hogy milyen művek, milyen gondolatok születnek arrafelé.

Félezer kilométert is érdemes végighajtani – Zetelakától, Udvarhelytől számítva még egy félannyt –, hogy az ember helyszíni szemlével szemrevételezze, mit jelent, pontosabban mit jelentett egy kicsi őrhely az erdők gyűrűjében, fent és szákon, Kassától nyugatra, közelebb Jászóhoz, a Bodva völgyében. Jászó, a cseppkőbarlangtól s a premontreiek barokk templomától jelölt tájba épült kemping az újabb otthona a felvidéki, szlovákiai magyar táborozóknak, CSEMADOK-szervezésben. Sebestyén jó emlékeket őriz innen, Gál Sanyiék meghívottjaként többször is élvezte barátai vendégszeretetét, családjával, unokáival együtt. Persze, Erdélyről, az erdélyi irodalomról kellett beszélnie fiatalok és öregek közepesen népes csapatának, úgy, mint otthon, Zetelakán meg Székelyudvarhelyen is. A téma végeredményben mindig ugyanaz: hogy összetartozunk, de ezt ha tudjuk is, nem gyakoroljuk kellőképpen. Ezúttal kitűnő az alkalom, csak át kell telepíteni pár napra a Gondúzó-beli társaságot – nem akármilyen szimpózium kerekedhet a Bodva-völgyben. Különösen, ha újra autókba szállunk, és elhajtunk a stószai emlékházba, Fábry Zoltánhoz. Sebestyén régi adósságot szeretne törleszteni, bár ő nem érezte azt a fájdalmat, mint Méliusz, aki (1970 májusában) Prágából nem ment át idejében a régi harcostárshoz. Pedig kapott volna Balogh Edgártól kitűnő beajánló levelet (Méliusz is nyilván adott volna; ez is ősi Korunk-ügy, tehát vetélkedés lehetősége köztük, kié inkább Fábry), de talán e nélkül ugyanúgy fogadják a stószai házban. Ifjú szerkesztőként egyszer-kétszer gondoznia kellett magának is Fábry-szöveget, ám akkoriban ezt inkább nyűgnek érezte, mint kitüntetésnek. Burjánzón expresszionista maradványokkal, németes fordulatokkal megtűzdelt épített mondatok riasztották a legifjabb korunkost, de az is taszította (és ezt könyvében, a *Kép, világgép*ben sem titkolta), hogy Fábry Zoltán inkább a Kassák ellentáborába tartozott, és ezt Dienes meg Gaál Gábor folyóiratában ki is fejezte. Besorolta hát a stószai remetét az öreg dogmatikusok közé. A már működő Fábry-kultusz sem volt számára jó ajánlás (mint ahogy a Gaál Gáboré sem). Így aztán kihasználatlanul hagyta az alkalmakat, és nem próbálkozott sem Fábry, sem – Pesten – Lukács György, de, ami utólag számára is furcsa, legalább a Kassák közelébe kerülni, személyesen megismerni őt. A mostani csapat és a közben eltelt néhány évtized azonban eloszlat minden fenntartást: Edgár, Illyés, Veres Péter, Bori Imre, de még az öreg Kós is társ lesz a köszöntésben, Sebestyén a lehető legszerényebben meghúzódhat mögöttük, járkálhat a könyvfolyosók között, leemelve a pol-

cokról egy-egy hajdani *Korunk*-lapszámot, amely Fábry vagy az újabb időkből esetleg éppen az ő írását őrzi. Mert, ugye, a hiúság mindenekelőtt.

Azt, hogy Jászórol hová is mennek, mármint a stósi környék s a Fábry-ház vonatkozásában, azt Sebestyén többek közt Féja Gézától tudja: „Stósz nem csupán az otthont jelentette neki, hanem az erdőt is. Ama kevesek közé tartozott, akik a szabadban is tudtak dolgozni, sőt ott tudott igazán. Tavasztól őszi hűvösség érkezéig már jókor reggel az erdőbe indult, megvoltak a kedvenc helyei, kidőlt fa törzsére vagy alkalmas tönkre ült, és írt. Minden művében érzem az erdő tiszta lélegzetét, időtlen zúgását, melynek csupán a tenger a rokona. Az erdő nem is hagyta cserben hűséges fiát, meggyógyította a front, a börtön sebeit, az emberek okozta fájdalmakat. Nem véletlen volt, hogy ismeretlen bokorfajta költözött maradék kertjébe, és erdővé sűrűsödött, a már beteg író ennek az oltalmába húzódott hév nyári napokon.” Féja a stósi halált és temetést is leírja: „Szép lehet minden, a halál is, az elmúlásnak sem hiányzik az esztétikája. Fábry Zoltánnak a legszebb adatott meg: a falusi halál. Nem került temetkezési vállalat kezére, kihűlt testét azok az asszonyok mosták meg és öltöztették halotti ruhába, akik valóban nagyon szerették. Nem engedtek idegent a közelébe, az áhítat meg a szemérem vigyáztak mellette, és – amint illet – könyvtárszobájában ravatalozták fel.”

A Kalota partján, Zentelkén egyszer már téma volt a temetés, most ne merüljünk bele ennek a taglalásába, bármilyen szépnek festi Féja a Fábryét. Beszéljünk inkább arról, ami azon túl van.

– Ha indulhatna holmi boldoggá avatási per, hogy ki áll kegyükben legigazolhatóbban már e földön, kortársaim közül bizony Stósz irányában szögezném az ujjam. Élt ott egy klasszikus európai: egy szentszagúan hű szabadsághívő.

Illyés Gyula szokása szerint (ünnepen udvarolva) túloz? Vagy éppen ezzel mondja az igazat. Hiszen a Szlovénországra, Csehszlovákiára szakadt Fábry sorsársai nevében, magáról mindenesetre pontosan jelentette ki:

– Mi, akik hazát veszítettünk, egy új patriotizmus megszállottai lettünk: *Hazánk: Európa*, mondtuk, és a nincstelenek egyszerre gazdagok lettek: az európai kultúrtudat vallói és védői, a humanizmus állhatatos militánsai.

Edgár a hetvenedik születésnapon Jasznaja Poljana csendjét emlegeti, de Kisbacont és Mészkört is, vagyis erdélyi remetékre is emlékezik, Benedek Elekre, Balázs Ferencre. Igen, ahogy Bori ugyancsak leszögezte, irodalomtörténetileg Stósz a létforma egy kivételes megvalósulását jelentette, egy szellemiséget, amely Európa hullámhosszán sugárzott. A kérdés csak az, mennyire vette ezt a sugárzást Európa. Az egykori sarlós Szalatnai Rezső – akinél viszont járt Sebestyén is, a budapesti könyvtárigazgatói szobában – a stósi adó foghatósága mellett érvel:

– Távolból érkező sugárzással is elérte, hogy véleménye nem mellőzhető, holott ez a vélemény legtöbbször érdes volt, szembeszálló, könyörtelen, sebet ütő, leleplező. Nem békességet és belenyugvást hirdetett, hanem lelkiismeretfurdalást, harcot, forgatta az embereket, mint a szél, kényszerítette a látásra.

Igen, a látásra kényszerítőt kell megszólaltatni, ha már Stószra jöttünk, véli Sebestyén. Az antifaszizmus publicistáját meglehetősen jól ismerhette a régi *Korunk*-olvasó, de talán még ma sincs kellőképpen a köztudatban az az ember, aki *A vádlott megszólalt* írta, 1946 májusában, a csehszlovákiai kitelepítések idején. 1968, az ébresztő '68-as tavasz-nyár hozta el (kevesekhez) Erdélybe is a megrázó

Fábry-szöveget, Sebestyén ennek elolvasása után kezdte megtanulni, mit jelent a fasiszmus új, Kárpát-medencei változata, például a „pángermanizmus nagyszláv fordítása”. A tapasztalás persze korábban kezdődött, 1956 volt az első, nem feledhető lecke, a megfogalmazás azonban félelmekbe és könnyen félrevezető tanításokba ütközött, általuk akadályoztatott. Ahogy egy másik felvidéki, Peéry Rezső írta a perem-magyarokról (Fábry idézi őt): „Tolmácsoknak születünk. Hálátlan szerep, mert a tolmács az álláspontok és igazságok ütközőpontján áll, s kicsit mindkét fél igazságát respektálja. És ki mondana le a közvetítés örökké fontos veszélyének férfivállalásáról?” De van idő, amikor a közvetítésnél, a tolmácsszerepnél fontosabb a sértettség, a fájdalom, az igazságtalanság kiáltása. Ez a stószai délelőtt csak megerősíti Sebestyént abban, hogy Fábry Zoltán ezzel tette a legnagyobbat. A vádlott már nem köntörfalaz, nem csavarja a szavakat-mondatokat, a vádlott keményen szólal meg.

– Életemet tiltó rendeletek keretezik. Az egyik megtiltja, hogy este nyolc órán túl az utcán tartózkodjam, a második provokációnak veszi, ha ismerőszámot anyanyelvemen üdvözlöm vagy annak köszönését úgy fogadom, és táborral fenyeget. A városban inspekciózó diákpatrulok pofonokat osztogatnak, és rendőrségre cipelik a magukról megfedkezett embereket. Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodásabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom. Lekonyult fejjel járok, és némán, és ha lehet, ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szégyen- és félelemterhes élete. És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádja: *magyarságom*. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság német barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul. Ez a sommázás ördögökké és angyalokká egyszerűsít nemzeteket. Vannak fasiszta államok, és vannak antifasiszta népek. Fasiszta a német, és antifasiszta például a román. A fasiszmus bűnében leledző a magyar, és az antifasiszmus erényeit reprezentáló például a szlovák. Kivételek nem türetnek és nem számítanak. Tíz igaz nem lehet száz bűnös felmentvénye, de a másik oldalon ugyanakkor kilencven bűnös a tíz igaz erényéből élösködik. Győzők vannak és legyőzöttek! Örök törvény. Háborús törvény: embertelen törvény. Vae victis!

A szörnyű az, hogy a háborús törvényt „békés” törvénné akarták és hosszú időn át tudták általánosítani. Sebestyén ezt Romániában élte meg, barátai (Cseh)Szlovákiában, Jugoszláviában (Szerbiában), de nyilván nem más az ukrainai, azaz kárpátaljai tapasztalat sem. A magyarországi sajátosan, persze más formákban. És ez a múlt nem múlt még el (teljesen). Ezért annyira élő Fábry szövege:

– A kisebbség, a kisebbségi kérdés: *tükrökép*. Csalhatatlan, pontos és nem részrehajló. Aki ezt a tükröt nem tűrheti, kimondotta önmaga felett az ítéletet.

Kimondotta? És mit mondott, mit mond ki az Európai Unió? A kerekasztalt Stószon kellene felállítani, Fábry Zoltán emlékházában, nagy nemzetközi részvétellel, nem csupán magunk között osztva hosszú évtizedek, változó rendszerek élményeit, a sokféle tapasztalatot. Például a Kassa utcáin szerzettet, 1945 novemberéből, amikor ilyen feliratokat lehetett olvasni (persze, szlovákul): „Aki barbárt akar látni, nézzen a magyarra.” Azóta a kassai házak falait újrafestették, a központban gyönyörűség sétálni, Márai Sándor is emléktáblát kapott. Mindenhez türelem kell... A tanítványokhoz szintúgy – erről Fábry is szól. De ha a tanítványok nem akarnak tanulni? Vagy nem kellő ütemben, érdemi mélységben?

Sebestyén most már önkényesen lezárja a Fábry-szemináriumot. Ez ugyan-
csak hosszúra sikerült, mint az a korábbi is, Zentelkén, amikor Bethlen Gábor
korát idézték. De talán egyik sem volt haszontalan. Most pedig vissza kell térni
Jászóba, ott már várják a vendégeket. Szeminárium készül ott is, többek között a
médiaszár előadó atya világiasan egyházi okfejtése lehetőséget teremt az öku-
menikus jellegű vitára. Előző évek tapasztalata alapján erre számítani lehet, csak
ne késsék le a sátortető alatt sorra kerülő előadást. Sebestyén egy furcsa című fü-
zetecskét hoz magával, mostanában kapta – egy szomszédos író táborban, Tokaj-
ban –, az a címe: *Ahol az Isten a legkisebbet tévedett*. Az északi magyar peremvidék
fórumaként kiadott *Gömörország* öt év alatt (2000–2004) megjelent lapszámainak
vezércikkeit gyűjtötték össze a cím alatt; a költő Tózsér Árpádtól származik az
eredeti bejelentés, Gömörország és az Isten legkisebb tévedésének az összekap-
csolása. A Locus, a Hely kiemeléséről van szó, szemben, illetve (talán) összebé-
kíthetően a globalizációval. Vagyis már a Fábry utáni korszak ez, földrajzilag
Abaúj-Torna megyétől egy picit nyugatabbra; „ez a kitüntetett hely, amely a
kozmoszhoz, az örök anyaghoz, ha úgy tetszik: Istenhez köt bennünket”. Átlép-
ve a régi megyehatárt, lássuk hát, milyen üzenetek érkeznek, milyen üzeneteket
hoznak a Stószból jövő csapat tagjai ide, a jászói hallgatóságnak.

Mert legyenek bár világiak vagy egyházi emberek, protestánsok vagy római
katolikusok, igencsak tekintélyes szakértők fedezhetők fel a Sebestyénnel érke-
zők között. László Dezső például nem csupán esperesi minőségben, hanem mint
a keresztyén-keresztény erdélyi magyar ifjúság nevelésében elkötelezett szer-
kesztő, közéleti ember nyilatkozhat. A szükségtelen súrlódások és a belső villon-
gások elkerülése érdekében hirdette, hirdeti:

– Az egyházak legyenek egyházak és semmi mások, a politikai párt legyen
politikai párt, a gazdasági egylet gazdasági egylet, az irodalmi társaság irodalmi
társaság, de aztán mindenik igazán és valójában legyen az, ami.

Hát ez az, amiről manapság nemigen lehet beszélni. Illetőleg beszélni lehet,
csak éppen mást látunk magunk körül. A két világháború közti időszakban is
összemosódtak a határok. (Ezen szeretett volna változtatni László Dezső.) Az
egykori helyzet alighanem legjobb tudója a kisebbségi jogtörténész, az unitáriu-
sok volt főgondnoka, Mikó Imre.

– Erdélyben mindig az egyházak jelentették a jogfolytonosságot, ezekbe a
történelmi bástyákba vonult vissza a magyarság a passzivitás évei alatt. A ha-
gyományos erdélyi szellem, mely a katolikusoknak itt egyedülálló világi egy-
házszervezetet teremtett, a kálvinisták emlőjén román irodalmi nyelvet alkotott,
és évszázadokon át fenntartotta a külön erdélyi vallást, az unitáriust, most a ro-
mán elnyomás alatt még szorosabb egységbe kapcsolta a három magyar egyhá-
zat, akik között huszonkét év alatt sokkal kevesebb volt a súrlódás, mint
amennyi az egyes egyházak kebelében előfordult. Ebben legnagyobb része van
annak a triumvirátusnak, mely a felekezeti közti értekezleteket megindította, ahol
nemcsak egyházi kérdésekben, hanem a magyarság legtöbb sorskérdésében is a
püspökök és munkatársaik állást foglaltak.

A helyzet mára annyiban változott – jelezhetné egy mai társjelentés –, hogy a
most meghatározó politikai képviselő hívja össze a püspököket a közös gazda-
sági (vagyoni), oktatási, olykor éppenséggel aktuálpolitikai kérdések megvitatá-

sa és az egységes álláspont kialakítása érdekében. Más lapra tartozik, noha nem mellőzhető, a személyi ellentétek kezelése – vagy kezelni nem tudása. Venczel Jóska persze nem erről, hanem mindenekelőtt az iskolák fontosságáról beszélhetne, úgy is, mint Márton Áron püspök bizalmasa. Kós Károly (szintén főgondnok, a reformátusoknál) a protestáns történelmet, Kolozsvárt és a korai szabad vallásgyakorlás büszke tényeit sorolja.

– Amikor a XVI. század negyvenes éveiben a wittenbergi hitújítás Erdélybe is bekopogtat, akkor a városok azonnal kaput nyitnak a lutheri vendégnek. De aztán a szász városok rögtön be is csukják kapuikat, újabb vendégről nem akarnak tudni. Kolozsvár azonban nyitva tartja kapuit, és sorban befogadja a német lutheranizmus után a puritánabb s magyar kálvinizmust, s végül a radikálisan józan unitarizmust is. Ez a város akkor egyetlen városa Erdélynek, sőt talán az egész nyugati keresztény világnak, melyben négy különböző – a katolikus és három protestáns – egyház prédikátorainak megadatott a joga és lehetősége, hogy „prédikálják az evangéliumot, hirdessék azt kinek-kinek az ő értelme szerint, s kényszerítés ne legyen abban, mert a hit Istennek ajándéka”.

Ezekben a ki- és bejelentésekben természetesen nincs semmi új. Kiegészült azonban a csapat egy titkos vagy talán nem is annyira titkos igehirdetővel, aki szövege eredetiségével és evilágiságával nem csupán felveszi a versenyt a Jászóba rendszeresen meghívott, rendkívül népszerű budapesti atyával, hanem messze meg is előzi őt. Legalábbis az igényes hallgatókra tett hatásban. Páskándi Géza ő, a Szatmárról elszármazott poéta. Páskándi, akinek Sebestyén tulajdonképpen régóta főszerepet szán a kerekasztal-beszélgetésben, most végre szóhoz jut. És nem akárhogyan, bár nem ez az ő legfőbb terepe. Mégis, melyik akkor? Hiszen Géza tehetsége nem tűri a beskatulyázást. Természetesen nem „egyházi” szöveget mond.

– Isten a Végső Közmondásunk. Néha a legfontosabb közmondásokról megfeledkezünk. Elfelejtetik velünk. A világ összes közmondásai, szólásai, kifejezései egybegyűjtve a legjózanabb s egyben legtebolyultabb jövőndő képét adják... Oly igénytelen életű az Isten, mint a zuzmó északon. Mint bárány a legelőkön. Képe nem hiába mindenütt megterem. Nem hiába – mindenütt elfogyasztják. És nem fogy el soha. Isten olyan, mint a mesebeli kolbász. Igen, a népmesei... Nincs vége, se hossza. Isten a legigénytelenebb eszme. Az igénytelenség Abszolútuma. Így lehet örökkévaló. Minden észben, szívben eleséget talál, s minden ész és szív őbenne táplálékot. Megérti az írástudó, megérti az írástudatlan. A „stílusdemokratizmus”, a közérthető művészet ostobán zsarnok militánsai nem is sejtették, hogy ők is egy Istenhez hasonló lényt akarnak, csak épp a „másik oldalon”. Egy „szélsőbaloldali” Istent. Holott az Isten kétkezes. Hogy ne tudd: kit ültet jobbjára, kit a balra.

Gézát biztosan a jobbjára ültette. Nyilván maga Páskándi is így képzelte, így tudta. Ha tovább marad, alighanem ő lesz Erdély írófejedelme a század végén. A Dunához közeli Nimródban (noha az csak egy vendéglátóipari egység) ugyanúgy tisztelték. Ül az Atyaisten jobbján... De ez már blaszfémia, Sebestyén hangosan ilyet nem mond ki. Sem Jászóban, sem a következő tábor-állomáson, Tokajban. Tényleg, vajon Gézát ott hogyan fogadnák? Az urbánusok közül jött, pontosabban a groteszk, az „abszurdoid” vonalán aratta első jelentős sikereit, a börtönévek után, aztán mintha átigazolt volna a másik táborba. Tokaj az övé is lehetne. (Nem csupán „nimródi” alapon.) Nem lett igazán az övé. Egyébként ez az év, a 2005. vitathatatlanul a József Attiláé.

Három anagramma

Miklós hetvenedik születésnapjára készülődtünk 1990-ben. Tűnődöm, hogy is volt. Nemes Nagy Ágnes még élt, de már nagybetegen. A születésnapra sem tudott eljönni.

Szörényi Laci és Alexa Károly meglepetésnek emlékkönyvet terveztek Miklós-nak. Négy százötven oldalas, egyedi, bőrkötésű kézirat született, amely jóval később nyomtatásban is megjelent. Ágnes kézzel írt anagrammája nyitja a kötetet.

Ez olyan születésnap volt, hogy félni kezdtem. Rossz előérzet fogott el. A *Jelenkor* 1991. januári teljes számát Miklós tiszteletére jelentették meg, születésnap ünnepség az Írószövetségben, majd a Csehszlovák Nagykövetségen. Aztán ünnepség a Goethe Intézetben, ahol Krassó Gyuri összeesett, mikor elsőnek koccintott Miklóssal a büfé megnyitáskor. Elvitte a rohammentő. Még hetekig élt, de többé nem tért magához.

Aztán otthon. Nagyon sok vendég. Akkor, ott, nálunk adták át az emlékkönyvet: *Tagjai vagyunk egymásnak. A Tarzusi szavaival köszöntik Mészöly Miklóst barátai.*

Szétestünk egy pár év alatt. Szekértáborok alakultak. Az írók nem tagjai egymásnak. Ágneset elvesztettük. Hozzánk is beköszöntöttek a bajok. Miklós hetvenötödik születésnapján helyette vettem át kitüntetését a Parlamentben – ő kórházban, az intenzív osztályon feküdt.

Mióta meghalt Ágnes, úgy érzem, mintha mindig róla írnék. Pedig nem így van. Azért érezhetem ezt, mert szüntelenül magamban hordom; őt, meg a költészetét. A prózáját nem, valószínűleg túl sok volna nekem. Ennyit bírok el Ágnesből.

De most az első anagrammáról. Amikor nyomtatásban jelent meg a könyv, már fekete keretben volt Ágnes neve, faximilében az anagramma:

Köszöntő

M. M.-nak

*Mikor ott ültünk a bivalyszekéren
Ifjan és négyen ama régi nyáron,
Kalandozván Kalotaszentkirályon,
Láttuk-e, hogy leend majd módja (kétlem)
Ő s új kátyúk közötti zötykölésben
Szívből kiáltani Magának: éljen!*

1990 novemberében
Nemes Nagy Ágnes

A történet, ami a sorok mögött áll: ezelőtt húsz vagy harminc évvel elhatároztuk – Ágnes, Balázs, Miklós meg én –, hogy négyen együtt utazunk Erdélybe. Mi hamarabb indultunk, hogy anyámékkal lehessünk Kolozsváron, majd találkozás Szebenben, augusztus 8-án, déli 12 órakor a Városháza előtt.

Megérkeztünk Szebenbe, a szállodában szobát foglaltunk, és kérdeztük: „Hol a Városháza?” „Melyik városháza?” – kérdeztek vissza. Mert három van: az új, a régi és a nagy Városháza. Most mi legyen? Egyik elé áll Miklós, a másik elé én, és majd átrohanunk a harmadikhoz időnként. Csakhogy messze voltak egymástól.

Felmentünk a szobánkba pihenni. Míg ezen tépelődünk, kopogtatás az ajtón, nevetve belépnek Ágnesék. A portás azt mondta nekik: „Érdekes, ma érkezett még egy fiatal házaspár Magyarországról, ők is ugyanezt kérdezték, és ők is meglepődtek, hogy ennyi városháza van.” Így találkoztunk Szebenben.

Akkor még autó, saját kocsni álmainkban sem fordult elő. Vonattal utaztunk, aztán autóbuszon, majd Kalotaszentkirályon bivalyszekéren. Ami még csak istenes, igazában akkor zötykölődünk, mikor teherautó pótkocsiján fatörzseken hasaltunk, átölelve a hatalmas törzseket, hogy le ne guruljunk. És micsoda utak! Kátyú kátyú után. Én azt hittem, hogy kirázza a lelkemet, de Ágnes föl sem vette – talajtornász volt a gimnáziumban.

Erre a nyárra a bivalyok nyomták rá a bélyegüket. Kalotaszegen, valahol, már nem tudom, merre, szembetalálkoztunk a bivalycsordával, ahogy estefelé gyalog lépdeltünk a falu főtere felé, át a Körös hídján. Mindkettőnkön piros ruha volt. Lehet, hogy ez csak az emlékezet legendát alakító képzelet-játéka, mivel piros ruhában – ezt mindenki tudja – nem szabad bivalyok közelébe menni, mert megvadulnak. De azt végképp nem tudtuk, hogy abban a faluban az asszonyokat nem tűrik a bivalyok, ezért elbújnak a házakban, mikor estefelé jön haza a csorda; még a fejést is a férfiak végzik.

Rémüldöztek, mikor a faluba beértünk. Mondanom sem kell, hogy a bivalyok ránk se néztek. Gyanútlanul, jókedvűen és fáradtan mentünk a csordával szemben.

Én hozzászoktam Erdélyben a bivalyokhoz, Ágnes is ismerte őket, hiszen partiumbeli volt. Mindketten szerettük a járásukat, azt, ahogyan fekete fejüket fekete szarvukkal kicsit fenntartva, előrenyújtva, rezzenés nélkül viszik, mintha úsznának a levegőben. Kicsit szőrös, fekete testük fekete bőrükkel egy más világot sejtet, ősit, vadat.

Ittuk a bivalytejet: kékes színű és mandulaíze van. Valahol Kalotaszegen egy bivalyborjú játszott Ágnessel, Balázssal. Rendkívül kedvesek a bivalyborjak, szökdécselnek, mint a kisgidák, simulni is tudnak. Ágnes szoknyáját ráncigálta, hogy menjen vele szaladgálni.

Körösfőn felöltöztünk muszulyba, gyöngyös pártába. Mint egy királynő, olyan volt Ágnes. Különben ez mindig is királyi viselet. Még most is őrzöm a képet róla.

Aztán zötykölődünk tovább a kalotaszegi ó- és új kátyúk között. Majd tovább az élet kátyúi között.

Régebben nem tudtam, hogy ezt a versformát anagrammának hívják. Szerettem, mert játékos, kedves és szép, mint a kisbivalyok. Kértem Ágnest, írjon nekem is egyet, és Ágnes írt.

*Amíg mézest ír, int feléje spontán,
Lila füllel egy encián-mező,
Angelus Silesius a polcán;
Ír könyves írt annak, ki szenvedő,
Noha cibálta őt is számos orkán –
Egyet találgathatsz: vajon ki ő?*

*Szeretettel,
szívbelivel,
Alinak
(1991. febr. 14.)
Ágnes*

A második anagramma története, hogy '90 karácsonyán Szigligetre utaztunk az Alkotóházba. Ágnes már beteg volt. Nagyhéten mézest sütöttem, szívet, angyal, karácsonyfát, csillagot készítettem és díszítettem színes cukorzománcsal. Mézes betlehemet is csináltam.

Ágnesnek, aki félt az ünnepektől és magányos volt, készítettem egy teljes karácsonyi asztalt minden jóval, töltött káposztától mákos-diós patkóig, hímzett terítővel. Mézest csomagoltam a fenyőgallyak közé és mesetálat, amit ők „jardinettonak” neveztek. Kértem Balázst, hogy karácsony délutánján vigye Ágneshez egy cserép piros azáleával. (Nagyon szerettük a virágokat – Ágnes és a virágok életem fontos része –, azóta is kutatom a virágok titkát, amit Ágnes ismert.)

Balázs valahogy elügyetlenkedte, és hamarabb adta át a csomagot. Erre Ágnes leemelt egy Szőnyi-képet a falról, és hozta Balázs a hóna alatt, egy ócska párnahuzatba csavarva a hóesésben. A Szőnyi-képen is behavazott ház és fa van. Üzente Ágnes, hogy a párnahéjat kéri vissza. De elfelejtettem. Jóval később, mikor visszavittem, csodálkozva kérdezte, mi ez? (Ezen sokat nevettünk.)

A lila kikericsket, amiket enciánnak nevez, nagyon szeretem; mindig várom az őszt, kimegyünk a szigetünk kicsi társszigetére – ahova tilos belépni, mert ott vannak a Duna kútjai –, lefekszem a fűbe, az ezer kikerics közé, és nézem, ahogy világítanak, enyhe fénnel égnek a naplementében. (Védett virág, ötszáz forint büntetés jár egy szálért. Tömött csokrot vittem Ágnesnek.)

Egyszer kértem, hogy fordítson nekem néhány sor Angelus Silesiust, amit nagyon szerettem. Kedvenc soraimat még ma is mondogatom: „*Tudom, Isten nélkülüm nincsen. / Egyet sem szusszan, / S ha én meghaltam, / Velem örökre kilobban.*” Azóta üres számomra mindenki más fordítása.

*

Miután megkaptam az anagrammát, Csíkszeredára kellett utaznom. Ágnes, mivel a betegség elhatalmasodott rajta, rossz néven vette, hogy elmentem. „Ti folyton utaztok” – mondta keserűen. Székelyföldről felhívtam telefonon (ez nem

volt egyszerű, kézi kapcsolással, rimánkodva a központnak, hogy hozzák már be Budapestet), és két óra küzdelem után végre a fülembe jut Ágnes betegségtől, cigarettától rekedtes hangja. Örültünk egymás hangjának.

Siettem vissza, útközben Kalotaszegen találtam egy kis fekete, égetett cserép bivalyt. Nem egészen jó, de elhoztam Ágnesnek. Túl komor volt az üres könyvespolcon. (Mire elkészültek az új könyvespolcok, már nem volt ereje elrendezni rajta a könyveket.) Egy fehér rajzlapot tettünk a bivaly háta mögé. Most nálam van megint a kis bivaly. Szeretném valakinek adni, de kinek? Talán a kis Balázsnak? De ki mit tud itt a bivalyokról?

Panka is – Ágnes gyermekkori barátnője – megkívánta az anagrammát, ő is kért egyet. Ágnes megírta 1991 márciusában. Nagyon vártam, kíváncsi voltam, milyen lesz. Talán ez volt az élet egyetlen perce, amikor féltékeny voltam Pankára.

1991. március 21-ére

*Piros pünkösöd napján? Nem akkor, nem akkor.
Amikor a csodakovács piros tojást patkol?
Nem akkor, nem akkor. Hát mikor? Tavaszkor –
Kerek évünk fordulóján jelent meg (tavaszkor)
A kék szemű, pirosarcú (nekem döntő) faktor.*

*Pankuskámnak
születésnapjára
szeretettel
Ágnes*

Pankáról sok mindent tudtam: Ágnes egyetlen gyermekkori barátnője a Baár-Madasból. Tudtam, hogyan látja el a kilencven éven felüli anyósát. Tudtam, hogy vegyészmérnök. De sohasem láttam, soha nem találkoztunk. Noha egyszer a lakásán is jártam, a most kilencvennégy éves Erzsike barátnőmet látogattam meg. (Pankának mindig van szállóvendége; menekült, öreg, rokon vagy barát; neki a tizenhat-tizennyolc személyes ebéd, vacsora készítése semmi...) Akkor, ott körülnézve láttam, hogy mindenkinek van jól berendezett különszobája. Az ő lakrészre: a hall sarkában egy fekvőhely, kopott függönnyel elkerítve.

Pankával Ágnes betegségében lettünk szövetségesek, és ez tart a mai napig. Ágnes a maradandó kapocs. Kivel tudnék úgy beszélni róla, mint vele?

Panka különben mesebeli lény. „A világ legjózanabb és leggyakorlatiasabb anyyala. Mentolszagú angyal” – mondta Ágnes. Elmegy a Kádár és az Antall temetésére, lefényképezi az új hidat, meg a lakásunkat veszi videóra, megnézi a kiállításokat.

Ágnest sokszor összeszidta azért, hogy mit nem lát, mit nem néz meg. Mikor összeroppant egy csigolyája, csak legyintett, és fűzőben egy hét múlva már vitte Ágnest a kocsijával kezelésre, és ült mellette, ha kapta az infúziót.

Miközben én külön szakácskönyvet vettem a csirkemell készítéséről, hogy eltaláljam, Ágnes mit szeret és mit képes megenni, ő csak legyintett, és hozta a finom falatokat. Ágnes a spárgalevest szerette, de ritkán lehetett kapni. Hát lefa-

gyasztva tettem el, s aztán – a halála után – csak bámultam a hűtőszekrényt, mi legyen most a spárgával Ágnes nélkül? A különös az, hogy a józan angyalnak is ilyen jellegű gondjai voltak, vannak (mesélte nekem).

A múlt pénteken beszéltünk telefonon, és elmeséltem, hogy valami bajból keveredtem ki, mire azt mondta nekem: „Látod, megsegített az Isten.” „De Panka, ha nem hiszel Istenben, miért gondolod, hogy engem segített?” Mire Panka, kissé felháborodva, enyhén rendreutasító hangon: „Amiért én nem hiszek benne, téged még segíthet.”

*

Most is hallom Panka hangját, és látom, ahogy ül a dívány végében Ágnes elcsöndesedett szobájában – mikor már felöltöztettük –, és átkulcsolva tartja Ágnes bokáját. Erről a Pankáról szól a harmadik anagramma. Gondolom, ezért van benne a csodakovács, amelyik piros tojást patkol – mert Panka ilyen.

És hogy milyenek ezek az anagrammák? Nem tudom. Túl közel állnak hozzám. Mindegyik más – Ágnesnek is sok arca volt –, nekem mindegyik szép, még akkor is, ha félelmetes.

Utazás a tizenhatos mélyére

– részlet –

R. S. születésnapjára

Kényszerítenem kell magam a meccsjárásra, nem megy magától, élvezetből, szenvedélyből, ártatlanul, az élet iránti szeretetből, de könnyen megy, mert munkaként tudom elszámolni a főnökömmel. Aki én vagyok. Kellemetlen alak. Azt mondta egyszer a Flaubert mamája a fiának, hogy fiam, megkeseredett a mondatok utáni hajszában a szíved. De miért is említem ezt? Mindegy. Épp az unokaöcsém meccsére indultam volna, amikor csöngött a telefon.

Csöng a telefon, és egy barátságos, ismeretlen német hang azt mondja a kagylóba, hogy indulna éppen egy magazin, melynek a címdalán egy bizonyos Heidi Klum volna, és hogy ő, a hang gazdája, milyen jó ötletnek tartaná, ha én találkoznék Heiddel (ahogy a szürrealista szépségdefiníció szól: Heidi Klum találkozása a Béke-díjjal a boncasztalon), és ezt aztán hosszan ecsetelte, milyen remek kis írást rittyenthetnék én ebből az élményből és így tovább, és így tovább. Miközben az ecsetelésből igyekeztem kihámozni, hogy ki is lehet Heidi Klum, elfogott a kelet-európai kisebbségi érzés, mennyire más világokban élünk, mennyire más kulturális referenciák közt... Rémllett valami, először arra tippeltem, hogy Heidi Klum híres gerelyvetőnő, már a mamája is az volt, de a német demokratikus sportvezetés a gonoszlelkű Honecker utasítására doppingolásra kényszerítette (a mamát), aki ettől nagyon meghízott, inni kezdett, és látni se akarta a kis Heidet, aki így egyedül maradt a világban, de nagy akaraterővel íme elérte, hogy rajtam kívül mindenki ismeri a nevét. Vagy mégis inkább jó tollú, fiatal novellistánő, az új berlini nőhullám vagy hogy is. Mintha találkoztam is volna vele a lipcsei könyvvásáron.

Kis csönd támadt a vonalban, amikor minden erőmet összeszedve meg mertem kérdezni, hogy kiről is beszélünk. Nem örültem ennek a szakadéknak, amely így Heidi Klumban testet ölteni látszott Kelet és Nyugat között. Igaz, akkor e modellált testről még nem tudtam semmit. A hang továbbra is lelkes maradt, hogy ez mennyire fantasztikus, egy raritás, ez, ha lehet, még jobb, egy szűz kéz, hát hol találna ő ilyen szűz kezét most Németországban vagy egész Európában. Minthogy nem nagyon tudtam, miről is beszélünk már vagy egy fél órája, nemet mondtam.

Amit azonnal megbántam. Azóta mindenkinél Heidi után érdeklődöm (ha ismerik, büszke vagyok, mintha a hügomról volna szó, ha nem ismerik, megvetően elhúzom a szájam), az internetet böngészem, és ha felbukkan Heidi attraktív fotója, primitív Internet-intelligenciám következtében mindig váratlanul, akár egy lórúgás, hevesen megdobban a szívem.

Hibáztam, szakmai szempontból is, Heidi Klummal kéne ezekre a meccsekre járnom, nem az Olympia Stadionba vagy a Wembleybe, hanem abba a Dredda melletti kisvárosba, nem a VIP-páholyokba, hanem ácsorogni vele, a hibátlan coctail-ruhával (zöld flitterek!) a szemerkélő esőben, az agyagos pályaszélen, negyven, fáradt tekintetű hímmel együtt. Ahogy Heidi puha, csillogó tekintete befogja a pályát, a saras futballcipőket, a megvillanó stoplikat és a meggyötört férfiarcokat... Egyszer régen egy fiatal, híres színésznő (nagy színésznő lett belőle) azt nyilatkozta volt egy magazinfélének, hogy olvasta az egyik könyvemet, illetve pontosabban azt nyilatkozta, hogy ugyan a sarokba vágta, de még nem adta föl teljesen, úgy érzi, van a könyvben valami. Játékosársaim hetekig izgattottan tárgyalták „a dolgot”, latolgatták a „lehetőségeket”, az én személyeseimet, illetve azt a csodaszerűt, hogy esetleg kijönne ő maga megnézni egy meccsünket. Sötét tekintettel, komolyan mondták: végül is, Pepe (!), úgy érzi, van benned valami, nem? Mindig egy ütemmel később nevettek el magukat, mint az még kellemes lett volna.

Az unokaöcsém tizenhét éves kora ellenére a felnőtt csapat kapusa, enbékettő, az azért már valami. (Az a csapat ez, ahová én végül is harminc évvel ezelőtt nem igazoltam át. Drámai körülmények között. Az esetet művészi formában a fiatal, attraktív színésznők által többnyire sarokba vágott regény dolgozza föl részletes műgonddal.) Persze a kapus az kapus, csak kapus, nem futballista. (Hülyeség.) Minden kapus örült. Hangyás, flúgja van, nincs ki a négy kereke. Aki nem örült, az nem is kapus, az csak „valaki, aki a kapuban áll”.

Olvasom – és a fentieket nem tudom értelmezni –, hogy Camus 1930-ban az algíri Racing Universitaire kapusa volt. Ezt nem néztem volna ki belőle. Ha már a futballista megfelelőjét keresnénk, talán Bozsikot mondanám abból a régi nagy csapatból. (Kerüljük az 1954-es szám használatát!) Bozsik: kristálytisztá konstrukció, éles, kemény vonalak, semmi fölöslegesség, a játék lényegének, lelkének állandó, természetes, magától értődő kifejezése. De tévednénk, ha Bozsikban csupán valami elvont zsenialitást látnánk, mondván, élet az inkább Puskásban vagy Cziborban volt. Nem. A következő anekdotát nem elemezném, sapienti sat. Bozsik edzőként inkább szomorú volt, mint zseniális, a 60-as, 70-es évek fordulója ez, a magyar futball lefelé csúszásának kezdete. Bozsik nem értette, hogy a játékosoknak már nem minden a foci, és nem értette, hogy nem értik. És – tudhatjuk máshonnan – van, hogy kevés a szó. Egy ilyen alkalommal ez a finom úr, a középpálya nagy gentlemanje, Wembley láthatatlan hőse (a látható hősök Puskás és Hidegkúti voltak; az 1953-as 6:3-ról beszélek), állva megint egyszer tehetetlenül a csapata előtt, kigombolta a sliccét, elővette azt, amit onnét elő lehet venni, a Nagy Októberit, ilyenek maguk!, kiáltotta, ilyenek, mint a, s mutatta, hogy mi. Talán meglepődünk e harsányság láttán. De a nagyság sohasem finom, mindig brutális is. Ennyit Camus-ról.

És mintha Cambridge-ben Nabokov is kapus lett volna. Ez már érthetőbb. Érdekes véletlen (fölteszem, véletlen), hogy a magyarban a potyagólt lepkének hívjuk. A jelentős lepkész, Nabokov mindig úgy viselkedett, mint aki mindent tud. Vajon ezt is?

Állítólag Wojtyła is védett. De erről nem jut eszembe semmi.

Hamarabb értem ki a pályára, fölmentem a klubház emeleti büféjébe. Nem tagadom, van egy kevés gőg vagy büszkeség bennem, amiért olyan otthonosan érzem magam, otthonosan mozgok a pályák környékén. Nem hibázom; mindenestre értelmiségi hibákat nem követek el: nem beszélem túl és nem hallgatom túl a jeleneteimet, és nem teszek úgy, mintha nem volnának jeleneteim, nem magyarázom a jelenlétemet: ott vagyok: itt.

Váratlanul ismerősre találok, a Kokóra (minden Kovácsból Kokó lesz), abból a régi csillaghegyi csapatból, ahol én voltam a csapatkapitány, ő meg az a fiatal ifista, akit a szakvezetés „nem kevés bátorságot mutatva beépített a csapatba”. Kopaszodik, meghízott, kedvesen vigyorog. Vállat von, mintha kópéságot említene, kitanultam a masszázst, most én vagyok itt a masszázsozó. Hosszan beszélgetünk semmiről, kizárólag olyan mondatokat mondunk egymásnak, melyeket előttünk ezren és ezren elmondtak – és ez így van jól. Megéheztem, kérek egy hosszúlépést meg egy rántott húsos kenyeret. Váratlanul olyan bizalomgerjesztő kinézete van, mintha ember csinálta volna, mintha a büfésnő személyesen klopfolta volna a húst. Azért ez túlzás. Mily aggályosan megkülönböztetjük a magyarban a különböző arányú szódás borokat. Kis fröccs: 1 dl bor és 1 dl szóda, nagy fröccs: 2 + 1, hosszúlépés, más nevén fordított: 1 + 2, házmester: 3 + 2, viceházmester: 2 + 3, háziúr vagy nagyházmester vagy (Csongrád megyében) bivalycsók: 4 + 1, lakófröccs vagy kisházmester vagy tömbházmester: 1 + 4, polgármester: 6 + 4, mafla: 5 + 5. A szakirodalom másnaposságra az Újházy-fröccsöt ajánlja, amikor is szóda helyett uborkalét használunk; és ha nagy a baj, akkor kell a színész-fröccs: 2 dl szóda, az is langyosan. És így tovább. Van nyelv, amelynek a létezésre van sok szava, van, amelyiknek a fröccsre. Nem látom a különbséget.

A kenyér és a rántott hús is olyan hatalmas, mint „régén”. Valahogy a rántott hús is nagyobb a kenyéرنél, és a jó ropogós szélű, friss fehér kenyér is nagyobb a rántott húsnál. Majszolok, mint egy gyerek, iszom, mint egy felnőtt. Meghalt a Tibi, mondja Kokó, ezt is úgy mondja, mint a masszázsozást, kis vidámsággal, mint valamit, ami az ő leleményességét bizonyítaná. Karácsonykor még semmi, februárban temetés. Egyszerűen összeomlott a csontozata. Összeomlott! Ezt meg úgy kiáltotta, mintha ez a halott érdeme volna, utolsó figyelemre méltó teljesítménye.

Ez a kora tavaszi nap még gyöngécske, de már élvezhető, meg kell becsülni. A lelátónak tekinthető drabális betonlépcsőkön alig harminc ember gyűlt össze, a napos hely az ellenfél szurkolói közt van, oda állok. Látom messziről jönni az öcsémet, nem a futballista, hanem a kapus apja, a munkahelyéről érkezik, elegáns felöltő, nyakkendő, ezüstös haj, alig ismerek rá. Mindig meglep, hogy a testvéreim felnőtt férfiak. Meglep, de a múltó idővel egyre kevésbé zavar: részint egyre erősebben beléjük látom az ismerős régít, részint ha ez kevés volna, a fantáziával besegítek: mint mindent, a testvéreimet is kitalálom. Jobbra-balra köszönget, mindenkit ismer. Ez már gyerekkorában is így volt, végigsétált az utcánkban (Budapest külváros, kertes házak, falusias tempó), megállt a szomszédok kerítésénél, és elbeszélgetett a felnőttekkel. Vajon miről? Soha nem fogom megtudni. Mindenkihez volt egy jó szava. Talán észre sem vették, hogy

gyerek. Klasszikus sportszülő, minden meccsen kint van, idegenben is természetesen, fia minden mozdulatát figyeli és segíti és kritikusan elemzi. Kemény kézzel babusgatja a fiát – 24 órán át. Amiből rögtön látszik – ha máshonnét nem tudnánk –, hogy egy apa mindig macerás: ha passzív, ha aktív, ha sose viszi kirándulni a gyerekeit, az a baj, ha minden vasárnap kímélet nélkül újra meg újra föl kell fedezni a természet lefegyverző, egyszerű, figyeld csak meg, édes fiam, egyszerű!, szépségét, akkor az a baj. De ez inkább engem foglalkoztat, mint az öcsémet.

Érkeznek bemelegíteni a csapatok, az ifjú kapus szemérmesen kiint, látja és köszöni, hogy itt vagyunk. Amikor az ember így kifut a pályára, azt érzi, mindenki őt nézi. Ezért kell figyelni még a homlokráncolásra is. A finom intésre az apja teli torokból visszaüvölt, mintha idegen rajongók lennénk. A fiú bosszankodva legyint, és hozzálát a bemelegítéshez. Helyes gyerek; szívesen lennék neki meseszerű nagybácsija. Na ja.

Kérdem az öcsémet, próbálkozott-e már azzal, hogy egy-egy támadásnál elejétől fogva ne a csatárokat figyelje, hanem a kapust, akinek a kapuja felé a támadók a labdával rohannak. Hagyjál már a hülyeségeiddel, mondja figyelmetlenül. A kapus félelme a tizenegyesnél, teszem még hozzá, és nem teszem hozzá, Tandori fordítása. A „tandori” menne, a „fordítása” nem megy a környezetbe. Ugyan, morogja ugyanúgy tovább, mintha egyszerre hallaná és nem hallaná, amit mondtam, nincs mit félni. A tizenegyest nem lehet védeni, csak rosszul rugni. Ahogy elkezdődik a mérkőzés, mintha neki is elkezdődne egy előadás, egy nagyon ismerős és nagyon idegen hang beszél belőle: azonnal és folyamatosan szid valakit. A bírót, a partjelzőt, az ellenfelet, a mieinket, a drukkereket. A világot mint olyant nem: szidalomárja konkrét, hic et nunc. Tárgyszerűnek nem mondanám, inkább olyan, mint egy dallam, egy hangzás, egy sound. Mintha előre megírt szerep volna. És azonnal agresszív és támadó. Mintha nem is ő volna. De két kitörés közt nyugodt, nyugodtan köpködi a szotyola héját az előttünk álló nyakába. Egy ártatlan szabálytalanság után oda is szól nekik, micsoda vidéki bunkóság ez, bazmeg. Azok váratlanul hallgatnak, vagy nagyvonalúak, vagy megijedtek az öcsém 190 centijétől. A mondat után bensőségesen felém fordul, kedvesen, mint egy titkot súgja: Ha most megfordul a pali, lerúgom a szívét. Tényleg, szívmagasságban állunk. Kis csodálattal nézek rá, hogy ilyen hülye. Oké, főnök, súgom vissza, de ne tévesszen meg, hogy ketten vagyunk. Boldogan néz. Én kissé kívülállóbb vagyok, mint szeretném. Már rég voltam meccsen, bele kell jönnöm.

Egy férfit figyelek egy ideje, szünet nélkül káromkodik, maga elé beszél, gyűlölködve átkoz valakit, olyan durván, olyan mocskosan, hogy alig elviselhető. (Pedig jó a tűrőképességem, minthogy szempontjaim kizárólag stilárisak.) Majdnem eltelik a meccs, mire észreveszem: a saját csapatát szidja. Nem akarom végiggondolni, hogy ez mit jelent.

Közben az öcsém is kipécéz magának egy saját játékost, kijelentvén, hogy az gyáva. (Valóban!) Ettől kezdve csinálhat az, amit akar, minden a gyávaságát támasztja alá. Ha dühödött bikaként felpofozná az ellenfél középpályás-sorát plusz a támadó felfogásban játszó bal bekket, az öcsém csak legyintene, tessék, most meg ijedtében pofozkodik. Nem azt mondja rá, hogy gyáva, hanem a szurkolói

szótárból szolgálja ki magát, magasugró, mondja. Hogy tudniillik nem ütközik bátran, férfiasan, hanem ilyenkor fölugrik, nehogy eltalálják. Legalább tízszer hallom: kész magasugró! Nézd a magasugróját! Jobb, mint a Foszböri. De végig-mondja az alapbölcsségeket is: egy kéz nem henc! Nincs kis falt meg nagy falt! Nem rossz kapus, de a gólt ő se védi! Ne a labdát nézd, a pályát! Nincs neki periférikus látása. Ez semmi nem volt, csak a hattyú halála. Később: na, ez volt a hattyú halálából az iszap.

Fiunknak nincs dolga, ezt szuverénül oldja meg, a gólt, amellyel veszített a csapata, nem védhette. Ezt a Kahn se védte volna, mondja elégedetten az apja.

MEDITÁCIÓ

PETRI LÍRAI SZÓLÁSÁNAK TERMÉSZETÉRŐL

Úgy is lehet látni, hogy Petri, bármennyire idézte is az „elátkozott költő” gesztusait, tulajdonképpen nem járt rosszul költeményei fogadtatásával. Annak idején – mint közismert – Vas István, a legnagyobb tekintélyű költők egyike vezette be verseit; majd amikor nem sokkal később a kötete is megjelent, egy-egy lapban valóságos és érdekes elemzéseket lehetett olvasni róla, sőt a hivatalosság némely, már vagy még nem egészen megsüketült kritikusa is megpróbálta, ha fárasztó és mosolyogtató mutatóványok árán is, de elismerni az értéket. Azután következtek az évek, amikor Petri a szamizdatot választotta, méghozzá annyira következetesen, hogy verseinek nagy része az akkori normák szerint valóban semmilyen közkeletű folyóiratban nem jelenhetett meg. Ezzel elvesztette ugyan olvasóinak legnagyobb részét, de a lelkesedésnek és a szolidaritásnak olyan jeleit kapta, amelyek keveseknek (normális időkben senkinek nem) jutnak osztályrészül, mindenekelőtt azoktól, akik a verseit, sőt a kötetét sokszorosították, és tágabban azoktól, akik olvasták és esetleg szintén szamizdat publikációban értelmezték – ha úgy tetszik, ekkor már legendája is lett. Aztán elkövetkezett a dicsőség majd két évtizede: a kommunista rendszer még nem is dőlt meg, de annyira erőtlén és értelmetlen lett, hogy beszélgetések és kritikák jelentek meg a költővel és a költőről; majdhogynem minden hivatalos elismerést megkapott, de verseit tüntetésekben idézték és felolvasásain tömegek szorongtak (nem tagadom, én ezeket a megnyilvánulásokat teljes egészében a politikai közegnek tulajdonítom, és valamennyire bizarrnak is tartom őket, mivel ahogy én olvasom, nemhogy bármilyen néptribun-hatás idegen a költészetétől, de még a közösségteremtés genuin lírai gesztusától is lehetőség szerint eltávolodik – de hát persze vannak hasonló esetek a líra történetében, az első világháborúban a katonák állítólag George verseit és Rilke *Kornétás-novelláját* vitték magukkal a hátizsákjukban); és aztán még az életében nagy és komoly elemzések jelentek meg róla, halála óta pedig, úgy látszik, legendája még inkább erősödik, és ezzel együtt persze nagyon sok átfogó vagy a részleteket taglaló tanulmány íródik.

A róla szóló értekezések alapvető kategóriái tulajdonképpen már egy ideje ismertek: személyesség vs. személytelenség, politikai költészet vs. privát líra (mivel az ő életműve vonatkozásában a történelmi fordulat semmi esetre sem csak háttéradat, lírája kihívóan a kommunista rendszerrel szemben jött létre – de ennek a szembenállásnak a valóságos tartalma messze nem csak a szokásos értelemben vett politikai tiltakozás; így az is jogos megállapítás, hogy Illyés óta ő volt az első politikai költő, és az is, hogy egyáltalán nem volt politikai költő), továbbá hagyomány vs. teljes hagyománytörés, illetve lírai szólam és nem-lírai diskurzus. Az antinomikus párokhoz hozzárendelődött aztán még egy kategória, amelyiknek különböző verziói azt hivatottak fogalmilag megragadni, miként lehetséges, hogy az életmű a hajdani antológiában publikált első verstömbtől kezdve mégis épp rendkívüli egységével hatott: Petri lírája a bahtyini travesztia, illetve a romantikus irónia, illetve a lírai ellenbeszéd jegyében íródott. (Közbevetem: e három kategória közel áll egymáshoz, ha akár, mondjuk, bármilyen imitativ vagy expresszív természetlírával, akár,

mondjuk, bármilyen organikusan elképzelt, illetve elgondolt lírai világteremtéssel állítjuk szembe őket – de csak ebben az értelemben felelnek meg egymásnak, egyébként sokban különböznek, Bahtyin például *expressis verbis* elutasította, hogy fogalmát akár csak közelítsék is Schlegeléhez. Én mindenesetre Margócsy elemzése nyomán az első és az utolsó versek két nagy korszakára a „romantikus irónia” kategóriáját, és semmiképp sem Bahtyin ’travesztia’ kategóriáját tartom találónak.)

Bizonyos, hogy ama első verstömbben, majd a rákövetkező és tökéletesen egyanyagú első kötetben a lírai megszólalás következetesen megvalósított deformációjával hökkentett meg. Mint azóta többek között saját kommentárjaiból közismertté vált, ez annak idején számára elsősorban azt jelentette, hogy József Attila hagyományával kellett szembenéznie; s ezt olyan radikálisan vitte végig, hogy nem is írt, mígnem (Várady Szabolcs példájának segítségével) egy másfajta versalkotás lehetőségét meg nem találta. A gyakran használt fordulat helyett, mely szerint a költő ’teljes vérteszben lépett fel’, inkább azt kell írunk, hogy a költő egy teljesen átgondolt és teljesen antinomikus líraképzettel lépett fel. Úgy látszott, mintha még mielőtt egyetlen sort leírt volna, kidolgozott magának egy semmi esetre sem priméren lírai jellegű ihlethelyzetet, illetve költő-képzetet, és mindig abból kiindulva alkotta meg a verseit. Egyáltalán nem utasította el egészen a hagyományt; hanem épp hogy következetesen visszautalt rá, verseiben jól felismerhetők még a vallomások vagy az érzelmileg motivált leíró líra alappozitívumai is, mint ahogy metaforáiban is állandóan felsejlik az elemek organikus elrendezése (máris sokatmondó, hogy határozottan kedvelte ezt a feltétlenül szintetikus karakterű szóképet). Ám azért idézte fel a hagyományt (még egyszer nyomatékossítom: legalábbis a mai olvasat szerint meglepően tisztán és következetesen), hogy egyszersmind kérdésessé tegye az érvényét. Emlékeztetőül három idézet: „...csak belebonyolódom mindenbe” (*Egy öngyilkos naplója*), így a vallomások kezdet, „nap röntgenezi a platánok / leveleit” (*A napon*), így kezdődik a természet egy kivételes pillanatának a leírása, „s az egész / illanó por lesz, rebbenő penész, / mely bárszonyosan csillámlik a fényben” (*A szerelmi költészet nehézségeiről*), így egy találkozás drámájának képi megjelenítése. A versek mindegyike tulajdonképpen magának a helyzetnek a *magyarázatául* íródott. Költészete mindig is megőrzött bizonyos kifejtő–demonstratív karaktert – nem hiába vonzódása a magyar politikai líra áttetsző és példázatos versei vagy (egész más hangfekvésben) a latinitás iránt; miként megőrzött bizonyos hermetikus karaktert is – nem hiába a rengeteg vers saját maga vagy más költők versírásáról.

De feltétlenül szükséges, hogy ez utóbbi két állítást rögtön olyan erősen megszorítsuk, hogy akár érvényüket is veszítik: mert a kifejtés, a demonstrálás versíró gesztusa olyan állapotra vonatkozik, amelyik eleve kívül marad bármilyen *magyarázaton* (durván szólva: egy öngyilkosság éppúgy, mint nemzedékek történelmi hitelvesztése, de végül a sikeres szerelem is éppúgy, mint egy ifjúkori fénykép); és, ettől nyilvánvalóan nem függetlenül, a költészetre vonatkozó meditációk kivétel nélkül mind a versanyag kakofóniájáról és szubsztancianélküliségéről szólnak (Catullus tükörképében a költő *facies hypocratica*-ját látja meg, saját alkotásai pedig olyan „kelyhek”, amelyek nemhogy egy nemes alakzatban felejtetnék el a sokféle értelmetlen tárgyakat, hanem éppen hogy megőrzik őket nemtelen megjelenésükben) (*Kivagy, Catullusom; Egy versküldemény mellé*). Petri a lírai szöveget nyilvánvalóan nem érzelmileg határozza meg (nem hiába kezdi sok versét, félreérthetetlenül osztatív módon, egy állítással, és ha lehet, megszorító vagy negatív állítással), és szövegének menete nem a képzelőerő teremtményét követi (annál inkább nem, mert gyakran már a kezdőponton „kifakult”, „szétomlott” elemeket idéz fel) (*Ismeretlen kelet-európai költő verse 1955-ből*); de még tovább: nem is egy eszme átvilágított és koherens konstrukciót hozza létre (mivelhogy épp egy ilyen eszme bárminő fikcióját szünteti meg és rombolja le verseinek kezdőpontján, vagyis eleve ezen az eszmén, illetve ezen

a gesztuson túl íródna). Lírájának mindent mintegy előzetesen meghatározó központi szava, illetve központi gesztusa épp azért hat távolinak attól, amit priméren lírainak szoktunk nevezni, mert akként ideologikus, hogy önellentmondó is. Hiszen ideologikus ihletésre sok példát ismerünk, Horatiustól Schillerig, meg későbből is – és mi más például a *Leucone*-óda vagy *A harang*, mint jól követhető lírai logikával kifejtett *magyarázat*?; ám Petri *magyarázatai*, akár egy lineáris logika, sőt gyakran egy lineáris történés fonalán, akár képek és kommentár (helyenként talán a barokk allegóriák példájára komponált) variatív sorozatában vezeti őket, tulajdonképpen a szöveg legelső képétől, leírásától, illetve állításától kezdve éppen bárminő ideologikus ihletettségnek, mert bárminő ideológiának a hiányát, vagyis végül bárminő magyarázatnak a lehetetlenségét állítják és demonstrálják. Hermetikusan költészeti kategóriákban (amire, ismétlem, az életmű feltétlenül feljogosít) az önellentmondás még tisztábban fogalmazódik meg: amennyire verseit jellegzetesen diszkurzívan, magának az érvelésnek és az elbeszélésnek a menete, ő úgy nevezi, „a felismerés fokozatai” szerint határozza meg, bennük mindig bármilyen organikus lírai diszkurzus lehetetlenségét tematizálja, vagyis *ismerteti fel*. (Nyomatékkal jelzem, hogy ezzel az interpretációval Radnóti Sándor Petri-tanulmányainak központi állítását törekszem továbbgondolni.)

Egészen bizonyos, hogy Petri tudatosan belekalkulálta ennek az alapvető defigurációnak a meghökkentő hatását a verseibe (helyenként akár *expressis verbis* meg is fogalmazta, de az ilyen többszörösen reflexív szöveg sok mindent elvisel). Nem hiába a sok szerelemről írott vers, amelyek természetesen legkevésbé sem ‘szerelmes versek’, illetve abban az értelemben azok, hogy (miként éppen T. S. Eliot kifejtette, akinek a költészete közismerten befolyásolta Petri magáralálását) átírják a hagyományt. A továbbiak előtt íme, egy idézetsorozat: „Térdet fejet neki hajték, kin ő csak elmosolyodék.” (Balassi); „Istenségnek látszó / Csalfa, vak Remény!” (Csokonai); „S szeretni tilt az ész / Letűnt remény után.” (Vörösmarty); „Rózsa mindig nyílnál, el nem is virulnál!” (Arany); „Általam vagy, mert meg én láttalak / S régen nem vagy, mert már régen nem látlak.” (Ady); „Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom, / hogy azt hihetném, meghalok bele.” (József Attila); „a zene hasonlít ra, de semi se hasonlít ra, ertem, hogy nem er ra / viszajoni, nem is tudhat, ot egész mas dolgok vannak nekem hiány ez, ö.” (Tandori); „Hogy itt szerettünk nőket: hihetetlen.” (Petri) A hagyományosor félreérthetetlen (még ha azelőtt rejtve maradt is): Petri a szerelmi lírának azt a vonulatát tette láthatóvá, illetve folytatta, amelynek a versei nem-hogy a szerelmet magát vonják kétségbe (azt tulajdonképpen nem is), hanem a szerelemről való szólás érvényét. Ekként viszont nem másról és nem kevesebből szólnak, mint a költői létnek, vagyis magának a létnek a lehetetlenségéről. Így lehet megérteni Márton László kivételesen élesszemű észrevételét, amelyben azt fejtette ki, hogy utolsó korszakában Petri saját maga lebomlását tette verssé. Márton Adyhoz hasonlította (jól tudván persze, hogy Petri Adyt csodálta, de még talán a csodálatánál is erősebben magától idegennek tartotta, számos nagnak mondott versét egyszerűen elhibázottnak ítélte, és nem szerepeltette a példázatos politikai költők között sem); maga Petri pedig ebben az utolsó korszakában többször és nyomatékosan hangsúlyozta közelségét Tandorihoz.

Valóban, egyik utolsó mondata elé – „De többé már / nem ismétlem meg maga / m.” (*Jutalomjűté*) – éppúgy oda lehetne írni Ady valamelyik sorát, például: „Tompán zúgnak a kaszárnyáink” (*Üdvözet a győzőnek*), mint Tandoriét, például: „jövök, írom ezt; jön, érint a tolla.” (*Napfény egy üres szobában*) Innen tekintve azonban még fontosabbnak vélem, hogy saját első kötetének akárhány sorát is elé lehetne írni, például: „Gyakran úgy ébredék, mint halálom után” (*Reggel szoktál jönni*), mint ahogy a fentebbi, Balassival kezdődő idézetsorozat is ebben a perspektívában kaphatja meg az igazi jelentését.

Ez az igazi jelentés pedig, legalábbis nekem most úgy tűnik, a deformáció utolsó fordulatóból, a *magyarázat* végső értelméből adódik: s ez nem más, mint éppen a lírai szólás

és a lírai személyiség nagy, mondhatni, anakronisztikus erejű állítása. Esszéisztikus asszociációval szólva: éppen ebben a magát és a világot egyként szétmaró költőben, vagyis költészetben érzékelhető állandóan a fájdalmas, idegen-magányos önmagáramutatás schuberti gesztusa. (Nem döntő, de azért nem is érdektelen, ismert tény, hogy Schubert egész életét, sőt akarata szerint még a sírbaszálttát is elkísérte.) Másképp, még mindig kevésbé tudományosan: volt-e még magyar költő Ady óta (újabb adalékként az ambivalens viszonyhoz, mellyel Petri őt olvasta), aki ennyit és ilyen közvetlenül saját magáról, illetve saját költeményeiről verselt – nem ok nélkül vállalta egy beszélgetésben, hogy „par excellence lírai költő”. (Amivel egyszersmind határozottan eltávolodik például T. S. Eliot vagy másfelől például Kálnoky életművétől, akik egyébként közel vannak hozzá, az előbbi kivételesen fontos, felszabadító hatással volt rá.) Sok tanulmány fejtegeti, hogy költői személye egyáltalán nem biografikus értékű, Várady Szabolcs olyan messzire megy (azt hiszem, joggal), hogy a klasszicizmus példázatosságának örökségét ismeri fel benne, míg mások szerint ennek a hagyománynak az utolsó morzsáit tette verssé (ami prediktív értékű, és ezért a művészet vonatkozásában különösen vitatható megállapítás), vagy éppen költői személye igenis biografikus, de azért, mert az életét a lírája értelmében példázatossá tette (ez a legutóbbi áll legközelebb ahhoz, ahogy beszélgetésekben Petri saját magát értelmezte – de ez nem döntő érv). Akárhogy látjuk is, bizonyos, hogy az annak idején (nem okvetlenül érthető, de követhető módon) sokat vitatott tétel, hogy Petri lírája a költői személyiség megszűnését fejezné ki vagy tükrözné, végérvényesen tárgyitalannak és érvénytelennek tűnik: mert ha egész költészetét az első szótól, sőt az első szó előtől kezdve a lírai én megszólalásának radikálisan elgondolt defigurációjára építette is, és ezt a defigurációt olyan következetesen vitte is véghez, hogy a képzelőerő elemeinek a trópusaiig hatóan megszüntette az organikus alakzatokat, vagyis ha diskurzussá, *magyarázattá* alakítva a verset, éppen a diskurzusnak, végső soron a költői létnek a lehetetlenségét *magyarázza* is – mégis: klasszikus öntudattal vonta bele saját magát a szövegbe, és mutatott rá mindig arra a költői én-személyiségre, aki a defigurációk és visszafordítások antinomikus alakzatát létrehozta; másképp, nyílt paradoxonnal: mert ha az „én”-t illúzióknak tartotta is, ezt az illuzórikus „én”-t a naív én-költők állandó gesztusával helyezte előtérbe. (Még egyszer: nem hiszem, hogy könnyen lehetne az újabb magyar lírában költőt találni, akinek szerelmes verssora ilyen tökéletesen beleillik a magyar szerelmes líra egyik emblematisz hagyományosorába. És a filológiai tisztesség kedvéért hozzáfűzöm: már 1991-ben közzétett pályaképében Fodor Géza valósággal ingerülten félretolta az elhibázott tételt.)

Még attól se riadnék vissza, hogy azt írom: saját magát, vagyis az alkotót és az alakzatot *magyarázza*; de persze annak teljes lehetetlenségében. (Ennyit az autochton lírai ihletés és a nem-lírai diskurzus alternatívájáról.) És akkor egy még sokkal erősebb állítást is leírok: alig van magyar költő (valóban, Adynak voltak ilyen vonásai, és persze József Attilának, de más már nehéz volna itt megnevezni), akinek a művében a poétikai és az egzisztenciális kérdésfeltevés, illetve alkotás (igen, alkotás – mert hiszen saját maga állította, hogy életét példázatosként kereste és alakította) ilyen közel jutottak egymáshoz. Kezdetektől, nevezetesen Vas István sokszor emlegetett beköszöntő szövegétől kezdve a még az életében megjelent teljes pályaképig sok elemzésben vitatták, hogy mennyire történelmileg kondicionált (vagyis mulékony) és mennyire alkati a széksze és a pesszimizmusa. Az életmű lezárta után, azt hiszem, ezt másképp, ha úgy tetszik, kegyetlenebbül kell fogalmaznunk: a lehetetlenség kihívásának – számára: *magyarázatának* – volt a költője. (Idézniem kell Tarján Tamás igen erős megfigyelését, aki az első kötet „költői magatartása” kapcsán „egyfajta vereséghelyzet”-ről írt.)

Ma már a kritika közhelye, hogy két nagy korszaka volt, az első és az utolsó verseké. Az első korszak versei egy történelmi, ámde egyszersmind emberi lépték szerint örökké tartó Gólem világrendjében, illetve világrendje ellen íródtak. Akármű is a közvetlen témá-

juk, kivétel nélkül mindegyikben azt magyarázzák, hogyan torzítja el (s még inkább: hogyan torzult el már végérvényesen) az emberi élet a mindennapi cselekedeteiben éppúgy, mint a lángolásaiban, tárgyaiban és tájaiban éppúgy, mint a zsigereiben. (Ennyit a politikai költészet és a privát-líra alternatívájáról, amelyet, ahogy ezt ma már világosan látjuk, Petri éppen hogy teljességgel érvénytelenített, ez az első kötet egyik meghatározó törekvése; később egyébként, könnyebb ihletű verseiben, néha elszórakozott vele, hogy bizarrul keverje például a szerelem és a mindennapi politikai események szókincsét.) Ismétlem, a kritika közhelye, hogy a harmadik kötettől kezdve (*Örökhétfő*, 1981) érdektelenebb korszak következett. Meglehet, hogy ezt a változást valamilyen elemzésben a művészi ihlet ugyancsak sajátos, hogy ne mondjam, perverz természetének újabb illusztrációjaként fogják emlegetni, végre is azzal (azért?) vált kevésbé eredetivé a lírája, hogy (mert?) a sűrű szépszisziből, amely bármilyen feloldást eleve és aztán többszörösen újra és újra elhárított, mégis a megélhető élet, alkalmasint a mindennapok groteszk történései felé fordult. Itt most inkább másképp fogalmaznék: valószínűleg azért (is), mert megérezte, hogy a Gólem talán nem is örökkétartó, sőt mintha hanyatlana, és egyáltalán nem sebezhetetlen, az illúziótlan és lucidus *magyarázatok* helyett után költészetének alaphangját a paródia és a persziflázs felé tolta el, mondhatni, megint csak a zsigerekig terjedően, mert hiszen szerelmeiről sem tud szarkazmus nélkül írni, még arról a szerelméről sem, akinek önkéntes halálában mindig vétkesnek érezte magát. De jelzem az egyetlen kivételt, éppen a vegytiszta politikai versek köréből – de hát ez a kivétel a múltra vonatkozik: a Nagy Imre-verseknek egyike se ünneplő emlék-óda (de hát ünneplő ódát Petri, gondolom, meg se tudott volna írni, a Solidarność vezetői is hiába rendelték tőle harci indulót...), hanem egy ugyancsak esetleges alakot idéz fel – de végül mégis feltétlen hódolattal, épp mert esetlegességében vállalta a hős szerepét, amelybe nemcsak önszántából, de nem is attól függetlenül belekerült, hogy aztán időtlen érvénnyel valósítsa meg.

Nem tudok ellenállni a kínálkozó fordulatnak: ezzel a legutóbbi mondattal tulajdonképpen le lehetne írni Petri utolsó korszakának, szerepvállalásának és nagyságának költői magatartását is. Vas István sokszor idézett mondata arról, hogy Petri egyszer majd túllép ifjú pesszimizmusán, mégis eltévesztettnek bizonyult: mert a saját, igazi költészetéhez akkor talált vissza, amikor bizonyossággal közeledő halálának ismét és most aztán gyógyíthatatlanul lehetetlen kihívása ihlette. Lírájának a koordinátái nem változtak meg, hiszen az első kötet is jellegzetesen szereplíra, a *magyarázat* átgondolt és mindent eleve meghatározó szóláshelyzetének (én-) szereplírája. Ezekben az utolsó versekben pedig, lucidusan, de persze fájdalmasan is (mert hiszen a kettő sohase volt a számára nemhogy antinomikus, de még alternatív se) ennek az én-szerepnek a kényszerű befejeztéről alkot lírai diskurzust. Nyomatékosítom: nem az első korszakban, amikor a *magyarázatok* szóláshelyzetét a maga számára felfedezte és kidolgozta, hanem ebben az utolsó korszakban távolodott el legmesszebbre az autochtonnak tekintett lírai megnyilatkozástól, méghozzá egy furcsán kiélezett kettősséggel: mert míg egyrészt soha nem írt ennyi lírai pillanatképet, némelyikük valósággal sóhajszerű, másikuk ironikus epigramma (és ha messze nem mindegyikük remekmű, van az is közöttük), másrészt hosszabb kompozícióit egészen szokatlan mértékben az érvelő-kifejtő prózára jellemző eszközök is meghatározzák, sőt egyik versébe nemcsak (éppen poén gyanánt) egy négysoros, tisztán prózában fogalmazott lábjegyzetet írt bele, hanem még egy litterán, vagyis betűn kívüli elemet, egy rossz sorminta-vonalat is beledolgozott (amelyik a tetejébe még bármiféle vonal-jelentésen is kívül van, mert egy pontos értelmű szinusz-görbe helyett kerül bele a szövegbe). Ezt a verset, amelyik egy hajdani tanár gúnynevét, a *Proton* címet viseli, s amelyben tehát még a nem-literáris elem is nagyon literáris értelmezést kap, és még tovább, amelyben a „hős” szó expressis verbis szerepel (de itt kétszer is, és még az is lehet, hogy az egész életműben csak itt írta le a szót, a Nagy Imre-versekben mindenesetre nem fordul elő), különösen jel-

lemzőnek vélem – és sietek hozzáfűzni: a költő egyik legnagyobb versének (ma azt hiszem: *a legnagyobb versének*), korszakos remekműnek tartom. A szöveg menete szerint egy határozottan epikus színezettel előadott esemény- vagy anekdotasorozatot beszél el egy régi férfiú alakja körül, illetve önnönmaga ifjúkori alakjának és e paptanárnak a találkozás körűl, ahogy ez a találkozás a paptanár már réges-rég bekövetkezett és önnön közeledő halálának a tudatában felidéződik. Ne gondoljuk azonban, hogy ez az alkalom, ez a *khairosz* különösebb érzelmi kiáradásra ihletné a költőt, ellenkezőleg, alighogy közvetlenül és pontosan rögzíti, mi indítja versírásra, máris ugyancsak súlytalanul elkezd elmélkedni a halál megfoghatatlanságáról, illetve a fizika tudományának értelmében vett definiálhatatlanságáról; hogy aztán a folytatásban az ugyancsak kevésbé lírai természetű anyagot, tehát az emlék-eseményeket és a kommentárokat a *recitativo*-ra emlékeztető, a teljes szabálynélküliség határán egymásra következő mondatokban és sorokban adja elő. És mégis! – ez a csaknem szeszélyesen végigvezetett *recitativo* kikezdehetetlenül egységes, ugyan nem a *khairosz* megszentelt érzelmeinek és képeinek a révén, hanem a halálközeli emlékezés következetesen kitartott-distanciált előadásának az erejével. Ha úgy tetszik, filozofikus vers, és mindenesetre metafizikus (nem hiába szerepel benne, akárhányszor profanizálva is, „az úristen” és a „kereszt”, meg hát a „hősies” pap-tanár) abban az értelemben és abban a magasságban is, ahogy Kosztolányi vagy Kavafisz vagy éppen Horatius versei azok, és lírai karakterét ez a filozofikus látás- és építésmód adja meg: mert ennek jegyében nemcsak minden egyes szó és minden egyes írásjel, sőt: magának a halálnak a bekövetkezése kerül bele a bizonytalan értékek végül mégse szeszélyes sorozatába, hanem legfőképpen a két nem-hős, a hajdani paptanár és a hajdani én-tanuló kétféleképpen és összeegyeztethetetlenül esetleges alakja válik kétféleképpen és összeegyeztethetetlenül „hős”-sé; mondjuk úgy: az egyik az isteni világban a „helyét” ismerő és minden másra megvesztegethetetlenül vak magatartás „hős”-évé, a másik az isten nélküli világban a „helyét” soha nem találó, minden zárt magatartásra vak, és ezért rossz utakon (például ezzel a prózai lábjegyzetben kicsattantott verssel) örökké kereső magatartás „hős”-évé. Meggyőződésem szerint erről az egy versről hosszú tanulmányt lehetne írni; és ez a tanulmány éppen azt világíthatná meg, ami Petri életművének leginkább lehetetlen kihívása (de legnagyobb rejtélye is): hogyan teremtett meg nem lírainak hagyományozódott elemekből egy modern és feltétlenül lírai szöveget.

„A FELSZÍN KICSINY SZIMPTÓMÁI”

„...auf die warnenden Symptomen achtet kein Mensch; auf die schmeichelnden und versprechenden allein ist die Aufmerksamkeit gerichtet, und der Glaube für sie ganz allein lebendig.”

(Goethe: *Die Wahlverwandtschaften*)

„Wahrheit ist nicht dinglich.”

(Adorno: *Kierkegaard*)

A címben jelölt felismerés biztatásként íródott le Max Horkheimer¹ levelében, amelyet Walter Benjaminszintre címzett. Ezzel a találó megállapítással jellemezte azt az *Exposé*, amelyet Benjamin a *Passagen-Werk*hez írt. Horkheimer helyesen egy lényeges és merőben új elemzési módot látott meg a tervezetben, amely meg fogja változtatni a 19. század esztétikájához való viszonyunkat. Valóban, Benjamin egészen egyedülálló gondolkodási módot valósított meg, ami szerencsés módon soha sem akart *mély lenni*, hanem a *képi és képszerűen* megjelenő jelenségeket felszíni szimptómáik szerint kívánta szem elé állítani. Hannah Arendt² Benjaminszintre írva gondolkodásának éppen ezt a meghatározó jegyét emelte ki. Benjamin maga egy ismeretkritikai megjegyzésben arra intett, hogy diagnózisa szerint a tradíció elemei közti kötés veszendőbe ment, és ennek folytán *a kép mint egy ősfenomenális szövedék* kerül elénk, amely ily módon egyszer és mindenkorra *szimptomatikusan* eltér eredetétől.

„A 19. század őstörténete» – semmiféle érdeklődést nem ébresztene, ha úgy értenénk, hogy azt egyszerűen 19. század őstörténeti formáinak készletében kellene újra fel-lelnünk. A 19. század őstörténetének fogalma akkor és úgy nyeri el értelmét, ha a 19. század mint az őstörténet eredendő formája úgy kerül bemutatásra, tehát olyan formában, amelyben az egész őstörténet ilyen képek alkalmazásával új módon csoportosított, olyanokkal, amelyek érvényesek és mérvadóak a századra nézve.”³ (kiem. tőlem: B. B.) Ebből válik érthetővé, hogy Benjamin számára a történeti ábrázolás akkor válik elfogadhatóvá, hogyha az *áthagyományozott képszerűen* kimutatható és igazolható.⁴

Anélkül, hogy túl közel akarnám hozni a benjaminini elméletalkotást Freud felfogásához, teljességgel egyértelmű, hogy Benjamin a fejlődés és változás bizonyos elemeit a már jelen volt szimptomákon keresztül próbálta érthetővé tenni. Mint ismeretes, a freudi

¹ „A módszer, hogy a korszakot a felszín kicsiny szimptomái felől ragadja meg, ez alkalommal teljes erővel mutatkozik meg. Ön most messze túllép az esztétikai fenomének eddigi materialista magyarázatán.” Horkheimer Benjaminszintre, 1935. 9. 18., in: *Das Passagen-Werk*, kiad. R. Tiedemann és H. Schweppenhäuser, G. Sch. V. 2. Suhrkamp 1991. 1143. o. (kiem. tőlem: B. B.)

² H. Arendt: „Walter Benjamin”, in: *Menschen in finsternen Zeiten*, Piper Verlag 2001. 192. o. – „Ők (ti. Scholem és Adorno – B. B.) azon a véleményen voltak, hogy Benjamin számukra felfoghatatlan módon megszűnt mélyen gondolkodni.” (kiem. tőlem: B. B.)

³ Benjamin: *Das Passagen-Werk* id. kiad. G. Sch. V. 1. 579. o.

⁴ Uo., 578. o.

szimptómaképződés-elmélet szerint valami teljességgel megelőzőnek, korábbiak a helyén később valami megjelenik, és annak nem okszerű pótlékeként elfoglalja annak helyét. Így a szimptómák, a *felszín kicsiny szimptómái* szükségképpen más olvasási módot igényelnek, minthogy nem engedik meg az egyenes vonalú visszafejtést vagy a korábbiak valamifajta *mélyen elgondolt értelemfeltárását*, amely mögött a fejlődés és kibomlás egyszerű inverziója állna. A későbbi minden közvetítés nélkül foglalja el a korábbi helyét, bizonyos értelemben eltakarja. Freud a *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* sorozatban ezt a közvetítés nélküli elkülönülést egyértelműen bemutatta: „Mindenesetre úgy tűnik, hogy a szorongás kifejlődése a korábbi, míg a szimptómaképződés a későbbi, mintha a szimptóma azért alakulna ki, hogy elkerülhető legyen a szorongás állapotának kirobbanása.”⁵ Freud egy korábbi jelentős tanulmányában (*Hemmung, Symptom und Angst*) a szimptómaképződést *pótléknak (Ersatz)* nevezte, amely sajátos működése által módot ad az ének „az ambivalencia-konfliktus elkerülésére”, másfelől „rá tud állítódni a szorongás kibontására”.⁶

Jó, ha mindkét lényeges megállapítást emlékezetben tartjuk, hiszen a konfliktus elkerülése és a szorongást keltő elem kifejlődésére való rákészülés során az ember olyan szimptómával kerül szembe, olyan szimptómát mutat, amely önmagában nem az eredendő konfliktussal, hanem egy látszólag más jellegű szimptómával, eltakaró pótlékjelenséggel szembesíti, azaz *időlegesen* az eredendő szorongató jelenséget magunk mögött hagyjuk. Vagy még világosabban fogalmazva; az *eredendő helyett egyénemely, a szimptómában jelentkező, mindig másként csoportosított képet* látunk.

Benjamin egy másik ismeretelméleti feljegyzésében olyan *időmagról (Zeitkern)* beszélt, amely folyton folyvást és kölcsönösen meghatározza a megismertet és a megismerőt. Ezért az idővel mindkét irányban számolnunk kell, azaz az igazság soha sem lép fel a megismerés egyszerű időbeli funkciójaként, hanem úgy értendő az igaz mint a ruha hajtása vagy rakása (*eine Rüsche am Kleid*), amelyet alkalmazva az anyag önmagát takarja el. Ez a (vissza)hajtás jelenti a megértendő időhöz kötött funkcionális behatároltságát, vagy még inkább takarásban létét. „Döntő, hogy eltávolodjunk ‘az időtlen igazság’ fogalmától. Ellentétben a marxista felfogással, az igazság nem az ismeretfolyamat időbeli funkciója, hanem egy időmaghoz kötött, amely egyszerre foglalja magába a megismertet és a megismerőt. Ez olyannyira így van, hogy az örök inkább tűnik a ruha gyűrődésének, mintsem ideának.”⁷ A ruha gyűrődése, az anyagon ejtett hajtás éppen az a szimptóma-jelenség, amelyen valami önnön *genealógiai* előtörténetéről *szimptomatikusan* elkülönült. A gyűrődésnek látott elkülönülés a genealógia és a funkció között jelenik meg, vagyis az időlegesen képszerűen funkcionálót vagyunk képesek *explikálni*, s nem pedig a megismert és megismerő igaz idea szerinti összefonódottságát. Az időmaghoz kötött igazság nem pusztán tárgyakhoz kötött, hanem hasonló módon képes műalkotásokhoz kötve is megjelenni, hiszen ezek tünékeny identitást mutatnak. A *behajtás* vagy *berakás* a ruhán egy régmódi darabot divatossá tehet, azaz egy számunkra régtől ismert és lehordott darabot úgy állít elénk, mintha új lenne. Az újként történő alkalmazás sem feledtetheti el, hogy itt is csak a *felszín újonnan csoportosított szimptomatikusan* kiképzéséről van szó. A történeti megértés legfőbb feladata ily módon nem más, mint hogy a képi/képszerű szimptóma kontinuitását a lehető legsikeresebben darabjaira tagoljuk szét: „A destruktív vagy kritikai mozzanat a materialista történetírásban akkor érvényesül, ha a történeti kontinuitást

⁵ S. Freud: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1932) Fischer Verlag 1978. 70. o.

⁶ Vö. Freud: „Hemmung, Symptom und Angst” (1926), in: *Studien Ausgabe* 6. kötet, kiad. A. Mitscherlich és mások, Fischer Verlag 1971. 267–268. o.

⁷ Benjamin: *Das Passagen-Werk*, id. kiad. G. Sch. V. 1. 578. o.

szétrobbantja, amivel egyáltalán képes konstituálni a történeti tárgyat. (...) A materialista történetírás nem választ könnyed kézzel tárgyat. Nem kiragad, hanem aláaknázza a folyamatot, és így jut tárgyhöz.”⁸

Benjamin a műalkotásokat illetően éppen ezt a szétfeszítő, destruktív eljárást hangsúlyozta. A gyűjtő ehhez lényeges és példaszerű előmunkát kínál, ő ugyanis a tárgyakat és műalkotásokat mind vélt historikus eredetüktől, mind pedig a megteremtett idősorhoz tartozó értelem-kontinuumtól elkülöníti. A gyűjtő a tárgyakhoz a legszorosabb közelségben él, és egyszer csak hirtelen felfogja, hogy nem feltétlenül tartoznak az adott sorba vagy legalábbis másfajta besorolást is lehetővé tesznek. *Eduard Fuchs, a műgyűjtő és történetész* című írásában mutatott rá Benjamin arra, hogy valamit nagyon is megtanulhatunk a gyűjtőtől: „A történelmi megértést a történelmi materializmus a megértett utóéleteként fogja fel, amelynek érverése egészen a jelenkorig érezhető. Ennek a megértésnek Fuchsnál megvan a maga helye: ám ez a hely mégsem volt megtámadhatatlan.”⁹ Fuchst és eljárás módját értelmezve mutatta meg Benjamin a tárgyak megközelítésének kevésbé kiemelhető módozatát: nem nekünk, a megértőknek kell a tárgyakat *méltatnunk*, hanem a tárgy lesz az, ami *méltóságát teljesen* megoldja a dialektikus feladatot, ugyanis rajta mutatkozik meg a lehető legsokrétűbb jelentés-összefüggés, amelyben feloldhatatlanul áthatja egymást az elő- és utótörténet: „A történelmi tárgynak, amely ki van emelve a pusztta tényszerűségből, nincs szüksége *méltatásra*. Mert nem kínál homályos analógiákat az aktuálisra nézve, hanem abban a dialektikus feladatban konstituálódik, amelyet meg kell oldania.”¹⁰

A gyűjtő mellett áll az allegóriát alkalmazó művész, aki azonban egészen más irányba mutat eljárás módjával: „Az allegorikus mintegy a gyűjtő ellenpólusát képezi. Az allegorikus feladata, hogy a dolgokat utólag kutatva aszerint próbálja megvilágítani, ami mintegy velük rokon és hozzájuk tartozó lenne. Kioldja őket összefüggésükből, és kezdetől fogva arra a mélyebb értelemre testálja át, ami jelentésüket megvilágítja. A gyűjtő ellenben egybefogja az összetartozót; ami úgy sikerülhet neki, hogy megtanítsa a dolgok közti rokonsági viszonyokat, vagy azt, ahogy azok az időben egymásra következnek.”¹¹

Ám mindketten, a gyűjtő és az allegorikus, a maguk módján válaszolnak arra a kérdésre, hogy miként is tehető olvashatóvá az, ami távollevő és csak szimptomatikus képekben jelenik meg, hogy mi módon vethetjük meg lábunkat *arché* és *télosz* között, és végső soron mindketten hozzájárulnak a dolgok történeti megértése során a történeti kontinuum naiv feltevésének destrukciójához. Együttal megőrzik a dolgokat *mint integráló médiumot a jövőendő jelentésváltozások számára*. Benjamin egyik esztétikai fragmentumában olvashatjuk: „A médium, amelyen keresztül a műalkotások későbbi korokra hatnak, mindig egészen más, mint amivel saját korukban hatottak, későbbi korokban a régi művek vonatkozásában ez mindig változik. A médium azonban viszonylag jobban elvékonyodik, mint a mű keletkezése idején a kortársakra tett hatása során működő médium.”¹² A mű mindig egy hatásösszefüggés része, amely azonban nem jelenti azt, hogy teljes *mediális közvetítés* lépne fel a keletkezés ideje és a későbbi olvasók ideje között. Jóllehet minden mű esetében észlelhető ez az elvékonyodás, a hatásösszefüggés mégis előlív a műalkotás megértésének folyamatában egy váratlan és szerencsés belátást *az időben elkülönített egymáshoz tartozását illetően*. Éppen ezért nem tudom elfogadni Hans-Robert

⁸ Benjamin: *uo.*, 594. o.

⁹ Benjamin: „Eduard Fuchs, a műgyűjtő és történetész”, in: *Kommentár és prófécia*, ford. Barlay László, Gondolat 1969. 338. o. (németül G. Sch. II. 2. 468. o.)

¹⁰ Benjamin: *uo.*, 349. o. (németül G. Sch. II. 2. 479. o.)

¹¹ Benjamin: *Das Passagen-Werk*, id. kiad., G. Sch. V. 1. 279. o.

¹² Benjamin: id. kiad., G. Sch. VI. 126. o.

Jaußnak a benjamini befogadáselméletet egyébként méltó módon tárgyaló tanulmányából a következő megállapítást: „A műalkotások produktív recepciójában a dialektika éppen hogy nem jut nyugvópontra (*Stillstand*): az olvashatóság mostja maga után vonja még más jövőbeni olvasatait.”¹³ Amennyiben így értenénk Benjamin időfelfogását, akkor ennek lényegi kritikai elemét semmibe vennénk, hiszen egyfajta sértetlen kontinuumnak tekintenénk, ami mindig az éppen újban, az általunk előrevetített újban teljesedne be. A *Dialektik im Stillstand* olyan pillanata az anyag és az idő egymásra rétegződésének, amely a feszítő erőket úgy fogja össze, hogy egy adott pillanatban felszínre törhessen az eddig nem látott. Miként utaltunk rá, Benjamin számára ez az időbeli kontinuumként felfogott történeti időképzet, a közvetítések pusztá sorozata, teljességgel elfogadhatatlan. A kép nála azt jelenti, hogy kritikailag ki kell tartani, és várni kell azt a megvilágító konstellációt, amely konstelláció szimptomatikus és szignifikáns elemein keresztül a képet hirtelen megváltoztatja előttünk. A mű sokkal inkább – az Adorno által említett benjamini antiszubjektívizmus¹⁴ értelmében – egy előre nem látható jelentésváltozás közepette talál ránk: „Nem arról van szó, hogy az elmúlt fényt vet a jelenbelire vagy a jelenbeliből fényt vetül a múltbelire, hanem a kép maga lesz az, amelyben az egykor voltat magában őrző elem (*Gewesene*) a mosttal villámcsapásszerűen egy konstellációvá áll össze. Más szavakkal: a kép a nyugvópontra jutott dialektika (*Dialektik im Stillstand*). Mert miközben a jelennek a múlthoz való viszonya tisztán időbeli kontinuum, az egykor voltat magában őrző elem viszonya a mosthoz dialektikus: nem időbeli lefolyás, hanem kép, mégpedig ugrásszerű/robbanásszerű. – Csak a dialektikus képek igaz (azaz nem archaikus) képek; és a hely, ahol rálelünk, az a nyelv. ■ Felébredni ■.”¹⁵

Tehát mit sem segít a múltbelinek és a jelenbelinek valamiféle fogalmi-dialektikus összehasonlítása. Ellenkezőleg: a megértendő úgy kerül játékba, mint az egykor voltat őrző elemnek és a mostbelinek időleges képi konstellációja, azaz a képen keresztül és a képen előlép az időtől nem független jelentések sokrétűsége, és arra kényszerít, hogy, miként az álomban, az állandóan visszajára fordulót szemmel tartsuk. A dialektikus képnél, akár csak a felébredésnél, a művé összeálló kikényszeríti, hogy egy érthető, *testi-kollektív* (szürrealizmus!) nyelvet beszéljünk. Jauß helyesen jegyezte meg: „A kollektív álmokból való felébredés, a történeti látszat feloldásának pillanata ily módon élesebbé teszi az időtudatot, amit az ébredés pillanata jelöl meg, ami Benjamin szerint azonos a megismerhetőség 'mostjával', 'amikor a dolgok magukra öltik igaz – szürrealista – vonásaitkat’.”¹⁶ Felébredni a kollektív álmokból, miközben a „tömeg-én” (*Massenich*) tovább álmodik. Benjamin hangsúlyozza: a dialektikus kép nem mutat meg semmit, de nagyon is megköveteli tőlünk a kép olvasását, ami a fel/ráébredésért dolgozik: „Az olvasott kép, amivel a megismerhetőség mostjában levő képet nevezzük meg, a legnagyobb mértékben magán viseli a veszélyes kritikai pillanat pecsétjét, amely minden olvasásnak alapul szolgál.”¹⁷ Már a *szürrealizmus-tanulmányban* kiemelte, hogy a szürrealista művész az álomszerű valóságvesztést követően egy archaikus, szimptomászerű nyelvre nyúl vissza, és egyúttal enged annak, hogy a felszín legyen az, amin áttűnik a szimptóma.

A *fényképezés rövid története* című írásában hasonló megfigyelésekre jutott Atget fotográfiaiit illetően. Atget *kirakat-képeit* szemlélve¹⁸ egyszerre látjuk a divatosan öltöztetett ki-

¹³ H.-R. Jauß: „Spur und Aura: Bemerkungen zu Walter Benjamins »Passagen-Werk“, in: *Studien zum Epochenwandel der ästhetischen Moderne*, Suhrkamp 1989. 212. o.

¹⁴ Vö. Th. W. Adorno: „Charakteristik Walter Benjamins“, in: *Prismen*, Suhrkamp 1976. 298. o.

¹⁵ Benjamin: id. kiad., G. Sch. V. 1. 576. o.

¹⁶ Jauß: uo., 208. o.

¹⁷ Benjamin: id. kiad., G. Sch. V. 1. 578. o.

¹⁸ Vö. www.masters_of_photography.com/A/Atget/atget.html

rakati bábukát, az emberszerű marionetteket mint vágy-figurákat – neked is így kell ki-nézned, ha kilépsz az utcára –, valamint a kirakat üvegtábláján visszatükröződő városképet. A felvételen a képbe foglalt mozzanatok háttorzongató módon hatják át egy-mást, egyfelől az ember élettelen egzisztenciáját ébresztik egy árnyyszerű városban, sőt a város képe az életet fenyegetve vetül rá az alakokra, mintha el akarná emészteni őket. „Valóban: Atget párizsi fényképei a szürrealista fotóművészet előfutárai (...) Atget fertőt-leníti a hanyatló korszak hagyományos portré-fényképészetéből áradó atmoszférát – tisztítja, sőt megtisztítja azt. Ő kezdeményezi a tárgy megszabadítását aurájától, mely az újabb fotóművészet vitathatatlanul legnagyobb érdeme.”¹⁹ Talán meglepőnek tűnik, hogy az aura szóba kerül a reprodukciós technika kapcsán is, de itt sem jelent mást, *mint a messzeség, a tárgy kiiktathatatlan távoliségének – legyen az bármily közel is – megőrzését*, a mű-alkotás egyszeri megjelenésében. Atget felvétele/képe megtöri a szokásos észlelésmódot, amely mindig a tárgyhöz való lehető legnagyobb és változatlan közelséget tűzi ki célul, a lehető legnagyobb közelség a láthatóhoz²⁰ az, ami itt megrendül, darabjaira hullik. Sőt éppen a közelség teljes lehetetlenségét engedi látni, és ily módon a nem-tömegszerű mű-veken a látható egyszerűsége állandó távollétében áll előttünk. Annál is inkább *sokkoló* a figyelem számára az ilyen kép, mivel olyannyira ismert, sőt felismert mutat be a szá-mára. Ma talán még inkább botor dolog lenne azt hinni, hogy létezne a megszokás és fi-gyelem között valamiféle begyakorolt dialektika. A mű olykor úgy néz ki, „nem is akar visszajutni a megszokott világba”,²¹ s a megszokás és figyelem között megjósolhatatlan billenés, törés vagy még inkább robbanás áll elő. Innen válik érthetővé, hogy Benjamin a reprodukció-tanulmányban miért is tekintette Atget képeit *az egyszeri esemény színhelyén készült felvételnek*: „Meghatározott értelemben már igénylik a recepciót. Többé nem meg-felelő velük kapcsolatban szabadon lebegő szemlélődésről beszélni. Nyugtalanítják a né-zőt; érzi: meghatározott utat kell keresen hozzájuk.”²² Ezt jelenti a műben őrzött egyszeri-ség, ami a megismételhetetlen konstelláció miatt követeli a recepciót, és arra kényszeríti a nézőt, hogy a megértés feladatát éppen az egyszeri viszonylatában magára vegye.

Ezzel előttünk áll az a nagyon is lényegi, ám többnyire figyelmen kívül hagyott felis-merése Benjaminnak, hogy *a művészet mint fotográfia* miként határozta meg a művészetet, azaz számára jóval kevésbé volt érdekes az az ismert kérdés, hogy a fotográfia *milyen érte-lemben művészet*. Meg kell ugyanis gondolnunk, hogy „a műalkotások foto-reprodukciója jóval lényegesebb hatást gyakorol a művészetre, mint egy fénykép többé vagy kevésbé művészi kiállítása”.²³ Ez a hatás tömegszerű recepciót juttat érvényre, amely arra törek-szik, hogy mindent *leképezettként tegyen kezelhetővé*, ami persze Atget felvételeitől teljes-séggel távol állt. Adornónak a következő megjegyzése aligha fogadható el: „...egyébként *A fényképezés rövid története*ben Benjamin eredendően semmiképp sem nyilvánította ki oly dialektikaellenesen ezt az (tudniillik az auratikusan és tömegszerűen reprodukált mű kö-zötti – B. B.) antitézist, mint öt évvel később a *reprodukció-tanulmányban*. (...) Miközben ez utóbbi a régebbivel szó szerint egyező auradefiníciót ad, addig a fotográfia-munka a ko-rai fotók auráját méltatja, ami csak az aura kommerciális felszámolásának – Atgetnél vég-

¹⁹ Benjamin: „A fényképezés rövid története”, in: *Angelus Novus*, szerk. Radnóti Sándor, ford. Pór Péter, Magyar Helikon 1980. 700–701. o. (németül G. Sch. II. 1. 378. o.)

²⁰ „A mai ember pedig épp olyan szenvedélyesen törekszik rá, hogy a dolgokat a tömegekhez *köze-lebb hozza*, mint arra, hogy egyszerűségüket minden helyzetben reprodukálással győzze le. (...) Az az érzékelés, amely a tárgyat kihámozza a burkából, amely széjjeltöri az aurát, a reproduká-lás segítségével egyszermind a világ minden hasonló jelenségét egyszeri voltától megfosz-tani törekszik.” Uo., 701–702. o. (németül G. Sch. II. 1. 378. o.)

²¹ Benjamin: G. Sch. IV. 1. 408. o.

²² Benjamin: G. Sch. I. 2. 485. o.

²³ Vö. Benjamin: *A fényképezés rövid története*, id. kiad. 704. o.

bemenő – kritikája során ment veszendőbe.”²⁴ Adorno ugyanakkor joggal hangsúlyozza, hogy az *aura fogalma* Benjamin számára azt jelentette, hogy valami *megfoszt a közelségtől, kimozdít a messzeségbe, és kritikailag kezeli a létezés ideologikus felszínét*.

Miféle kommentárt fűzhetnénk Atget képéhez – „egy áruház kirakatának képe”? Aligha ezt mutatja, miközben amit megjelenít, az nem más, mint egy áruház kirakati üvegének és a mögötte látható bábuknak, valamint öltözőküknek a képe. Ebben az értelemben a *fotográfia mint művészet* és a *művészet mint fotográfia* világosan különbözik egymástól, vagyis ily módon elkerülhetővé válik az ábrázolás médiumának felcserélése a médiumban végbemenő ábrázolással. Ennek döntő felismerését olvashatjuk Susan Buck-Morss elemzésében: „A döntő itt nem az ábrázolás médiuma és nem is pusztán a kép vagy a montázsforma konkrétsága, hanem az, hogy vajon a konstrukció a jel és referenciátárgy közötti hézagot láthatóvá teszi-e vagy pedig illúziókeltő egységbe olvasztja, úgy, hogy a képaláírás a kép szemiotikai tartalmát megkettőzi, ahelyett, hogy megkérdőjelezné.”²⁵

Tehát fennmarad a kérdés: egyáltalán képesek vagyunk-e még az általunk és a magunk vonatkozásában jelentkező szimptomákat olvasni, azaz értelmes-e egyáltalán még fenntartani a műalkotásokban ábrázolt szimptomatikus-jelszerű valóság és a valóságot szimuláló médium közötti különbséget?

²⁴ Adorno: *Ästhetische Theorie*, kiad. G. Adorno és R. Tiedemann, Suhrkamp 1970. 89. o.

²⁵ S. Buck-Morss: *Dialektik des Sehens. Walter Benjamin und das Passagen-Werk*, ford. J. Schulte, Suhrkamp 1993. 93. o.

A MŰVÉSZET AUTONÓMIÁJA VAGY A MŰALKOTÁS MÉLTÓSÁGA

„A művészet autonómiája és a műalkotás méltósága” című, angolul írt, hosszabb tanulmányomat azon melegében elküldtem Radnóti Sándornak, aki számos ponton nem értett egyet a benne mondottakkal. Részletes kritikai megjegyzéseit, mint ez nálunk, filozófusoknál szokásos, általában nem fogadtam el, de mégis megszívleltem. Azaz igyekeztem az azokban felmerülő kérdéseket beépíteni saját gondolatmenetembe. Köszönettel tartozom Sándornak mindezért. Igyekszem a magyarra fordított töredékeket úgy kiválasztani, hogy módom legyen néhány gondolatmenetet Sándor kritikájának szellemében finomítani.

Közhely, hogy mind az „autonómia”, mind pedig a „méltóság” fogalma főszereplő a modern morálfilozófiában. Bár nem Kant vezette be őket, mégis elsősorban Kant értelmezésében hagyományozódtak ránk. Autonóm az ember, illetve az emberi cselekvés, ha egyes-egyedül a tiszta gyakorlati ész határozza meg, azaz a moralitás mint az egyetemes emberiség hangja. A méltóság fogalmát azonban Kant az egyes emberhez rendeli, ahhoz az individuumhoz, aki ugyanakkor az egyetemes emberiség, azaz az emberiség (Humanität) megtestesítője. Az autonómia fogalma azóta nagy karriert futott be az esztétikában, elsősorban a huszadik századi kultúrfilozófiában, míg a méltóság fogalma nem dicsekedhet művészetfilozófiai utóélettel. Ebben az írásban azt szeretném bemutatni, hogy míg az autonómia fogalma a művészetek világában zavarossá vált, és alkalmazása az ítélkezésben módot adott a tirániára, addig a műalkotás méltóságának gondolata egyszerű, és a kortársi művészethez való viszonyunkban is világosan értelmezhető. Nem tagadom, hogy a műalkotás méltósága fogalmának bevezetése számomra nem öncél. Szemben a ma is burjánzó kultúrkritikával, meg akarom védeni a jelenkori művészeteket, a jelenkori műalkotások méltóságát. A művészetfilozófia többnyire egy művészi irányzatot támogat, s másokat támad. Ebben a tanulmányban nem támadok egyetlen művészeti irányzatot sem, csak azokat a kultúrfilozófusokat, akik valamilyen a művészeteken kívül álló mérce alkalmazásával meg akarnak egyeseket méltóságuktól fosztani.

Az autonómia fogalmának művészetfilozófiai alkalmazása az első perctől fogva zavaros, már csak azért is, mert hol a „Művészetre” általában vonatkoztatják, hol pedig az egyes műalkotásokra. A különbség nem feltűnő, de lényeges. Ha az ember a „Művészetről” mint olyanról beszél, akkor Max Weberhez hasonlóan a kulturális politizmus egyik szférájára hivatkozik, mely teljesen önálló, s minden más szférától különbözik. Ebben az esetben persze fel kell sorolnia mindazokat a normákat és szabályokat, melyek ezt a szférát s csakis ezt a szférát jellemzik. Amiből persze az következik, hogy a műalkotásoknak e szféra normáit kell követniük. A szféra normáinak követése dönti el, hogy műalkotások-e, nem pedig valási iratok, tudományos dokumentumok vagy politikai pamfletek. Adorno, Lukács és mások több ízben így értelmezik a művészi autonómiát. Így Adorno néhol „autonóm birodalomról” (*autonomes Reich*) beszél, míg másutt, hasonlóan Lukács *Esztétikájának* utolsó fejezetéhez, a „Művészet” emancipációjáról, azaz arról, hogy a Művészet felszabadult a kultikus funkciók gyakorlása alól.

Ugyanakkor az *Esztétikai elmélet* című posztumusz kötetének egyéb helyein Adorno a

„Művészet” szolipszista jellegéről beszél. Ez a meghatározás nem nagyon értelmes, ha a „Művészetet” mint olyat szférának tekintjük, amely – mint szféra – emancipálta önmagát. A szolipszizmus kifejezés csak az egyes műalkotásra vonatkozhat. Adorno valójában a műalkotások méltóságára hivatkozik, de nem fejezheti ki magát ezen a nyelven, mert a méltóság paradigmájának nyelve nem nyit teret egy úgynevezett „szolipszista” mű negatív értékelésére. Ha Adorno elkötelezte volna magát a „méltóság” paradigmának, akkor nem ítélné volna el Wagner zenedrámaát, nem követelne volna minden korabeli művészről „a világ varázstalanítását”, hiszen mindezek a követelmények semmisnek tekintik az egyes művek igényét az autonómiára a méltóság fogalmának értelmezésében.

*

Hadd térjek vissza röviden Kanthoz.

Minden ember, mondja Kant, hordozza az emberi méltóságot. Ezért nem szabad az embert pusztá eszközként használnunk, hanem egyúttal öncélnak is kell tekintenünk.

Nos, szerintem minden műalkotásnak, minden egyes műalkotásnak van „lelke”, amennyiben hordozza a saját szellemét. Nem pusztán egy tárgy, nem pusztán egy dolog, hanem egy személy is egyben. Van személyisége. Ha tehát a műalkotás méltóságáról beszélek, ezzel a következőket mondom: a műalkotást nem használhatjuk pusztá eszközként, mert egyúttal mindig öncélnak is tekintjük. A különbség, meghozzá a lényegi különbség ember és műalkotás között világos már a megfogalmazás alapján is. Az emberi méltóság elismerése egy „kell”, azaz egy morális imperatívusz. Egyetlen ember sem használható pusztá eszköz gyanánt, és pontosan tudjuk, hogy ki ember.

A műalkotás esetében azonban meghatározásról van szó. Azt a dolgot, tárgyat (beleértve a könyvben vagy kottában dokumentáltat is) nevezzük műalkotásnak, melyet nem használunk pusztá eszközként, mivel öncélnak is tekintjük. Ettől műalkotás ugyanis az alkotás. Ismétlem, nem használjuk „pusztá” eszközként, de persze eszközként is használhatjuk, ahogy az embert is, ahogy önmagunkat is. Használati cikk is lehet műalkotás, s ez benne éppen az, amit nem használunk, ami akkor kerül előtérbe, mikor felfüggesztjük a dolog használatát, mikor kontemplálunk. Az ember testére van írva, hogy ember, és nem szabad pusztá eszközként használnunk. A művészeti tárgy testére nincs ráírva, hogy az, attól lesz művészeti tárggyá, hogy nem pusztán használjuk, hogy kontempláljuk.

De ki teszi azzá, hogy válik azzá? Tudunk-e erre valamiféle kritériumot találni?

Azaz miért nem műalkotás a pornó? (Adorno példája, nem az enyém.) Mert nem autonóm? Miért műalkotás akkor Sade *Juliette*-je? (Ez már az én példám.) Mert autonóm? Vagy talán inkább azért, mert az előbbi értéke kizárólag használatában van, míg a másik mindenekelőtt kontemplációra készet? Azaz nem pusztán eszköznek használjuk, s ezzel ismerjük el méltóságát?

A magas modernizmus fő kérdése, a „mi a művészet?”, manapság meglehetősen üresen hangzik, ahogy a klasszicizmus fő kérdése, a „mi a szép” meglehetősen üresen hangzott a magas modernizmus fénykorában. Nem tűnik gyümölcsözőnek kiválasztani egy kritériumot, s ezen mérni egy alkotás művészi vagy nem művészi szubsztanciáját. De ma is velünk vannak, körülvesznek az egyes műalkotások, hagyományosak és újítók, egyetlen médiumban és multimédiumokban, szentek és profánok vagy profanizálók, erős politikai üzenettel és minden politikai üzenet híján, az empirikus világra referálva és semmi-re sem referálva, stabilok és mobilok, populisták és hontalanok, monádok, bár korántsem ablak nélküli monádok.

Úgy látom tehát, hogy manapság nincs „objektív”, még kevésbé esztétikailag normatív kritériuma annak, hogy valami műalkotás-e vagy sem. Semmi más azon kívül, hogy nem pusztán eszköznek használjuk, s ezzel elismerjük, hogy „lelke” van, hogy szellemi

lény, személyiség, s tiszteljük méltóságát. Nem fogadom el azt a javaslatot, hogy jobb lenne a méltóság fogalmát „autenticitással” helyettesítenem. Az „autenticitás” megint csak egy „objektív” kritérium, melyet persze saját ízlésünk, előítéleteink és elfogultságaink szellemében alkalmazhatunk. A műalkotás méltósága nem „kritérium”, hanem viszonykategória: a mi viszonyunk a dologhoz, az íráshoz, a zenei kompozícióhoz, azaz a „műhöz”, konstituálja a mű méltóságát. A „nem használat” viszonya. Ez már eddig is így volt, azaz mi a korábbi művészi alkotásokat is így olvashatjuk.

Abban a pillanatban, mikor a végécésze egy kiállításon „forrássá” változik, másként nézünk rá. Kontempláljuk. Így lesz a végécésze műalkotássá. Korántsem jó műalkotássá.

De nem is ez a kérdés itt. Vannak jó és rossz műalkotások, ahogy vannak jó és rossz alkotmányok. Ritkán jut eszünkbe, hogy a régi kultúrák bármely használati tárgya, legyen az fésű, balta vagy ruhadarab, múzeumban kiállítva műalkotássá válik, szépek tekintjük, csodáljuk, teljesen függetlenül attól, hogy annak idején milyennek látták, mivel ezt még csak nem is sejtjük. Sokszor teszünk afféle megjegyzéseket, hogy bizony ez egy rossz vers, ez egy rosszul sikerült kép. De eszünkbe sem jut, hogy ugyanarra a versre vagy képre azt mondjuk, „ez nem művészet” vagy „ez giccs” vagy ez pusztán használati tárgy. Csak mikor esztétaként beszélünk, akkor ragaszkodunk a hagyományos felosztáshoz, mint „ez jól sikerült, tehát művészet, az nem jó sikerült, tehát nem művészet”. Pedig a pusztán hasznos és pusztán szórakoztató is lehet jó, sőt, nagyon jó. Vannak nagyon jó hirdetések, ahogy vannak rosszak is. De mi tiszteljük a rossz versben is a verset, azaz a műalkotást, ahogy az ostoba és rossz emberben is tiszteljük az embert.

Az úgynevezett objektív kritérium elvesztése nem veszteség. Igaz, nem is nyereség. Korunk szelleme sem nem jobb, sem nem rosszabb, mint a közelmúlt kor szelleme. Csak más.

Azt mertem állítani, hogy a „mi a művészet” kérdése manapság üresen cseng. Ugyanakkor azonban abból indultam ki, hogy a „méltóság” fogalma a műalkotás meghatározása, hogy az a dolog nevezhető műalkotásnak, melyet nem pusztán eszköznek használunk, hanem, amely egyúttal öncél is. Kant bizony csóválná erre a fejét (és nem csak Kant). Én kontemplálhatom és sosem tekinthetem pusztán eszköznek szerelmesem hajfűrtjét vagy akár Einstein kalapját. De, hogy egy Kanthoz közelebb álló tapasztalatot említsek, kontemplálhatom a holdat vagy a csillagos eget. Ezeket, legalábbis nekem, nincs is módomban eszközként használni. Ami fenséges, még nem műalkotás, bár rokonságban áll a műalkotással, minthogy esztétikai élmény.

Hogy a műalkotás öncél is, és nem szolgálhat pusztán eszközként, még nem jelenti azt, hogy minden, ami számomra kontempláció tárgya, és nem szolgál pusztán eszközként, egyúttal műalkotás. Hol marad – legalábbis – a felhívás, azaz az igény mások egyetértésére?

Lehetne-e itt vezérfonalnak tekinteni Wittgenstein gondolatát, hogy bár az élmény privát, de nincs privát nyelv? Hogy szerelmesem hajfűrtjének kontemplálása egy privát élmény vonzata, míg a műalkotás nyelv, és nem lehet privát? Nem azt a lerágott csontot akarom újra feltálni, hogy a művészet „nyelv”, mivel Wittgenstein éppen nem ezt mondja, hanem azt, hogy a belső élményeket nyelvjátékokba foglaljuk. (Mondjuk, elbeszélem, hogy milyen csodás művet láttam, s hogy én mit gondolok róla.) De hát már Kantnál is többek között ez volt a probléma. Hogyan lehet egy érzés, egy élmény közölhető, hogyan lehet szükségszerűen az általános elismerés tárgya. De felejtjük el az általános érvényességet és a szükségszerűséget, s maradunk a közölhetőségnél, azaz függesszük fel a transzendentális megközelítést, s maradunk az empirikusnál. S akkor visszajutunk megint Wittgenstein gondolatához. Mikor egy művet kontemplálok, az hat rám vagy nem hat rám. Tegyük fel, hogy erősen megráz. Visszatérek hozzá, megérzem a szellemét. Ezt másokkal is közlöm. Azok is megnézik, meghallgatják. A dolog beszéd tárgya lesz. Nem a privát érzést közöljük, hanem azt, hogy ez és ez bennünk erős érzést váltott ki, azaz, hogy Kanttal szóljak, tetszést vagy nem tetszést, s szeretnénk, ha más is ugyanúgy,

azaz hasonlóan érezne. Ebben különbözik szerelmesem hajfűrtjétől. Egy mű sorsa „empirikus” szokott eldőlni, bár nem szubjektíve. S valóban az dönti el, hogy méltónak tartjuk-e öncélú kontemplációra. Hogy mi teszi mindezt lehetővé? Elménk szerkezete? Társadalmiságunk? A kontempláció intim viszonya a nyelvhez? Esztétikai érzékünk? Nincs szükségünk okokra kérdezni ahhoz, hogy elfogadjuk a műalkotások fentebb javasolt, szerény meghatározását: műalkotásnak tekintjük azt a dolgot stb., melynek szelleme, személyisége, azaz méltósága nem engedi meg, hogy pusztá eszközként használjuk.

Nem tagadható azonban, hogy a műalkotás méltóságára többen jelentenek be igényt, mint ahány igény teljesíthető. Már azért is így van ez, mert a műalkotásokra vonatkozó nyelvjátékok nem csak a privát élmények szötteését kapcsolják össze, hanem valami ennél sokkal „objektívebbre” is vonatkoznak. Ez pedig a mesterségbeli tudás. Ez sem feltétlen kritérium, ahogy a privát élmény sem az. Bonyolult, soktényezős nyelvjáték ez, mindekelőtt korunkban. A műre, művekre vonatkozó nyelvjátékok változnak, s talán abban a korban, mikor a ma múzeumban ékeskedő csatot Egyiptomban készítették, efféle nyelvjáték nem is létezett.

*

Máról beszélek, a mai művészetekről, a jelenkori művészetek védelmében. A „méltóság” általam javasolt fogalma persze minden kor műalkotásaira vonatkozik, azaz vonatkoztatható. De a mai művészet védelmére kelve az a fontos, hogy csak és egyedül a méltóság fogalmát tekintsük a műalkotás szempontjából értelmesnek. Hogy mondjunk tehát búcsút minden olyan objektívnek tekintett kritériumnak, melynek alapján el lehet és el kell dönteni, hogy jók-e vagy rosszak a művészi tárgyak manapság, ahogy ezt a kultúrkritikusok teszik többnyire azért, hogy igazolják, miért rossz az, amit manapság művészetnek tekintenek vagy művészetként alkotnak. Persze ez is egyfajta nyelvjáték, egy olyan nyelvjáték, mellyel ez az írás egy másik nyelvjátékot állít szembe, olyan nyelvjátékot, melynek nem az a célja, hogy a „rossz ízlés”, a „tudatlanság” vagy a „fetisizmus” stb. bélyegét süsse mindazokra, akik számára a mai művészetek élményforrások, akik ezeket az élményeket közlik, azaz körülírják, akik a ma alkotott művek méltóságát megalapozzák és tiszteletben tartják.

Anníféle kultúrkritika, ahány kultúrkritikus. Mégis két fő típusra oszthatnám őket. Az első típushoz a történetfilozófusok tartoznak, akik a művészet halálának kezdetét az áru-termelés kialakulásához vagy a modern technika, illetve technikai világnézet előretöréséhez rendelik. Számukra nincs értelme a műalkotás méltóságáról beszélni, mikor a művészet áruvá, mi több, befektetéssé válik, s amikor a művek technikai reprodukciója elsilányítja a befogadó látását és hallását. Ebben a töredékes tanulmányban nem tudom ezzel az irányzattal szembeni ellenvéleményeimet felsorakoztatni. A másik fő típus a magas modernizmus magaslatáról utasítja el mindazt, amit – bizonyára pontatlanul – a „posztmodern” fogalmával foglalnak össze. Ellenvetéseiket a következő mondatokban foglalnám össze: a mai művészet megengedhetetlen engedményeket tesz az alacsony ízlésnek, a populizmusnak. Egy komoly zenemű nem idézhet jazz „szövegeket”, különben sem idézhet semmit saját médiumából. Egy komoly opera nem dolgozhat fel aktuális politikai eseményt. Videóművészet nem létezik, az installációk egyáltalán nem művészi művek, hanem pusztá tréfák. Csak a feltűnési viselkedés viheti rá az építészre arra, hogy összekeverje saját műfaját a szobrászattal. Miután a művészet sikeresen emancipálta magát a rituálistól, a vallási témák újraélesztése regresszióknak minősítendő. Lehet, hogy a jelenkori művészet érdekes, de az „érdekes” nem esztétikai kategória. Így érvel, dióhéjban, a kultúrkritikus.

Valóban, az „érdekes” nem esztétikai kategória. De abból, hogy az „érdekesség” nem

esztétikai kategória, még nem következik, hogy egy alkotás, melyet nézői, hallgatói vagy olvasói „érdekesnek” találnak, nem lehet művészi alkotás. Egy minimalista zenemű első hallásra „érdekesnek” tűnhetett a zenehallgató fülének, de miután több minimalista művet hallott játszani, már nem „érdekesnek” találja azokat, hanem esztétikai élvezet foglalja el az érdekesség helyét.

Valóban, a jelenkori művészetek egyike-másika, így a videóművészet vagy az installáció művészete olyan esztétikai problémákkal szembesít bennünket, melyek mindeddig majdnem ismeretlenek voltak egy múzeum vagy egy kiállítóterem kontextusában. Ezek az alkotások ugyanis nem foghatók át egyetlen pillantással, nincs az egészre rálátásunk, s nem is lehet. Azaz a művek elvesztik „holisztikus” jellegüket, ahogy önreferenciális jellegüket is. Más művészetekben ez nem volt ritkaság, gondoljunk a zenére (a laikus számára) vagy a regényre. A kiállítótermeknél maradvánk jogunk van Kantra hivatkozni, hogy itt a „fenségesről” van szó, s elfogadni Lyotard javaslatát, mely szerint a kortársi művészetre általában a „fenséges”, és nem a szép jellemző. A magam részéről nem hiszem, hogy ezzel sokra menénk. Zárójelben jegyzem meg, hogy a szépség kitüntetett szerepet játszik az úgynevezett „posztmodern” művészetek egyikében-másikában is, különösen a fényképészetben. Elég Gurskyra vagy Cindy Shermanre utalni, vagy olyan videóművészekre, mint Bill Viola.

Nem tagadom, hogy a videóművészet, de még inkább az installáció a jelenkori művészi műfajok közül, úgymond, a legnehezebb. Egy új médium mindig kísértéssel jár, arra ösztökél, hogy az ember minden eszméjét, minden ötletét megvalósítsa. Ez nem mindig sikerül. De ha sikerül, akkor – hogy a jelentős installációművészt, Ourslert idézzem – az eredmény „mágikus”.

Egy problémával azonban szembe kell nézni. Mikor egy installációt az egyik kiállításból a másikba hajíóznak, akkor szétszedik. Darabjaira szedve megszűnik műalkotás lenni. Igaz, egy halottban is tiszteljük a valaha élőt, s az installáció pusztán tetszhalott, hiszen a másik múzeumban összeállítják, s így újra életre kel.

Számtalanszor beszéltek lenézéssel a kortárs művészekről, mivel azok sokat „idéznek”. Bizonyára nincsenek saját gondolataik, ezért zsákmányolják vagy fosztják ki a régi-eket. A „kizsákmányolás” vagy „kifosztás” félrevezető kifejezések. Hiszen ha valakit idézünk, akkor ezzel jelentőségét ismerjük el, esetleg fel is magasztaljuk. Mióta csak léteznek, a komikus műfajok mindig „idéznek” (a paródia is idézet). A korai posztmodernnek valóban sokat „idézték”, míg a maiak egyre kevésbé teszik. Így például a legjelentősebb kortárs zeneszerzők, mint Boulez, Ligeti, Gubaidulina, Part, Takemitsu vagy Kurtág egyáltalán nem idéznek, inkább az őket megelőző generációnak, mint például Messiaen, Bartók, Prokofjev, vannak elkötelezve.

Persze idézet és idézet különböznek egymástól. Az egyik típusú idézet heterointerpretáció, a másik autointerpretáció, az előbbi más műfajt idéz, azaz interpretál, míg az utóbbi ugyanazt a műfajt idézi, illetve interpretálja. Mondjuk, Richard Strauss *Imígyen szóla Zarathusztra* című szimfonikus költeménye filozófiát interpretál, míg Bruno Civitto (ahogy Oursler is) Courbet egy festményét (*A studio*) interpretálják, s ez, különösen az előbbi esetben, autointerpretáció a javából. De miért lenne az autointerpretáció alacsonyabb rendű a heterointerpretációnál? Miért jelentené azt, hogy a művésznek nincs már saját mondanivalója? Mindazoknak, akik megfestették a Golgotát az előttük járó festőket idézve, nem volt saját mondanivalójuk? Vagy Thomas Mann-nak, mikor megírta a *József és testvéreit*, nem volt saját mondanivalója? Vagy talán Redon azért idézte Goyát, mert nem volt mondanivalója? A zeneszerzők mindig gyakran idéztek, néha egyenesen programatikusan (például népdalokat). S persze bőven idézték önmagukat is. Hogy mennyiben sikeres, azaz mennyiben alkotó az idézés, azt a mű dönti el. Függetlenül attól, hogy milyen szerepet tölt be az idézés magában a műben. Bizonyára nincsenek manapság közöttünk óriások (s itt nem csak, de nem is elsősorban a művészetekre gondolok). De a mai

művészeket is ugyanaz a szenvedély hajtja, mint az óriásokat. Ugyanúgy elmerülnek abban, amit alkotnak, mint a régiek, ugyanúgy uraivá válnak mesterségüknek, mint a régiek. S nem is hiúbbak, nem is pénzéhesebbek, nem is féltékenyebbek, mint a régiek. Csak emberek, ilyen vagy amolyan emberek, akik több vagy kevesebb tehetséggel vagy zsenivel vannak megáldva. A magam részéről hálás vagyok mindazért, amit kapok tőlük.

*

A magas modernizmus esztétái ugyanazt a normát szabták ki az összes művészetek számára. Mindig újabb és újabb normákat, de mindig a Művészetnek, nagy M betűvel írva, mindig az összeseknek. De a művészetek között nagy a különbség. Ami remekül működik az egyikben, az egyáltalán nem működik a másikban. Remek a futurista festészet, de milyen a futurista zene? Van, ahol az „összművészet” remekül működik, mint például a zenedrámában. Volt, amikor verseket madárformában írtak, de minek? Ez még csak vicces sem volt. A mai monadisztikus művészi univerzum nem ismer ilyen abszolút követelményeket.

A modernista esztétika néhány kategóriája azonban túlélőnek bizonyult, mivel a művészek számára nem értelmezhetők, az esztéták számára azonban fogódzkodóként szolgálhatnak. Az egyik az önreferencialitás mítosza, a másik a reprezentáció kizárásának mítosza.

Mielőtt műtétetben alkalmaznánk, jobb, ha előbb megvizsgáljuk, hogy vajon mit is jelent az a bizonyos önreferencialitás. Ugyanis teljesen különböző dolgokat jelenthet. Egyik értelmezése hagyományos, holizmusként írható le. Eszerint egy műben mindennek mindennel össze kell függnie, magából teljesen érthetőnek és áttekinthetőnek kell lennie. Megértéséhez semmire nincs szükség önmagán kívül. A másik értelmezés szerint a mű semmire sem utal önmagán kívül, semmi viszonya nincs semmihez, ami „kívül” van, nem is utalhat semmire, ami kívül esik önmagán. Az első értelmezés, mondhatnám, „ismeretelméleti”, a másik „ontológiai”. Az első szerint nem kell tudnom semmit az angol történelemtől, hogy tökéletesen megértsem a *III. Richárdot*. A másik szerint a *III. Richárd* című dráma semmit sem szívott fel a külvilágból, s nem is „mutat” fel semmit ebből a külvilágból, akár tiranniának, akár gonosznak, akár a szerző szellemének nevezzük is. Az önreferencialitás erős értelmezése ablak nélküli monádnak tekinti a művet. Ennyiben tirannikus. Nem a művészt (akire nem hat), de az értelmezőt tirannizálja.

Ami a művet illeti, az önreferencialitás erős értelmezése (néha még a gyenge is) megbukik a jelenkori művészet első vizsgáján. Mondjuk, itt van a Dali Múzeum Spanyolországban. A múzeum, amelyben szürrealista művek sorakoznak, maga is egy szürrealista épület. Melyik a monász? Melyik vonatkozik csak önmagára? A kérdés maga is értelmetlenné válik.

A reprezentáció-probléma kapcsolatban áll a referencia kérdésével, bár a kettő nem azonos egymással. Az önreferencia esetében a műalkotás objektív és szubjektív feltételeire, összefüggéseire és hatására nem szabad rámutatni (minthogy nincsenek), míg a reprezentáció tilalma a „miről van szó” kérdés felvetését zárja ki. Nemcsak hogy kizárja a kérdést, hanem meg is adja a választ. A műalkotás semmi másról nem szól, mint önmagáról. Egy festő nem egy pipát vagy egy portrét vagy fehérben egy fehér háromszöget fest, hanem festményt. Arthur Koestler szellemesen leplezte le a „nem reprezentálunk” paradigmát. Ha meg akarsz szabadulni a reprezentációtól, akkor nem mondhatod, hogy festményt festesz, mert ez bizony reprezentáció a javából. Csak azt mondhatod, hogy színes foltokat applikálsz egy sima felületre. Ez az, amit reprezentáció nélkül teszel.

Ha elfogadjuk a műnek azt a meghatározását, hogy egy lelkes (azaz szellemmel teli) dolog, melynek méltósága van, s pusztá eszköznek nem használható, akkor teljesen

mindegy, hogy a mű „valamiről” szól vagy nem „szól” valamiről. Vagy talán mégsem. Néhány ecsetvonás egy sima felületen nem érdemli meg, hogy öncélnak tekintsük. Festménynek kell lennie. Valamire kell utalnia, valamit ki kell fejeznie, mondjuk, a festő tudattalanját. Mindezzel persze nem akarom javasolni, hogy térjünk vissza a reprezentáció hagyományos fogalmához. A műalkotás nem tükör, melyben valami rajta kívüli jelenség vagy lényeg tükröződik.

*

A kezdetekhez visszatérve: mivel a műalkotás méltóságának fogalma nem esztétikailag normatív, nem lehet pusztán ezen az alapon a jó és rossz művet megkülönböztetni. Ez marad a mindenkori értő kritikusok és a befogadók feladata. Ugyancsak nem ad választ ez a fogalom a művészet eredetének kérdésére, továbbá a fiatal Lukács kérdésére sem: „műalkotások léteznek, hogyan lehetségesek”?

Pontosabban szólva: a műalkotás méltóságának fogalma csak a lukácsi mondat első felére referál. Műalkotások léteznek. Hogy mitől lesz emez vagy amaz jelentős műalkotássá, míg a másik jelentéktelenné, azt ennek a fogalomnak a segítségével értelmezni nem lehet. Rá lehet azonban mutatni. A műalkotások körül kialakult nyelvjátékok erre mutatnak rá, mindig másként vagy többféleképpen. Ez valóban minimalista megközelítés. Csak az a gyanúm, hogy az, ami minimális, manapság egyúttal a maximális.

IN OUR TIME

Ha valaki saját kora kultúrájának, illetve kultúráinak kutatását tekinti feladatának, akkor számos kultúranropológiai, művészetelméleti és módszertani problémával kell szembenéznie, mielőtt még tárgyához férhetne. A mindig kínálkozó „aktualitás” értelmezési kényszere (amely csábítást igazán komolyan ismerem) gyakran a hamis prófécia laicizált változatának tűnik. Másként fogalmazva: a túlinterpertálás kínos gyakorlata lehetőség szerint elkerülendő. Elég kellemetlen élmény a hivatásos kritika megértő buzgalma ott, ahol csupán a kapitalizmus napi jelentéstermelő mechanizmusai állítják elő az aznapi adagot. Ugyanakkor szó, tehát kritikai reflexió nélkül hagyni a korszakot, amelyben élünk, lehetetlennek gondolnám. A kritikai elmélet kulturális gyakorlatának, a folyamatos elemzésnek a feladását a mindenkori politikai hatalom feltétlen és értelmetlen legitimálásának tekintem. S ma sem ismerek jobb módszert, mint a kritikai elemzést, a megértő kívülről álló folyamatos gyanakvását, a mindig tűnékeny, elsüllyedő összefüggések rögzítését, a pillanat szellemének megnevezését, a korszak tapasztalatrendszerének azonosítását, tehát azoknak a normáknak és formáknak a konstruálását, amelyek mindazt, amit átélünk, „korszakká” változtatják.

Így aztán „kortárs kultúra-kultúrák” diskurzusainak és intézményes gyakorlatának feltételezése, mibenléte távolról sem magától értetődő kérdés. A korszakot definiáló és újratermelő fogalmaknak és intézményeknek a reflektálatlan használata ugyanis annyit jelentene, hogy használói a kritika nélküli hegemonia helyzetében adotttnak feltételezhetnek egy szemléletet, amely azonban soha nem magától értetődő, s alkotó módon kizárólagosan a folyamatos önreflexió, a párbeszéd és önkritikák töredékei által létezhet. (A múzeumok például olyan intézmények, amelyek kritizálhatatlanok a nagyközönség, de javarészt a művészek számára is. Az elmúlt évtizedek „múzeumi fordulata” során a kortárs művészet egy jelentős áramlata műzsádjául választotta a múzeumot, s metakritikai alkotásaival kényszerítette ki a hegemonia és a laikus nyilvánosság közötti hierarchia újrarendezését. Amint a kiállítások újrarendezése is mindig jelzi a politikai normák átalakulását.)

A „kortárs kultúra-kultúrák” kifejezések használata, a választás az egyes és többes szám között általában megfeleltethető valamely tudomány, illetve intézmény által autorizált közösség normativitási igényének. Így például a „kulturális gyakorlatok”, a „szimbolikus terek” kifejezések használata mindig a kizárások és kanonizációk határait definiálja újra, a többes szám megjelenése önmagában is jelentéssel bír. A szimbolikus javak, értékek termelésének kontrollja különösen érzékeny kérdés olyan esetekben, amikor a határhelyzetek, definíciók nem lezárt művészeti folyamatok újraértelmezését jelentik, hanem a szemünk láttára módosíthatják a kulturális mintázatok alakzatait, illetve definiálják újra a kulturális tereket.

Benjamin *Passagen Werke* című műve minden bizonnyal ennek a kritikai diskurzus-lehetőségeknek, a „kulturális örökség” újratermelésének, azaz a korszak hagyományként, sorsként való felismerésének, a mindennapi tapasztalatok osztályozásának, szöveggé fordításának máig egyik legfontosabb forrása. Ez a szöveg-montázs, textuális múzeum egyik legnagyobb felfedezése épp annak a folyamatnak az önkínzóan pontos feltárása, amelynek eredményeként a kutató megtalálja, s nem elvétí tárgyát. A műtárgy azono-

sítása gyakran azonos a termékeny pillantással, a *ready made* alkotó felismerésének módszertana éppúgy érvényes a kritikusra, mint a művészre.

Benjamin ennyiben *szimptomatólógus* volt, az aktualitások folyamatos áramából tévedhetetlen bizonyossággal emelte ki, *örökítette meg s hagyta ránk* mindazokat a talált tárgyakat: szövegeket, képeket, látványokat, emléknymokat, amelyekben felismerte azoknak az összefüggéseknek a rendjét, amelyek a korszakot formálják, hőseit determinálják, elszenvetődöt agyonnyomják: „Egy városi vasútban láttam évekkal ezelőtt egy plakátot, s ha e világon érthető módon folynának a dolgok, e plakát éppúgy megtalálta volna csodálóit, történéseit, értelmezőit és másolóit, mint valamely nagy költemény vagy festmény. Ám ahogy az a nagyon mély, váratlan benyomásokkal történhet olykor: a sokk olyan heves volt, a benyomás, ha szabad így mondanom, olyan erőszakosan csapott fel bennem, hogy átszakította a tudat talaját és évekgig hevert valahol a sötétben fellelhetetlenül.”¹

Ha az ókor kutatóját, archeológusát a rendelkezésre álló források csekély száma kényszeríti arra, hogy egyetlen töredékről se mondjon le, illetve teremtő képzeletével kösse össze a cserépdarabok közötti teret, hogy aztán megalkossa a rekonstruált tárgyat, akkor a kortárs kultúrát-kultúrákat vizsgálók számára a bőség zavara teremt kényszerhelyzetet. „Aki az Időben él, az elsősorban magukkal a művekkel néz szemtől szembe, és mer számolni azzal, hogy némák, ha nincs mondanivalójuk számára, de beszélnek, ha van. Ezt a beszédet megérteni az egyetlen élő, hamisítatlan formája a művészettel való találkozásnak”, fogalmaz Szilágyi János György a *Legbölcsebb az idő* című, meghatározó jelentőségű tanulmányában.²

A nehezen megszerezhető és kontrollálható, a tanultságból adódó képesség a műalkotások beszédének megértésére nem más, mint felismernünk, hogy mi tartozik a jelen szemetéhez, amelyen majd, úgymond, „túllép az Idő”, azaz nem gondolnánk, hogy *utóbb* majd forrás lehet, s milyen dokumentumokról vélhetjük úgy, hogy az a szó szoros és átvitt értelmében: időtálló műv lehet. Mindazok, akik a jelenkor összefüggéseit keresik, egyrészt attól tartanak, hogy valami elkerüli figyelmüket, másrészt, hogy jelentőséget tulajdonítanak semmitmondó apróságoknak. Maga a kortárs művészet is ugyanebben a termékeny félelemben alkot. Mark Dion *Thames Dig* című munkája, amely az új Tate Modern megnyitására készült 1999-ben, a Temze ipari szemetének archeológiájából épített pszeudomúzeumi kabinetből áll.

Azaz Dion épp azt teszi, amit a kurátorok és aktív kritikusok, akik kritikai szemléletükkel folyamatosan beleavatkoznak abba a „történetbe”, amelyet leírni is hivatottak. A korszak művészeti termelését, azaz a szimbolikus javak feletti kontrollt számos kritikus nem csupán értelmezni, de radikálisan befolyásolni is igyekszik: a kurátorok által rendelt, összeállított nagy tematikus kiállítások, konstruált visszatekintések, éppúgy, mint a költészeti antológiák, ezeknek az értelmezési kereteknek, határoknak az őrzésére szolgáló, a hegemoniát megformáló eljárások. A kortárs kultúra-kultúrák vagy a mögöttük meghúzódó kortárs világokról,³ párhuzamos modernitásokról⁴ való feltételezések, beállítódások nagy mértékben befolyásolják a kortárs *művészet* percepcióját, lehetséges kritikai szemléletét. Mindazok, akik egy a kortárs művészethez tartozó dokumentum vagy alkotás esetén mellékesnek tekintik az adott lelet kulturális kontextusának elemzését, megle-

¹ Walter Benjamin: „Passázsok”, in: *A szírének hallgatása. Válogatott írások*, Szabó Csaba (ford.), Osiris, Budapest, 2001. 236–237. o.

² Szilágyi János György: „Legbölcsebb az idő”, in: *Szírézene. Ókortudományi tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2005. 171. o.

³ Marc Augé: *An Anthropology for Contemporaneous Worlds*, Stanford University Press, Stanford, California, 1999.

⁴ *Alternative Modernities*, Dilip Parameshwar Gaonkar (ed.), Duke University Press, Durham and London, 2001.

het, hogy elvétik annak releváns interpretációját, adottnak feltételezik azt, amit a kritikai művészet vizsgálata tárgyául választott. A 70-80-as években megkezdődött, Donald Kuspit remek kifejezésével élve: posztmodern művészeti „archeologism”⁵ számára a kulturális keret – az intézmény kritikai szemlélete – alapvető kérdés lett, mint azt Marcel Broodthaers hatvanas évekbeli munkássága kapcsán már láthattuk. Az idő előtt meghalt belga konceptuális művész 1968 után alapított képzeletbeli múzeuma az egyik első példa a „museum is (the) message” teremítő eljárására, illetve a kortárs művészet radikális intézménykritikájára. Broodthaers művészete ennyiben feltétlen örököse Marcel Duchamp tevékenységének, azaz az alkotás és értelmezések közötti határfalak lebontására tett radikális kísérletnek. A kortárs művészet által gyakorolt múzeumkritika nem más, mint a műalkotás mibenlétére keresendő válasz új formája.⁶

Minden bizonnyal hamis, illetve retorikailag nyomorult az az elképzelés, amely magától értetődőnek tekint egy aktuálisan fennálló művészeti hagyományt, s megkerüli a szöveg vagy kritika nézőpontjára vonatkozó kérdéseket. Abban a korban, amikor a kortárs művészet önértelmezése, illetve az institutionális kontextusok kritikája – a gyakorlat tanúsága szerint – elválaszthatatlan lett, az esztétikai és intézménytörténet nem kis mértékben azonos tapasztalatokkal és tanulságokkal szolgál. Mintha egyre nőne azoknak a művészeknek a száma, akik számára a művészi szerepük teremítő kritikai elemzése, illetve alkotásuk megformálása elválaszthatatlan egymástól. Olyan művészek ők, akik mintegy folyamatosan kibeszélnék szerepükből. Mint azokban a színházakban, ahol a színészek fontosabbnak tartják jelenlétük fájdalmas igazságának érzékeltetését, mint az illúzió megtörhetetlenségének tévtanát. Azaz a kritikai önreferencialitás hagyománya visszanyúl a *trompe l’oeil* eljárására: amikor azokat a műveket látjuk, amelyek esetében többé nem hihetünk a szemünknek. A kortárs művészeknek ez az önkritikai szerepe, a folyamatos teremítő önreflexió, a műalkotás teremtésének és az intézményrendszer elemzésének azonossága olyan alkotók sajátossága, mint Warhol és Beuys. A pop-pápa és a metakritikai misztikus oktató szerepe egyaránt megkövetelte és lehetővé tette a folyamatos eltávolítás mechanizmusát: a Brecht által megtapasztalt és megformált elidegenítési effektus nem csupán a színház, de a kortárs művészet egészének alapfeltételévé lett.

Ezzel együtt mindazok, akik az adott jelen felszínén élve az épp megtörténő pillanat mögötti összefüggéseket – azaz a kortárs kultúra mibenlétét – feltételezik és keresik, óhatatlanul is folyamatos támadásoknak vannak kitéve, illetve ők maguk is elkerülhetetlenül kalandorrá válhatnak. Az aktualitás, az adott pillanat – vagy korszak – szelleme azonosításának, fellelésének élményéért cserébe módszertaninak tűnő, egzisztenciális problémáikkal állhatnak elő: ugyan hol is húzódik problémájuk szemhatára, horizontja. Mintha valaki egy panorámakép (a XIX. század nagy, mára részben elfelejtett, egykor populáris kultúrát, ma múzeumi tárgyat jelentő) végtelenségében kívánná világosan kijelölni a maga nézőpontját.

A kortárs kultúra kutatása tehát szinte nem áll másból, mint a „kortárs kultúra” intézményeinek önvizsgálatából: miként teremthető meg a különbség aközött, amit a jelen eljűk hord, s amit abból – a múzeumok terébe emelve – kimentenek, illetve hirtelen megkülönböztetnek. A mindenkori jelen és a számunkra adottságként feltételezhető és kritikai reflexiót követelő kortárs kultúra közötti különbségtétel felé vezető út kezdete ennyiben nem más, mint egy feltételezett, a szövegben megteremtett határ átlépése, tehát egy

⁵ Donald Kuspit: „Archaeologism: Postmodernism as Excavation”, in: *The New Subjectivism. Art in the 1980s*, Da Capo Press, New York, 1993. 531–537. o.

⁶ Benjamin H. D. Buchloh szerkesztette különszám. *October*, 1987. No 42. Fall, illetve Douglas Crimp: „This is not a Museum of Art”, in: *On the Museum's Ruins. With photographs by Louise Lawler*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1993. 200–236. o.

kontextus lecserélése egy másikra. A folyamatosan zajló kulturális termelés megállíthatatlanul, makacsul őrli, fordítja le, írja át mindannak a tapasztalatnak egy részét, amelyben mindazok, akiket összezárt az idő, együtt éltek, élnek. Ennek az átláthatatlan és javarészt folyamatosan eltűnő, tehát egyben mindig az újrafelfedezés megváltására, az archeológusok megmentő gesztusára váró termelésnek egy része – a kortárs kultúra – már a saját korában megmenekülni látszik: a passzázok kirakatainak üvegfalai mögött az áruk gyorsan cserélődnek, a fétisek cseréje követhetetlen, ellenben a kortárs múzeumok fehér kockáinak csendje mintha máris az örökkévalóság ígéretét, próféciját hordozná magában. Míg a művészeti mozgalmak, illetve termelők nagy része a kulturális piacokon harcol a közönség figyelméért, addig a kortárs művészet kiválasztottjai behúzódhatnak a múzeumokba, Kunsthallékba, megkülönböztetett nyilvánosságot jelentő galériákba, s így egyszerre lehetnek jelen a pénzforgalom, illetve az örökkévalóság, a kánon világában. Az elmúlt négy év során például az *ArtReview* magazin – egyike azoknak az intézményeknek, amely úgy teremti a kortárs kultúrát, hogy abból is él – minden évben közli a száz legbefolyásosabb kortárs művész, gyűjtő, múzeumigazgató, kurátor és *dealer* listáját. Tehát az *art world* immár évtizedes elméletértörténeti múltra visszanyúló teóriája mára szó szerint napi gyakorlatává vált. 2005-ben az első helyen Damien Hirst állt, akit hét igazgató, gyűjtő követett, míg a 9. helyen ismét egy művész, Bruce Nauman szerepelt. Senki nem áltathatja magát azzal, hogy ez a lista csupán a pillanatnyi piaci erőviszonyok egyik intézménye: miközben az is. Csak-hogy a rajta található Richard Serra (aki a 23. helyről jutott fel a 13.-ra), illetve a 22. helyre befutó Richard Prince, vagy épp a 12. helyről a 25.-re visszacsúszó Gerhard Richter munkássága minden bizonnyal az egyetemes *művészettörténet* része is. A kortárs művészeti piac és a művészettörténet kategóriarendszerei, szemléletmódjai közötti eltérésekkel, vitákkal kapcsolatban érdemes felidézünk Benjamin H. Buchloh egyik szomorú élményét. Amikor egy alkalommal a jeles amerikai kritikus és művészettörténész Anselm Kiefer kiállítása kapcsán megkérdezte az adott kurátort, ugyan miért is gondolták, hogy az Egyesült Államokban előbb rendeznek nagy tárlatot e jelentős művésznek, amikor a nála egy generációval idősebb és vitathatatlanul a globális *art world*, illetve a művészettörténet szempontjából is meghatározó, ugyancsak német Gerhard Richter bemutatójára még nem került sor, akkor azt a választ kapta: Kiefer szexibb, mint Richter.⁷

Túl mindezen számos feszültséget jelent, hogy míg a művészettörténet máig a nemzeti kultúra kontextusában teszi fel kérdéseit, addig a kortárs képzőművészet, a globális *art world* szempontjai között a nemzeti kultúra gyakorlatilag semmiféle szerepet nem játszik. Az a tény, hogy a modern művészet valaha Párizsból New Yorkba „ellopott” szelleme a késő 90-es évek óta Londonba „költözött”, a nemzetállamon belüli kulturális normákkal nem interpretálható, ellenben fontos érv lehet a globális *art world*, a kortárs képzőművészet autonóm infrastruktúrája mellett.

Amikor Benjamin az izmusok önbeteljesítő próféciainak technológiáira utal, akkor épp ennek a kettősségnek: az árufétisek, a végtelen gyorsasággal áramló jelek közgazdaságtanának kontextusára mutat rá. A kortárs kultúra fogalma nem létezik a szimbolikus piacokat sorra elfoglaló késő- vagy épp újkapitalizmus nélkül, miközben mindent elkövet azért, hogy kikerüljön szabályozói alól. „Az aktivizmus volt a Fehérnemű Hét az értelmiség-árudában” – írja Benjamin a *Baloldali melankólia* című, Erich Kästner 1930-as kötetét elemző tanulmányában. Más kérdés, hogy a „museum is (the) message” kérdése nem korlátozódik a művészek radikális kritikájára, hanem mára maguknak a múzeumoknak az építészeti megformáltsága sem mentes a kortárs kultúra megkülönböztetett mediális figyelmet jelentő, kiválasztottakat termelő világába való bekerülés hisztérikus

⁷ Benjamin H. D. Buchloh: „A Note on Gerhard Richter’s ‘October 18, 1977’”, in: *October*, Vol. 48. Spring, 1989. 88–109. „Kiefer is sexier than Richter”

vágyától. A fenti lista „újdonsága” a *Financial Times* szerint is elsősorban abban állott, hogy azon először jelentek meg építészek, Jacques Herzog és Pierre de Meuron személyében. (A két svájci építész tervezte – többek között – a Tate Modern régi ipari épületének átalakítását, az eberwaldi könyvtárat, a Köppersmohle múzeumot Duisburgban.)

Ismerünk olyan kortárs sztárépítészek által tervezett múzeumokat, amelyek az adott pillanat vagy a piac figyelmének felkeltéséért, tehát különös módon mintha a piac uralta jelen felé elmozdulván, túl sokat bíznak az épületre, s egyre kevesebbet remélnek a gyűjteménytől, a műtárgyaktól. Azaz magát a múzeumépületet is kortárs műtárggyá teszik, olyan szemantikai térré, amely kifejezetten agresszíven avatkozik be a befogadás, illetve a jelentésteremtés folyamatába. A múzeumi tér önálló élménnyé változtatása nem egyéb, mint az építész műtárgyak elé tolakodásának mozzanata, illetve az aktualitás szellemének való behódolás, ami érthető egy-egy művészeti hullám esetén, de különös következményekkel jár az építészet esetében. Vannak olyan esetek, amikor az épület immár vitathatatlanul erősebb kulturális ikon, mint a gyűjtemény. Gehry bilbaói Guggenheim Múzeuma minden bizonnyal ennek az eljárásnak az archetípusaként tartatik majd számon. Vagy Daniel Liebeskind Zsidó Múzeuma Berlinben, amelynek nagyszzerű kiállítása mindvégig a magában véve is vitathatatlanul zseniális térstruktúra árnyékában létezhet csak. Hans Hollein frankfurti múzeuma vagy épp James Stirling stuttgarti Neue Staatsgalerie-ja, végül legutóbb a grazi Kunsthalle világos példája annak, hogy miért is érdekesebb egy konténert semlegesnek tekinteni, s lehetőség szerint nem összekeverni egy monumentális szoborral. Például a bregenzi Kunsthau, Peter Zumthor remekműve, a fénylő doboz nem más, mint a Semleges Tér maga, egy fekete üveggel borított kocka, történeti stílusoktól független idegen forma egy történeti-ikonográfiai utalásokkal teli város szövetében. Idegensége önmagában utal arra, hogy terében időutazás kezdődik el. Zumthor épülete mintha az utópia és a science fiction közötti összefüggések megkerülhetetlenségét hirdetné: az idegenség metaforája erőteljes, minduntalan magyarázatot követelő, a városi teret újradefiniáló épület.

Azaz a kortárs kultúra kutatása történhet – úgymond – esszenciális, esztétikai diskurzusokban, amelyekben a jelenben született műalkotások egy részét a kritikus emeli be a maga láthatatlan múzeumába: a figyelemre méltatás önmagában véve is a kiválasztottakhoz sorolást jelentheti, a válasz nélkül hagyott könyvek szerzője okkal tarthat attól, hogy a pillanattól kihullva csak az archeológusok újrafelfedezésében reménykedhet. Másrészt elképzelhető esztétikai program a kortárs kultúra intézményrendszerének kutatása: tehát azoknak a diskurzusoknak, kapuknak az elemzése, amelyekben a kontextusok változásának lehetünk a tanúi. Könyvtárak, múzeumok, archívumok közös kontextusban tűnnek fel, a társadalmi képzelet és a kollektív emlékezet megalkotásának, formálódásának tereiként, amelyek vizsgálata – reményeim szerint – elvezethet a kortárs kultúra és különös képp a művészet alakulásának, alakításának kérdéséhez. A kép, amelyet szövegeinkben megidézünk, a pillanatnyi jelen: azaz állandóan mozgó kép. Nehezen rögzíthető, folyamatoságában megőrizve – a réskamerák kísérleteire gondolok – szinte felismerhetetlen. Épp ezért a kortárs jelennel, mint minden mozgó képpel, nem tudunk mást tenni, mint szekvenciákra bontani azt, illetve reménykedni abban, hogy egy-egy mozdulat jelentősége túlmutat önmagán, azaz ugyanott kell a technológiatörténetet mint kultúrtörténetet keresnünk, mint ahol – mint látjuk – megkezdődött a pátoszmintának, Warburg nagy fogalmának kultúrtörténete: utóélete. A pátoszminta egyszerre lett a kortárs művészek által keresett identitásteremtés lehetősége, illetve az elfojtás eredménye: szimptóma, azaz önkéntelen jelentésekkel, emlékekkel teli mozdulat, pillanat.

A kortárs kultúra kutatója tehát együtt halad azokkal a művészekkel, akiknek műsája a múzeum, tehát nem más, mint az emlékezet, az archeológia. Az emlékezettörténet, illetve a múzeumi fordulat faggatása és a kortárs művészet elemzése mára elválaszthatatlanokká váltak. A kortárs esztétika kérdései tehát szorosan összefüggenek a jövőtől való elfordulás kritikai elemzésével.

A TERRORISTA ARCVONÁSAI

Gondolatok Gerhard Richter 18. Oktober, 1977 című műalkotásához

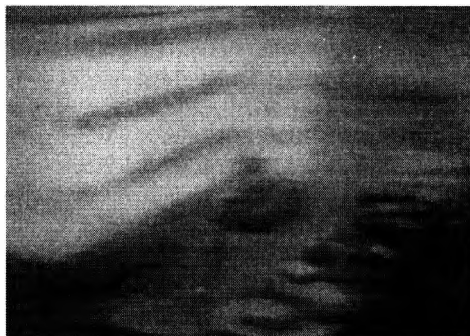
Radnóti Sándornak

Amikor 2004-ben a New York-i Museum of Modern Artból közel kétszáz műalkotás a berlini Neue Nationalgalerie-be látogatott, a kiállítás katalógusának címlapjára Matisse *Tánc* című festményének első változata került.¹ A képválasztás gesztusa arra utalt, hogy nemzetközi válogatás érkezett a városba, különösebb német hangsúly nélkül. Ám akik végigállták a hosszan kanyargó sorokat, majd megtekintették többek között O'Keeffe, Picabia, Klee és Hopper műveit, az utolsó teremben Gerhard Richter *18. Oktober, 1977* című, tizenöt festményből álló műalkotásába ütköztek. A képsorozat kiinduló „témája” négy aktivista, terrorista (Andreas Baader, Gudrun Ensslin, Holger Meins, Ulrike Meinhof) tevékenységének befogadástörténete, illetve e recepciótörténet ábrázolhatósága volt.

A festménysorozat elkészítéséhez Richter olyan sajtófotókat, rendőrségi és magánfelvételeket használt fel, melyek utóbb nemzetközi ikonokká váltak. Olyan fényképeket választott, melyekben az ábrázolt tér, ahol a terroristák hétköznapi életüket élték, semmiben sem különbözött attól a világtól, amelyből a befogadók érkeztek e képek elé. Kronológiai szempontból első képnek a fiatal Ulrike Meinhofot ábrázoló *Jugendbildnis* tekinthető, amely közvetve a terroristák kulturális, politikai „gyerekasztalának” létezésére utal.² A következő két festmény Holger Meins, Andreas Baader és Jan-Carl Raspe 1972-es letartóztatásának pillanatait idézi, ám a frankfurti helyszínt csak az eredeti fényképfelvételek ismeretében azonosíthatja a néző. Majd három festmény révén Gudrun Ensslinnel szembesülünk, Ensslin a festményeken fokozatosan felénk fordul, majd elfordul tőlünk. Az eredeti, 1972-ben készült egész alakos fényképekből Richter

Gerhard Richter: *Jugendbildnis*

Gerhard Richter: *Festnahme*

¹ *Das MoMA in Berlin. Meisterwerke aus dem Museum of Modern Art, New York, John Elderfield (Hg.), Hatje Cantz Verlag, 2004.*

² A Richter-festmények nem rendelkeznek rögzített installációs sorrendiséggel, így az általam megadott számozás egy a lehetséges számozások közül.

Gerhard Richter: *Erschossener*

der vérben ázó holttestét ábrázolják. Baader, Ensslin és Raspe 1977. október 18-án bekövetkezett halálát a hatóságok öngyilkosságnak minősítették, bár a hivatalos verziót kezdetől fogva kétség övezte. Ugyanígy kételkedett a közvélemény, amikor egy évvel korábban a hatóságok bejelentették, hogy Ulrike Meinhofot felakasztva találták stammheimi cellájában. Meinhof holttestéről is készültek rendőrségi felvételek, a fényképeken kötéllel a nyakában fekszik a stammheimi cella padlóján, arcvonásai megdöbbenő nyugalmat sugallnak. Ez a homályos, megmagyarázhatatlan nyugalom árad Richter azon három festményéről is, amelyek a Meinhof-fényképek alapján készültek. A sorozat utolsó festménye pedig a *Beerdigung*, amelyhez Richter modellfelvételenként a Baader-, Ensslin- és Raspe-temetésről készült fényképeket alkalmazta. Azaz olyan teret jelenített meg, amelyben az aktivisták emléke fokozott jelentőséget kap, ám az emlékezés gesztusa már törvényszerűen kilép a hétköznapi világukból.

Valamennyi képen szürkésfekete homály uralkodik, az arcvonások, a tárgyi kontúrok, az összetettebb formák sohasem élesek, és sokszor szinte teljesen kivehetetlenek. Richter értelmezésében mindez a tiszta és határozott politikai állítások kikezdetőségére utal, azaz az esztétikai állítás hiánya az ő értelmezésében a politikai állásfoglalások kérdésességével kapcsolható össze.³

Richter képsorozatának gondolat- és látványvilága több évtized óta meghatározza a politikai aktivizmus vizuális megjeleníthetőségéről szóló vitát. Amikor tavaly a Kunst-Werke Berlin *Zur Vorstellung des Terrors: die RAF-Ausstellung* című kiállítása kapcsán újból vita robbant ki a RAF tevékenységéről és a RAF-jelenség ábrázolhatóságáról,⁴ akkor mind az európai, mind az amerikai megszólalásokban felbukkant Richter gondolatmenete, miszerint immár nehéz egyértelmű, tömondatos megállapításokat tenni e politikai eseményekről, mert érzékelésünk csak részlegesen alkalmas az úgynevezett politikai valóság megismerésére.

Richter RAF-vonatkozású művei miatt kezdettől fogva politikai bírálat is érte – szinte valamennyi ideológiai oldalról. A baloldal egyes csoportjai úgy érezték, kisajátítja történetüket. A politikai középmezőny azt vetette szemére, hogy túlon túl nagy figyelmet

következetesen torzókat formált, így a nőalakokból leginkább a tekintet válik hangsúlyossá. A következő festmény azonban ismét egész alakos. Gudrun Ensslint ábrázolja stammheimi cellájában – felakasztva. A modellül választott fényképfelvétel 1977. október 18-án készült. Miképpen azon fényképek is, amelyek alapján Richter Andreas Baader könyvekkel telezsúfolt celláját és agyonhasznált lemezjátszóját is megfestette. Ezek az életképek elvezetnek a következő két festményhez, amelyek a pisztolylövés áldozatává vált Baader

³ Storr, Robert: *Gerhard Richter: October 18, 1977*, The Museum of Modern Art: New York, 2000. 95. o.

⁴ Vö. Biesenbach, Klaus: „Engel der Geschichte oder Den Schrecken anderer betrachten oder Bilder in den Zeiten des Terrors”, in: *Zur Vorstellung des Terrors: Die RAF-Ausstellung*, Klaus Biesenbach (Hg.), Band 2, KW Institute for Contemporary Art, Berlin, Steidl Verlag, Göttingen, 2005. 11–5. o.

szentel a tetteseknek, és mintha megfeledkezne az általuk okozott traumákról. A jobboldal radikálisabb képviselői pedig egyenesen kikérték maguknak, hogy a RAF-események kultúrtörténete tudományos viták tárgyát képezheti.⁵ A művészeti diszkusszió így sokszor unalomig űzött legitimációs diskurzussá alakult. Richter képei tagadhatatlanul szimpátiát is sugallnak, de értelmetlen őket egy alkalmazhatatlan politikai gondolkodásmód tesztjének kitenni. Richter elsősorban nem a cselekményekről szól, hanem azok megismerhetőségéről, értékelhetőségéről és ábrázolhatóságáról. A képein uralkodó szürkésfekete homály pedig egyaránt utal a kulturális, politikai emlékezet megalkotásának nehézségeire és a megőrkítőkre, az emlékezőkre szubjektív szenvedélyeire. Olyan módosító faktorokra, amelyek a még pontosnak vélelmezett felvételeket is könnyen elhomályosíthatják. Richter képei így mintha ötvenéves távlatból szemlélték volna a RAF-esemény-sort, kontúr nélküli, pontatlan emlékképekké alakítva azokat.

A képsorozathoz használt fényképtípusok a mai, más céllal végrehajtott terrorcselekmények kapcsán is rendelkezésünkre állnak, hasonló sajtófotók, rendőrségi felvételek nap mint nap jelennek meg hírlapokban és tabloidokban. A mediális ábrázolás lehetőségei nyilván kibővültek, ám a képdömping ellenére is él az a régi szabály, hogy bizonyos felvételek kulturális ikonokká válhatnak, míg másokat a megtekintés utáni pillanatban elfelejtünk. Ki ne emlékezne arra a négy darabból álló CCTV-képsorozatra, amely a londoni merényletkísérletek feltételezett tetteseit ábrázolta? A Metropolitan Police négy négyzet formájú képet egymás mellé-főlé helyezve egy nagyobb négyzetet alkotott, és ezt a képegyüttest bocsátotta a nyilvánosság rendelkezésére.⁶ A képsorozat kriminalisztikai szempontból tökéletesnek bizonyult; a rendőrség mind a négy gyanúsítottat rendkívül gyorsan kerítette kézre. Más kérdés, hogy e képek a kriminalisztikai karriernél sokkal nagyobb ívű pályát futottak be.

A felvételeken négy elmosódott kontúrú, szinte arctalan alak látható, ellenséges tevékenység közben. Az egyikük határozott léptekkel befordul egy metróállomáson a kanyarban, a másikuk a buszon az üléseket nézi, a harmadik hátizsákot visel és hátrapillant a kamerába, a negyedik pedig mintha a földön szemlélné valamit. A színek torzítottak, csak hozzávetőlegesen határozhatóak meg; a bőrszín különbözőségeinek megállapítására viszont alkalmasak. A gyanúsítottak arcvonásainak megismerését azonban nem remélhetjük, arcuk főbb jellemzőiről homályos képet nyerhetünk. Öltözködésük stílusa kivehető, de nem túl speciális, van, amelyik inget, és van, amelyik pólót visel, egyikük talán farmert, másikuk talán vászonnadrágot vett fel. Ha megkülönböztető kulturális jegyeket keresünk, könnyen zavarba jöhetünk; minél közelebből vizslatjuk a felvételeket, annál inkább csak saját kultúránkat láthatjuk viszont bennük. Felirat olvasható ki az egyik pulóveren, igen, a „New York” felíratra gondolok. Ez az a pulóver, amelyből nap mint nap

⁵ Storr, Robert: „In Memoriam: Reflexionen über zwei Experimente partieller Erinnerung”, in: *Zur Vorstellung des Terrors: Die RAF-Ausstellung*, Klaus Biesenbach (Hg.), Band 2, KW Institute for Contemporary Art, Berlin, Steidl Verlag, Göttingen, 2005. 30. o.

⁶ www.met.police.uk/news/july_21_07_05/response4.htm

több ezret adnak el Manhattan déli csücskén, és ez az a pulóver, amelynek változatait minden európai nagyvárosban megtalálhatjuk. Viselése terrortámadásra készülve nyilvánvaló üzenet, egyaránt utal nemzeti tragédiára és nemzetközi populáris kultúrára.

E négy, homályosan látható felvétel bejárta a világot, visszanezített ránk az újságosok standjairól, és felbukkant kedvenc webes helyeinken is. A négy halovány alak ismerősünké vált, tudtuk, kik ők, hiszen „ismertük tervüket”, és „láttunk róluk fényképet is”. Nem kérdeztünk rá, mi jellemzi e felvételeket, az számított, hogy rendelkezésünkre álltak. Önmagukban legitimálták a folyamatos megfigyelés kultúráját, pusztán létezésükkel utaltak a zárt láncú televíziós megfigyelés hasznosságára. Lehetek volna élesebbek a fényképek, de nem váltott ki sajtóbotrányt, hogy nem voltak azok. Ellátták feladatukat; az ellenség a maga képi valójában felbukkanhatott előttünk. A felvételek még a homályos terrorizmus-képkultúra szélesebb kontextusához is illeszkedtek; nem élesebbek az Al Jazeerán bemutatott magán- és hivatalos videók sem. Megszoktuk, hogy az idegenség, az agresszió csendes készülődése vagy harsány önpropagálása szinte közhelyszerűen a homállyal kapcsolódik össze.

Persze lehet akármilyen igényes az objektív, a felvétel mindig magában rejtje a felvevőt magát. Ám a fotográfia és a film e tény ellenére hosszú ideig megőrizte azt az illuzórikus szerepét, hogy kapcsolatot ápol az úgynevezett realitás valamely formájával. Már ha a hírközlésben vesz részt. A legmodernebb megfigyelési kultúra célja azonban elsősorban a megfigyelés maga, és csak részben a képi termékek mind színvonalasabbá tétele. Így a megszülető felvételeken a rettegés ölt képi változatot. Azt érezhetjük, hogy miközben békésen falatozzuk reggeli omlettünket, esetleg kedvenc Chandlerünket olvassuk a metrón vagy amikor szerelmeskedés után éppen visszaaludnánk – mások, valakik, egy idegen kultúra homályos alakjai valahol útra indulnak. Ezt a bizonytalansággal teli érzést kérjük számon a rendőrségi- és sajtófelvételeken. És ennek a vágynak e képek tökéletesen eleget tesznek. Ha megkérdeznénk valakit, hogy egészen pontosan mit lát a CCTV felvételein, aligha kaphatnánk igényes, részletező választ. De soha egyetlen médiafogyasztó sem kerül olyan helyzetbe, hogy erre a kérdésre válaszolnia kelljen.

Ha egy pillanatra újból felidézzük Richter festményeit, és megpróbálunk éles kontúrokra, tiszta formákra lelteni bennük, hasonló bizonytalanság vehet rajtunk erőt. A CCTV felvételei azonban „megelőzték” a róluk készülő műalkotások megszületését. Míg Richternek a RAF esetében a precizításra túlbőveledő rendőrségi és sajtófotók álltak rendelkezésére, addig a ma terrorizmusának médiafelvételei önmagukban kvázi-műalkotásoknak tűnnek. Érdeemes megtekinteni a Metropolitan (!) Police terrorizmusellenes plakátgyűjteményét. A legkifejezőbb poszteren fekete-fehér, helyenként szaggatott felvételt látható, épp-hogy csak kivehető rajta az emberi alak.⁷ A kép alsó felét felirat foglalja el: *This CCTV wasn't working. The terrorist still is.* [Ez a CCTV nem működött. A terrorista még mindig köztünk jár.] Mintha Richter ihlette volna. Holott mindössze annyi történt, hogy az üzemeltető nem tartotta be a Metropolitan Police tizenkét pontját, azaz például

**This CCTV wasn't working.
The terrorist still is.**

If you are responsible for CCTV cameras you must follow these guidelines:

- Change tapes daily - Use them no more than 12 times - Keep tapes for at least 31 days
- Use good quality tape, and check it by playing it on a different machine
- Ensure the picture is clear and that people and vehicles are clearly identifiable
 - Check that the time and date display is correct
- Check that the picture is covering the right area with enough light for a clear picture

Your CCTV provider, security officer or local crime prevention officer can help you improve your CCTV system.

Call the free confidential hotline.

0800 789 321

Metropolitan Police Terrorism

⁷ www.met.police.uk/terrorism/posters.htm

nem cserélte elég gyakran a filmet. Az elkészült felvétel valódi „műalkotás”; tökéletesen ábrázolja az ellenséget, annak részletező bemutatása nélkül. Úgy jelenít meg embert, hogy egy pillanatra sem tekinti magát az ábrázolást problematikusnak. Ez a felvétel London rendőrségének hivatalos üzenete. Londoné, mely az ötszázezer CCTV városa⁸ és egyben a National Portrait Gallery nevű zseniális portréműzeum otthona. De a Portrait Gallery nem válhat azon több millió portréfelvétel őrzőjévé, amelyeket a zárt láncú megfigyelőrendszerek e nagyszerű városban nap mint nap csendben elkészítenek.

Miért problematikus mindez? Hiszen nem olyan elviselhetetlen, ha megannyi Richter ihlette kép néz vissza ránk még a tabloidokból is. És persze értelmetlen elvárni, hogy valamennyi kulturális ikon hagyományos értelemben igényes felvétel legyen. És egyáltalán, mit várunk e felvételektől; hiszen a kordbársony redőinek megismerése vajon mennyiben gazdagítaná kulturális ismereteinket? A probléma nem abban rejlik, hogy e felvételek technikai értelemben nem ütnek meg a hagyományos rendőrségi és sajtófotók színvonalát. A kérdés az, hogy a látványvilágban állandósult homály bír-e politikai üzenettel. Mikor Richter a RAF-képek első kiállításának sajtótájékoztatójára készült, a következőt jegyezte fel: „Mióta az eszemet tudom, úgy látom, hogy valamennyi szabály és vélemény – ha ideológia motiválta – valótlan, illetve valójában akadály, veszély vagy esetleg bűncselekmény.”⁹ Festményein többek között ez a kétség és ellenállás mosott homályossá minden kontúr. Mikor a térmegfigyelő rendszerek felvételei újságcímlapok millióit foglalják el, nem a richteri kétséggel konfrontálódunk. Mikor e felvételek domináns jelenlétét gond nélkül elfogadjuk, arra bólintunk rá, hogy a kulturális idegenség még mindig létezhet a maga absztrakt és homogén valójában. Azaz kikerüljük azt a tényt, hogy a terroristák többnyire éppen úgy néznek ki, mint bármelyikünk, hogy nem valamely koherens, könnyen definiálható és minden elemében idegen kultúra messzi hírnökei, hanem egy értelmezhető és meglehetősen heterogén ideológia küldöttei. E gondolkodási folyamat helyett mintha idővel és térrel küzdenénk, valamennyi sarokra, térre, zsákutcára kamerákat helyezünk vagy helyeznénk, ha lenne miből. Miközben e felvételek elsősorban utólag segítik a nyomozást, és persze sokszor jelentős mértékben. De mindennek ára az, hogy a plázák bejáratát kamerán figyelő biztonsági őrök válnak a társadalmi klasszifikáció modern megalkotóivá, és a kortárs *urban underclass* mind szélesebb tömegei szorulnak ki a közösségi élet új tereiből. A megszülető homályos felvételek így nap mint nap a félelem kultúráját erősítik, növelve a hitet a biztonsági záruk, riasztók, térmegfigyelő kamerák hatékonyságában és vitathatatlan szükségességében.

E folyamatnak azonban közvetlenül érzékelhető politikai konzekvenciái is vannak. A felvételek technikai igénytelensége ideológiai igénytelenséget szül, helyet adva a kirekesztés szelídebb és határozottabb formáinak is. A bizonytalanság-kultúra pedig tovább homályosítja a politikumról alkotható, eleve kétségekkel teli vizuális ismereteinket. Anno a RAF-jelenséggel kapcsolatos rendőrségi felvételek kínos részletességükkel, túlzott precizitásukkal tűntek ki. A kényszeredett aprólékosság nyilvánvalóan ideológiát közvetített; annak illúzióját, hogy egy politikai esemény a maga teljes tárgyi, szellemi valójában maradéktalanul megismerhető és megismertethető. Richter festményei ezt a veszélyes ideológiát jelenítik meg, a hivatalosból kiinduló, de azzal mégis ellentétes látványvilág felvillantásával. A zárt láncú kamerák által készített pontatlan, homályba vesző képek éppen úgy vizuális kultúránk részévé váltak, mint a német rendőrség hírhedt felvételei. Az általuk megismert homály is körülírható ideológiai üzenetet közvetít: a megismerhetetlenség illúzióját.

⁸ Vö. „Térfigyelő kamerák a bűnüldözésben”, HVG, 2005. augusztus 6., 35–6. o.

⁹ Richter, Gerhard: „Notes for a Press Conference, November–December 1988.”, in: *The Daily Practice of Painting. Writings and Interviews, 1962–1993.*, Cambridge, Mass.: MIT Press; London: Anthony d’Offay Gallery, 1995. 175. o.

Felhasznált irodalom

- Benjamin H. D. Buchloh: „A Note on Gerhard Richter’s October 18, 1977.”, in: *October*, 48, (tavasz, 1989), 88–109. o.
- Benjamin H. D. Buchloh: „Gerhard Richter’s Atlas. The Anomic Archive”, in: *October*, 88, (tavasz, 1999), 117–145. o.
- Legal/illegal. Wenn Kunst Gesetze bricht /Art beyond Law*, NGBK (Hg.), NGBK, Berlin–Schmetterling Verlag, Stuttgart, 2004.
- Gerhard Richter: „Notes for a Press Conference, November–December 1988.”, in: *The Daily Practice of Painting. Writings and Interviews, 1962–1993*, Cambridge, Mass.: MIT Press; London: Anthony d’Offay Gallery, 1995.
- Gerhard Richter: *Landscapes*, Hatje Cantz Publishers, 2002.
- Zur Vorstellung des Terrors: Die RAF-Ausstellung*, Klaus Biesenbach (Hg.), Band 1, Band 2, KW Institute for Contemporary Art, Berlin, Steidl Verlag, Göttingen, 2005.
- Yvonne Jewkes: *Media and Crime*, Sage Publications, 2004.
- Elayne Rapping: *Law and Justice as Seen on TV*, New York University Press, 2003.
- Robert Storr: *Fourty Years of Painting*, The Museum of Modern Art, New York, 2002.
- Robert Storr: *Gerhard Richter: October 18, 1977*, The Museum of Modern Art, New York, 2000.

BRÓDY SÁNDOR-DÍJ

A Bródy Sándor Alapítvány ebben az évben is kiadja a Bródy Sándor-díjat.
A díjat azon elsőkötetes magyar nyelvű prózaírók egyike kapja meg,
akinek könyve (novelláskötet vagy regény) 2005-ben jelent meg.

A díj összege 350.000 Ft.

A díjra pályázhat könyvének beküldésével a szerző és jelölhet könyvet ugyan-
ilyen módon a kiadó is. A beküldött példányokat kérésre visszaküldjük.

A Bródy Sándor Alapítvány postacíme:
2000 Szentendre, Szajkó u. 4.
További információk: 30/297-28-06

A postára adás határideje: 2006. március 31.

„VALAMI EGYSZERŰ HAKNI”

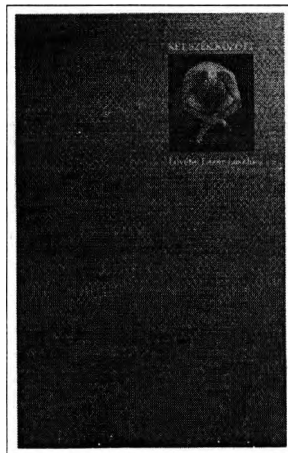
Lövétei Lázár László: Két szék között

„Azt szokták mondani: az emberi minőség mércéje az, hogy kiállja-e a tragédia próbáját. Nincs ez másként a költőkkel sem. Lehangoltan olvastam azokat az eszmefuttatásokat, melyek Baka súlyos betegsége idején írott verseit elemezve valamiféle minőségi ugrást, letisztulást, új mélységek megjelenését, nagy szintézist találtak. Felháborító teóriának tartom, hogy akkor lesz valakiből nagy költő, amikor rákos daganat nő a vastagbélében.” Ezeket az indulatos sorokat Bodor Béla írja Baka István összegyűjtött verseit elemezve („...Kemény hullámú lobbál ég...” *Holmi*, 2005. március). A gondolatmenet világos és határozott, azt hiszem azonban, kiegészítésre szorul. A passzushoz fűzött lábjegyzetben maga Bodor árnyalja az észrevételt – Bányai János egyik megállapítása alapján arra jut, hogy „a betegség, agónia, halálközelség éppúgy téma, esetleg forma számára, mint korábban az erdő fényjelenségei vagy a pétervári (leningrádi) költők irodalmisága”. Jómagam tovább mennék, és azt mondanám, a költő vagy bármely alkotó *megéri* az alkoholizmusra, a tébolyra, a rákra és mindazokra a határhelyzetekre, melyeket túlságosan is jól ismerünk az irodalom- és a művészettörténetből. Nem „lesz” tehát jelentős (ebben egyetértek Bodorral), nem is „kiállja a tragédia próbáját”, mert ez a mondat elválasztja az egyént a tragédiától: azért jelentős, mert kezdeni tud valami! a felsoroltakkal, mert érzi (érzékeivel, ösztönével, intuíciójával, a tollon nyugvó ujjbegyével érzi), hogy a határhelyzetekkel való szembenézés nélkül nincs nagy művészet – a határhelyzet pedig benne alakul.

Természetesen tisztában vagyok vele, mennyi póz és hamisság fűződik a fenti szenvedélyekhez és betegségekhez, hogy még a legvisszahúzódozóbb művészek sem mentesek a póztól, s hogy például Ady Endrét többek között azért nehéz elviselni kortársaknak és utódoknak egyaránt, mert olyan mértéktelenül túlhangsúlyozza alkoholizmus és zsenialitás összefüggését. Most azonban egy olyan költő kötetéről írok, akinek versei sok mindennel eljártanak, így a fájdalommal, a rákkal és a halállal is, a sorok mögött mégis ott lapul valami rezignált őszinteség.

Úttörő 1967-es tanulmányában Németh G. Béla *Az önmegszólító verstípusról* értekezik Kosztolányi és Babits, de elsősorban József Attila művei alapján. Nos, Lövétei a költői hagyomány sok alkotását használja és újraírja (Arany-, Petri- és Pilinszky-motívumokat, hangnemet és travesztiákat hallunk-találunk a kötetben, s a címadó vers Babits *Ősz és tavasz között*-jének szép és nagyon mai átírata), a leginkább hallható hang, a leginkább jelenlevő problémagubanc, a problémákhoz való odafordulás, az „önkezelés” módja mégis elsősorban és kétségtelenül József Attila-i. A Lövétei színvonalán szó sem le-

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2005
720 oldal, 1600 Ft/180 Sk

het epigonságról, kizárólag arról, hogy az egyik ember ugyanolyan módon keresi a választ a lét nagy kérdéseire, mint a másik. Persze nem *teljesen* ugyanolyan módon (ezért sem epigon a *Két szék között* szerzője) – míg a gyönyörű legyintések rokonítják a két költőt, az a vadul kétségbeesett istenkáromlás, amely József Attila költészetének egyik jellemzője, s amely olyan, már-már hisztérikus verseket eredményez, mint amilyen szerintem a *Nagyon fáj*, Lövéteinél egyáltalán nem hallható. Talán ez az egyik oka annak, hogy bár az *Esetleg harmadnapon* (!) Petri György fanyarságával és tudatos közönségességgel írja át Pilinszky sorait („Nem zúgnak föl ma semmilyen egek, / se hajnalban a nyesett-szürke fák: / a gyökerek most tényleg gyökerek, / és szélcsend van. »Ez egy ilyen világ: // na és ha meghalt? Puszi. Ennyi volt... / Csak semmi pánik: nem dobog a szíve? – / egyszer talán legyőzi a halált. / Credo, quia absurdum... Itt a vége.«” – 30. o.), mégsem győz meg arról, hogy Lövétei meg tud szólalni Petri hangján, illetve arról (ami elsődlegesebb és így fontosabb), hogy úgy érzékeli a világot, mint a *Hogy elérjek a napsütötte sávig* szerzője. (Ezt korábban Lövétei maga is írja: „már nem is tetszik a Petri-féle / – és őszinte – *Vagyok, mit érdekelne:* / talán nem is nekem való a túlzás...” [Vissza a 12. oldalra, 21. o.]) Lövétei verseinek beszélője nem cinikus, kiábrándult, az Istenre dühöd puszikat szóró ember, hanem olyan valaki, aki nem érti a dolgot, de azt belátja, hogy *nem is értheti*. *Hétköznapi zsoltár* – nem véletlenül ez az egyik vers címe, s nem véletlenül idézhetünk belőle ilyen sorokat: „Megint ugyanaz van: a tegnapi élet... / Milyen profi módon utálsz ki, Uram!”; „Ha kérhetek én is, Uram, ne csináld: / a vicceden úgyse tudok vihorászni: / S a déli kurázszi ma is becsinált...”; „Ha vársz, ledarálom az asztali áldást / – elég nehezen, de azért sikerül... / S ne nézd ki a számból a tegnapi mártást – / egyél, ha akarsz, de ne hagyd egyedül...”; „Ez a nap is eltelik, és jön az esti, / sötét-micsodád, szeretem az ilyent: / jobbik felem azt hiszi (vagy csak reméli?), / a holnapi nap lesz a jó happy end...” (22–23. o.) *Ne hagyd egyedül és vagy csak reméli?* – mindkettő őszintén hangzik, s az Isten is úgy szólítat meg, ahogy egy „akárki” megszólítaná. Egy *hangsúlyozottan* akárki, aki mire se vágyik jobban, mint hogy *tényleg* akárki lehessen: ehessen, ihasson, ölelhessen, alhasson. „A tegnapi élet” nyilván éppen ennek ellentéte, mint az alábbi kérdésből is kiderül: „...amit sose etél, / miért akarod lenyeletni velem?” (22. o.)

Ezt az *akárkiságot*, hogy az ember, minden ember mennyire fél az elmúlástól, mennyire el kell múlnia mégis, a halál mennyire elérkezik, vagy mennyire elérkezik ő a halálhoz – mindezeket József Attila tudta úgy, mint most Lövétei. Ne tévesszen meg bennünket, hogy az ilyen sorokat: „Ifjúságom, e zöld vadont / szabadnak hittem és öröknek / és most könnyezve hallgatom, / a száraz ágak hogy zörögnek” (*Talán eltiünök hirtelen...*), vagy az ilyeneket: „Szép a tavasz és szép a nyár is, / de szebb az ősz s legszebb a tél...” (*Ime, hát megeltem hazámat...*) nem tudná „akárki” leírni. Az írói-költői letisztult egyszerűség egyik típusa azzal az olvasói benyomással jellemezhető, hogy „ezt én is éppen így gondolom”. Ez a benyomása annak is, aki József Attila és Lövétei Lázár László sorait olvassa.

Azt a két sort, hogy: „... és hallgatom a híreket, / miket mélyemből énszavam hoz”, a *Két szék között* szerzője is leírhatná, illetve csak annyiban nem, amennyiben az utóbbi egy bizonytalanabb, ösztönösen önironikusabb korban él. Azt például, hogy „gondjaid magamra vettem”, vagy hogy „szükségem van a haragodra”, Lövétei nem vállalhatná. Ő nem egyenlőségi viszonyban van az Istennel: felelősségre vonhatja ugyan, de nem érezheti magát kiválasztott áldozatnak; betegségét, a rákot, valami isteni balszerencsének tudja be, s alázatos iróniával kéri annak elhárítását, vagy keserűen nem nyugodva bele – mégis belenyugszik.

„Ami nem kellett eddig, most se kell – / eldöntöm hát, hogy mi nem érdekel, / hogy ami van, az biztosan legyen. / S elég nehéz a semmi is nekem.” (*Enteriőr*, 15. o.); „Így hagytam mindent, én is így hagyom – // s aki mindig mindennek háttal állt, / és örült, hogy itt

ennyit is talált, / az ne sajnáljon semmit se nagyon.” (*Homokóra*, 18. o.); „Van egy régi ismerősem, / Rendes nevén: a halál. / Véle kéne kibékülni, / *Amennyiben rajtam áll.* / Biztos vagyok benne, hogy nem / Is nehéz, / Hogyha Isten egy szemével / Félrenéz.” („*Árkádia-féle*”, 66. o. – kiemelés a szerzőtől.) Mint látható, azokhoz hasonlóan, akik úgy érzik, Isten „kicsellőzött” velük, olykor Lövétei is dacos, keserű, lázadozó, de minden indulat csupán néhány pillanatig buzog benne, alig vesszük észre. Nem nagyon tudom megmagyarázni, miért érzi így az olvasó, hiszen egy más alkatú költőnél ugyanezek a sorok mérhetetlenül keserűnek tűnnének. Ahogy haladunk előre a kötetben, úgy szokjuk meg, hogy a keserűség másodperceit rögtön egy-egy legyintés követi, s megszeretjük őket. Ráadásul ezekkel a legyintésekkel érnek véget a versek, így aztán még erősebben belénk ivódik a belenyugvás hangulata.

Van azonban egy olyan érv, amely konkrétabb, „filológusabb”, és ezért talán hitelesebb, mint amit a fentiekben próbáltam fejtegetni. Írásom elején utaltam már Lövétei szerepverseire. Nos, ezekben többnyire *csendes költők* hangján szólal meg, Aranytól Babitsig és József Attilától (lásd a *Magánzsoltár* című verset, mely a *Kész a leltár* átírása – 7. o., a *Születésnapomra* címűt – 31. o., vagy a *Vashatost* – 47. o.) Dsida Jenőig (*Tíz parancsolat* – 67. o.). A Petri-, illetve Pilinszky-féle fals hangról beszéltem már – az előző megítélését meg is indokoltam, az utóbbit pedig azért érzem tévútnak, mert Lövétei nem egy hívő kételyeivel küszködik, „csak” úgy hisz, mint egy hétköznapi ember, aki a bajában tudja-reméli, reméli-tudja, hogy van Isten.

De *miért* hiteles ez a csendesség? Azt hiszem, elsősorban azért, mert a *Két szék között* verseinek beszélője szerint a halál előtt nem lehet másként megállni, minden más hamiságnak vagy hisztériának tűnne: „...semmi többet / nem akarok, csak hogy az időmet / én töltsen ki. Elég lenne bőven / ennyi izgalom is. Pláne tölem...” (*Két szék között*, 70. o.) És ugyanennek a versnek a zárása: „– kár, hogy be fog dögleni a pink nyár: / Ősz és tavasz között volt bajom már, / s készülődhetek megint a télre, / hogy ne arkangyal legyen a vége, / inkább valami egyszerű hakni / – bár ebbe is bele lehet halni.” Ennyit akarna, de nem ennyi jut; és minden apró dolognak ugyanaz a vége. Ezek a megállapítások azonban *tényleg* megállapítások, nem káromlások: „...nem vágok pofákat: / van egy csomó minden, amit így sem értek.” (*Levéltöredék*, 50. o.) A beszélő kérdez, de nem követelözik, nem kiabál, nem káromkodik. Ha mégis, akkor ő maga fogalmazza meg, miért nem teszi azt, amit a dühe diktál: „de megmondhatom egyszer a szemedbe, / hogy azért nem doblak ki a szemébe, / mert ennyi évesen is jól esik, / hogy jobb híján az ilyen istenekre / is odakacsinthatnak valakik...” (*Ketten egyediül*, 29. o.)

„...az a mániám, hogy erről nem beszélek – // vagy ha mégis, akkor *levéltöredékben*: / hogy is mondjam csak: ez olyan... *életes*...” – olvashatjuk a *Levéltöredékben* (kiemelés a szerzőtől). Sok a három pont, a vesszőnél befejeződő egység, az új egységben folytatódó mondat, egyszerűen a befejezetlenség. Az elkerülhetetlen előtt az ember bizonytalanná válik. Nem beszél boldogságról, végleges elnyugvásról, természetlél vagy Istennel való egybeolvadásról. Nem mondja, hogy örül a fenyegető végnek, de azt sem mondja, hogy nagyobb tragédia nem érhetné a világot. Mint kortársainak, neki sincs hova menekülnie, a legtöbb, amit tehet, hogy csendesen tudomásul veszi az elkerülhetetlent. *Magánzsoltár* – az első vers címe pontosan beszél a költő világnézetéről, hozzáállásáról vagy létmódjáról, és a befejezés is pontosan mondja: „Éltem? – Jó lenne kiegyezni ebben.” (7. o.) Az élnivágyás nem több, mint bárki ember élnivágyása.

Nem több talán azért sem, mert a versek formája, nyelve, stílusa és a bennük megjelenő környezet sem sugall többet. Nincsenek bravúrok; illetve vannak (az „*Árkádia-féle*” vagy a *Két szék között* például), de nem szembeszökőek: nem egy nyelvi zsonglőr bizonygatja itten az ügyességét. A hétköznapi nyelvezet tompítja a sziporkázást. *Néztem ki a fe-*

jemből, szívatom magam, félisteni húzás, ledarálom, pláne, na persze, geg – ez csupán ízelítő azokból a szavakból és kifejezésekből, melyek egy utcai csevegéshez közelítik Lövetei beszédét. Mit tehet egy „pink nyár”? Nyilván nem múlhat ki, nem omolhat össze, legfeljebb bedöglik, mint a legócskább motor.

Ugyanez érvényes a környezetre is: ebéd, éjjeliszekrény, kád, pincérnő, gép, darts – a lehető legbanálisabb személyek, helyek és tárgyak. Ezért is érezheti Lövetei saját tárgyának a vashatost, s mélyen jellemző, hogy a róla írott vers harmadik szakasza egy biblikusan szenvedélyes sorral indul, amely azonban a mindennapiságban folytatódik: „Utánam már a vízözön. / Egy egész délelőtt / vártam, hogy majd csak érte jön / valaki, s mindent megköszön. / De aztán mégse jött.” Itt kell felhívnom a figyelmet a *pontok* gyakoriságára és művészi szerepére. Lövetei ritkán használja az indulat felkiáltójeleit, de óvakodik a cinikus szárazságtól. „Az én szemem száraz. Nézni akarok vele” – ez nem az ő hangja. Az ő hangja (a már jelzett különbségek ellenére) inkább ez: „Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél.” Mint József Attilánál, a szenvtelenség Löveteinél sem provokatív (hiszen akkor már nem is szenvtelenség). Mi más történhetne itt, mint egy másik banális eset: a halál? Lövetei Lázár László új kötete arról beszél nagyon szépen, mennyire vágyakozik az ember arra, amiről már azt hitte, rég megunta; hogy olyan gyönyörűnek tűnhet valami, amiről azt hittük, régebbi a réginél, szürkébb a szürkénél. Arról beszél, amiről mindannyian szoktunk olykor, s ahogy azt hisszük, mindannyian tudunk – mégis úgy, ahogy csak kevesen vagyunk képesek.

VILÁG HAJÓVONTÁI: TALÁLKOZZATOK!

*Margócsy István: Hajóvonták találkozása.
Tanulmányok, kritikák a mai magyar irodalomról.*

Margócsy István új kötete jórészt a kortárs magyar irodalomról szóló recenziókat tartalmaz. Ha kritikagyűjteményről kell kritikát írni, alapvetően két dolog tehető: az ember megnézi az egyes elemzéseket, s elkezd vitatkozni velük (vagy dicséri őket), esetleg megpróbálja egységében megfogni a kötetet, kimutatni az elemzések mögötti módszertant, kritika-koncepciót, irodalomszemléletet, aztán alkalmasint ezt kezdi el kritizálni (vagy dicsérni). Talán a második módszernek több értelme van, és termékenyebb is lehet, illetve esetünkben maga a kötet felépítése is lehetővé – sőt, szükségessé – tehet egy ilyesfajta megközelítést, hiszen Margócsy könyve erőteljes kompozicionális egységről árulkodik.

E tekintetben a könyv folytatása is meg nem is Margócsy korábbi, hasonló összeállításának, a „Nagyon komoly játékok”-nak (Pesti Szalon Kiadó, Budapest, 1996). Ennek *Előszavában* a szerző hangsúlyozza, hogy a mai magyar irodalom egyik legfőbb sajátosságának és értékének sokféleségét tekinti, ezért – a kortárs irodalom sokhangneműségét érzékelteendő – könyvét szándékosan nem osztotta tematikai blokkokra, egyszerűen szerző szerinti ábécésorrendben követik egymást az egyes kritikák. Ebben az új könyvében amellett, hogy Margócsy megtartja az ábécésorrendet, már megfigyelhető némi tematikai beosztás, ugyanis a kötet négy nagyobb részből áll (melyek a *Történet*, *Vers*, *Próza*, *Diskurzus* címeket kapták), ezeken belül pedig itt is szerző vagy cím szerinti ábécérendben jönnek egymás után az elemzések (a *Vers*-blokkban Eörsi Istvántól Rakovszky Zsuzsán át Tóth Krisztináig; a *Prózában* Bartis Attilától Závada Pál; a *Diskurzusban* pedig Albert Páltól Várszegi Asztrik és Lengyel László közös kötetéig). Néhány olyan tanulmány is található a könyvben, melyek bizonyos szerzők (Petri, Térey és Mándy) teljes életművének rövid, de átfogóbb elemzésére tesznek kísérletet, a *Történet*-fejezet mindössze egyetlen szöveget tartalmaz, amely a mai költészet egészét próbálja meg irodalomtörténeti kontextusba helyezni, a *Diskurzus*-részt nyitó dolgozat pedig Margócsynak a hajdani, főként a *Jelenkor* hasábjain zajló kritika-vitához kapcsolódó hozzászólását közli újra.

Hogy közelebbről megvizsgáljuk Margócsy nézőpontját, kritikus beállítottságát, első megközelítésben talán érdemes arra a néhány szövegre koncentrálnunk, melyek nem konkrét szépirodalmi műveket vizsgálnak, hanem magáról a kritikáról, más szerzők kritikáiról vagy a kortárs irodalom bizonyos tendenciáiról szólnak. Jó ki-

Margócsy István

**Hajóvonták
találkozása**

TANULMÁNYOK, KRITIKÁK
A MAI MAGYAR IRODALOMRÓL

Új Palatinus-Könyvesház
Budapest, 2003
461 oldal, 2500 Ft

indulópontot nyújthat Margócsy korábbi kritikakötetének említett *Előszava*, ahol a szerző nagyon röviden kifejti saját megközelítésének lényegét, s nagyjából egy mondatban megfogalmazza, mi jellemző ezekre a szövegekre, illetve mi nem jellemző rájuk. Szerinte írásai kritikák, azaz „nem esszék, nem tanulmányok, nem szerzőkről rajzolt összefoglaló portrék; ezek az írások egyes könyvekről, legfeljebb alkalmilag összekerült műcsoportokról adott kritikai elemzések, némi elméleti háttérrel, némi történeti megalapozottsággal, saját véleményeimnek, ízlésitéleteimnek és preferenciáimnak el nem hallgatásával” („*Nagyon komoly játékok*”. 9. o. – kiemelések Margócsytól). Ha e mondatokat némi értelmezői önkénnyel a – jórészt a könyv kiadását követő évben zajló – kritika-vita felől olvassuk, látható, hogy Margócsy kritikakoncepciója a diszkusszió két szélsőséges álláspontja (esszéisztikus vs. tudományos) között, valahol középen van: a kritika szerinte *nem* esszé, de *nem* is tanulmány. Azonban esszéisztikus, amennyiben olvasmányos, a személyes vélemény, a tetszés vagy az ellenérzés is kifejeződik benne, és tudományos, mivel az elméleti és a történeti vizsgálatra is hangsúlyt fektet. Tisztában vagyok vele, hogy kissé leegyszerűsítettem a kritika-vita két szemben álló táborának véleményét (bár, ahogy a vita burjánzott – amint azt már többen megírták –, egyre inkább a szélsőségek felé ment el: bizonyos hozzászólók kénytelenek voltak olyan kritikaálláspontot kifejezni, mely sokkal radikálisabbnak számított, mint saját kritikusi tevékenységük írásmódja). Inkább arra fektetném a hangsúlyt, hogy Margócsy már ekkor, a csatározás kirobbanása előtt azt fogalmazza meg, ahová később az egész (talán) eljutott: a kritika valahol a két másik műfaj, a két másik beszédmód között helyezkedik el (mondanám, hogy ezek egyfajta szintézise, de ezzel nyelvezetem némi dialektikus színezetet kapna – úgyhogy inkább nem mondom). A *Hajóvontákban* újra közzétett, eredetileg a *Jelenkorban* napvilágot látott, konkrétan a kritika-vitához kapcsolódó hozzászólásában pedig a szerző azt a (számomra rendkívül rokonszenves) nézőpontot képviseli, miszerint „virágozzék száz szál virág” (363. o.). Azaz Margócsy szerint sokféleképp beszélhetünk az irodalomról, lényegében minden megszólalásmód legitim, egymástól nagyon különböző álláspontoknak és beszédmódoknak lehet és kell is, hogy legyen tere. Akkor van csak baj – állítja a szerző –, ha valamelyik szélsőséget úgy képviseljük, hogy a másikat egyáltalán nem vesszük figyelembe, vagy saját álláspontunkat hatalmi helyzetbe emelve kizárólagosítani próbáljuk, s igyekszünk elnyomni, negligálni minden más pozíciót. Tehát Margócsy szerint nincs egy adekvát kritika koncepció, nincs egy adott megközelítésmód (így sajátja sem az, csak az egyik), s a különböző irányzatoknak, gondolkodásmódoknak igenis oda lehet és kell figyelniük egymásra, párbeszédet képezhetnek a másikkal (vagy legalábbis meghallgathatják annak véleményét). E dialógus lehetősége miatt nagyon szimpatikus neki Várszegi és Lengyel közös kötete (és talán egy alapvetően a kortárs irodalomról szóló könyvbe ezért válogatta bele ezt a nem irodalmi témájú kötettről írt recenziót), ahol két teljesen eltérő ember (egy katolikus püspök és egy társadalomkutató), két különböző diskurzus képviselője egymást meghallgatva és egymásra odafigyelve *beszélget*.

Másfelől, ha jól értem a kötet cím metaforáját, Margócsy e könyvében is emellett érvel, hogy a mai irodalom egyik legfőbb értéke a sokféleség, az, hogy több különböző hang, szerep, hagyomány él egymás mellett, melyek találkozhatnak, párbeszédbe léphetnek egymással – hiszen a hajóvonták, a költészeti, prózai, kritikai irányok (hogy Margócsy egyik kedvenc archaikus kifejezését idézzem) csak akkor találkozhatnak, ha elég mély és széles a folyó, vagyis elég mély és széles a „hajókat” hordozó kultúra.

Persze egy ilyen könyv – még ha alkalmi írások gyűjteménye is – sokat elárul a szerző irodalomszemléletéről, arról, hogy mi és miért fontos neki a kortárs irodalomból, milyen eszközökkel nyúl az egyes szövegekhez, miféle poétikai tendenciákat, írásmódokat tart relevánsnak, és miket utasít el. A kötet bemutatóján Keresztury Tibor egészen odáig ment, hogy szerinte „az elemzett kötetek tükrében voltaképp egy korszak-monográfiát

kapunk. Ezekből a kritikákból jól tapinthatóan kirajzolódik ugyanis az elmúlt időszak, a történeti közelmúlt magyar irodalmának képe, s annak számos történelmi előzménye, háttere” (a szöveg elhangzott az Írók Boltjában, 2003. november 4-én; írott változata megtalálható a *litera.hu*-n). Keresztury véleménye két szempontból is érdekes lehet. Egyfelől, ha a könyvet (és – teszem hozzá – Margócsy előző kritika-gyűjteményét) afféle korszak-monográfiának tekintjük, figyelemre méltó lehet az a tény, hogy a szerző milyen történeti háttérrel vázol fel, milyen hagyomány(ok) élnek szerinte manapság tovább, illetve mik azok a tendenciák, megszólalásmódok, melyekkel a mai magyar irodalom bizonyos szerzői, irányzatai szakítottak. Másfelől az, hogy Margócsy kiket vett fel könyvébe, miért épp róluk és nem másokról ír, egyfajta kánonképző funkcióval bír, azaz bemutatja, milyen manapság Margócsy szerint a(z irodalmi) világ.

A történeti szemléletmód leglátványosabban talán a kötet első, *Irodalomtörténeti vízió a költészet állapotáról* című tanulmányában mutatkozik meg. E történelmi nézőpont egyrészt azt jelenti, hogy a szerző a mai költészetet (és természetesen a prózát, sőt, még a kritikát is) erőteljesen az irodalomtörténeti hagyományozódás tendenciái felől szemléli. Mint éppen egy a kortárs irodalomról szóló tanulmánykötettel kapcsolatban Margócsy kifejti: „Az új irodalom, az én megítélésem és ismereteim szerint, nem különbözik olyan végtelenül és nagy mértékben az előzőktől, hogy radikálisan új poétikára és nyelvre lenne szükség elfogadásához (s pláne élvezetéhez!): mindehhez elegendő lenne talán a régi, jól megalapozott, ám folyamatosan (de tényleg folyamatosan!) megújuló poétikának, archaikusabban szólván, a költészettannak mindig egyszerre radikálisan és konzervatívan újragondolt, és a hagyománnyal folyamatosan egyeztetett újraalkalmazása” (383. o.). Így lehet a kötetnyitó tanulmány lényegében az utána jövő recenziók elméleti, metodológiai alátámasztója és magyarázója. Ebben ugyanis (némiképp a korábbi kötet *Líra és kultusz* című szövegét, illetve Dávidházi Péter – a *Hajóvontákban* recenzált – *Per passivam resistentiam* című munkájának bevezető tanulmányát továbbgondolva) Margócsy a költészet és a költői szerep (poszt)modern átalakulásával foglalkozik. Mint a szerző kifejti, a magyar költői funkciót egészen sokáig az a nagyjából a 19. században kialakult romantikus szemléletmód jellemezte, mely a költőt egyfajta váteszként, a nemzeti közösségnek a többieknél mindig mélyebben, messzebbre látó próféta-képviselőjeként kezelte (e szerep továbbvitelére talán az utolsó – meglehetősen visszas – kísérletet a Margócsy és Dávidházi által egyaránt említett Csoóri Sándor reprezentálta). Margócsy szerint Tandori és Petri fellépésével e költőszerep radikálisan megkérdőjeleződött, tarthatatlanná vált, s ezzel együtt a költői megnyilatkozás is átalakult. Ezzel együtt mind a lírában, mind pedig a kritikában minden megszorító és előíró korlátozás megszűnt, és a „sokféleség édes bája” kezdett eluralkodni. Vagyis, mint Margócsy egyik szövegében alapvetően a kortárs kritikáról szólva, ám a kortárs irodalomra is jellemzően kifejti: „...elmondható, hogy nem egy értékrend él és uralkodik (no de mikor is élt és uralkodott egy értékrend? Az ez iránti nosztalgia alighanem ugyanannak a romantikus modellnek volna vágyálma, melyről fentebb szót ejtettem), ám ezek az értékrendek nem úgy különülnek el, hogy radikálisan egymással szemben fogalmaznák meg magukat, s inkább a lehetséges irodalmak toleráns, békés egymás mellett élését hirdető tartományában képzelik el magukat” (29. o. – kiemelések a szerzőtől). Ez persze nem jelenti azt, hogy Margócsy szerint a mai magyar költészetben minden egyformán fontos és értékes lenne: mind a recenzált költők kiválasztásában, mind pedig a róluk írottakban megfigyelhető, hogy a szerző azokat a költészeti tendenciákat tekinti mérvadónak, melyek a posztmodern áramlatba sorolhatóak: vagyis így vagy úgy, de a nyelvvel és a hagyományos költői megszólalásmóddal (és a tradicionális szubjektumfelfogással) szembeni bizalmatlanság, a hagyományos formák széttörése vagy az azokkal folytatott ironikus játék stb. jellemzi őket. Így ha valaki esetleg nem illeszthető bele ebbe a tendenciába, arról Margócsy nem értekezik, vagy az illető meglehetősen kemény kritikát kap: például Eörsi Istvánnal

kapcsolatban egy helyütt arról ír, hogy az egyik legfontosabb fogalom, ami a költő személyiségét és művészetét jellemzi, a hűség. Ez a kritikus szerint életműve, közszereplései, politikai nézetei szempontjából rendkívül szimpatikus, másrészt azonban Eörsi „esztétikailag már talán kevésbé gyümölcsöző módon, a szubjektumnak oly problémátlan önmagához való hűségét, olyfokú zavartalan azonosságát, mondhatnánk (némi iróniával) oly »gátlástalan« szubsztancialitását állította, mely az elfogulatlan ezredvégi olvasóban folyamatosan bizalmatlan, kételyeket ébresztő kérdéseket gerjeszt” (47. o.). A másik véglet is megfigyelhető a kötetben: bizonyos szerzőket, műveket Margócsy határozottan kiemel, köteteket a mai magyar költészet legfontosabb, maradandó pillanatainak tartja. Térey iránti minden nagyrebecsüléssemmel együtt is nagy túlzásnak tartom például Margócsy-nak a *Paulus* iránti rajongását. Recenziójában a szerző Térey művét a feltétlen lelkesedés hangján magasztalva a posztmodern Gesamtkunstwerknek tekinti, s megjelenésének irodalomtörténeti eseményét Arany *Toldijához* hasonlítja. Kétséggkívül bátor és erős vélemény ez, bár véleményem szerint az is kétségtelen, hogy finoman szólva is vitatható – már csak abból a szempontból is, hogy összeegyeztethető-e egyáltalán a posztmodern szemlélet a Gesamtkunstwerk alapvetően romantikus ideáljával. A *Paulus*-kritika ellentmondásosságát talán a legjobban az érzékelteti, ha idézem az eredeti, 2000-ben megjelent recenziót, ahol – a folyóirat szokása szerint – a kritikát a szerkesztők (a citált részben Szilágyi Ákos) hozzáfűzése kísérik (ezeket szögletes zárójelben, dőlt betűvel adom meg): „...oly ritkán kerül a kritikus olyan helyzetbe, hogy (...) úgy érezheti, remekművel találkozott – örvendjünk hát, hogy Térey János bölcs és könnyed *Paulusa* biztosíthatja ezt az élményt [*Halleluja! Halleluja!*]. Az irodalomtörténész pedig különösen is örvendhet, mert végre átélheti, milyen is lehetett (persze csak *típusát* illetően) az a százötven év előtti esemény, mikor az olvasók előtt feltűnt Arany János *Toldija* [*Szép dolog az analógia és szép a Paulus is (legalább nekem szép), de idáig azért nem mennék el.*]” (2000, 2002/1. 37. o.). Mindazonáltal Margócsy kritikájában érvel véleménye mellett, s elemzése még akkor is találó és finom, ha értékítéletét (legalábbis annak – szerintem – ilyen túlzását) fenntartásokkal kezeljük.

Persze az, hogy Margócsy a mai irodalom fő irányának a posztmodernitást tartja, s bizonyos szerzőket talán túlbecsül, az irányzatba nem illő művészek jelentőségét pedig kevésbé értékeli (Eörsi ebből a szempontból határeset, költészetének egyes tendenciáit Margócsy keményen kritizálja, másokat – ironikus, humoros megnyilvánulásait – fontosnak, maradandóaknak tart), nem baj, hiszen ezzel kiderül, hogy a szerzőnek határozott véleménye van a kortárs költészet uralkodó tendenciáiról, kötetében implicite egy bizonyos fajta nézőpont és értékrend uralkodik. Véleményét Margócsy elemzéseiben általában árnyaltan igyekszik alátámasztani, sőt, ha kell, vitára is kész: a kötetben olvasható például egy Kovács András Ferenc költészetét vizsgáló írás, majd a szöveg után egy „függelék”, melyben Margócsy a kritikáját bíráló Réz Pál írására válaszol. Bár Margócsy válasza rendkívül finom, árnyalt, és abszolút megfelel korábban említett párbeszéd-eszményének, talán jó lett volna, ha nemcsak ezt, hanem magát a Réz-kritikát is felvette volna a kötetbe (bár közül hivatkozást Réz levelére), hiszen így kicsit egyoldalúvá válik a vita.

Margócsy pillantása abban is irodalomtörténeti (és irodalomtörténetési), hogy elemzéseiben nagy hangsúlyt fektet a hagyomány kiemelésére, irodalomtörténeti párhuzamok, lehetséges összefüggések kimutatására. Már önmagát, kötetét is így pozicionálja, ugyanis a tematikus egységek előtt található egy *Előbeszéd* is, melyet első pillantásra furcsának tűnő kettősség jellemez. Egyfelől némileg posztmodern gesztussal Margócsy saját előszavát idegen szövegekből vett idézetekből rakja össze, ezek az idézetek azonban utalnak arra a kritikai hagyományra, melyet a szerző folytatni és ápolni szeretne: mindegyik, jó részt a kritikaírásról, az írókról és az olvasókról szóló citátum Kölcseytől származik. Hasonló ehhez az a gesztus, hogy minden tematikus fejezet előtt valamilyen jeles 18–19. századi költőtől, kritikustól (Erdélyi Jánostól, Virág Benedektől, Kazinczytól stb.) vett, az

adott műfajra, diskurzusra vonatkozó mottó található. A hajdani kritikára való utalások néhol egészen ironikus töltetet is kapnak, mintha Margócsy időnként arra figyelmeztetné a nyájas olvasót: ne gondoljuk, hogy a modern irodalomelmélet „találta fel a spanyolviaszt”, egyes manapság divatos nézeteket már jóval korábban is kimondtak, csak éppen bizonyos körökben mostanában jobban hangzik, ha Derridára, Jausarra stb. hivatkozunk, mint ha, mondjuk, Kölcseyre vagy Kazinczyra (már csak azért is, mert őket kevésbé ismerjük). Csak hogy a kedvencemet említsem, az egyik szövegben Margócsy Berzsenyit idézi, aki, mint megtudjuk, már kétszáz éve kimondta a „new criticism” egyik alapeszméjét: „A kritikának egész szép tárgya, barátaim, a műv, nem pedig a művész. E kettőt összezavarni rút lelkek szokták...” (331. o.)

Konkrét kritikáiban Margócsy, amellet, hogy szövegimmanens elemzéseket végez, mindig igyekszik az adott művet kontextusba helyezni: a jelenkor irodalmi irányzataiba beilleszteni, illetve az irodalmi hagyomány, a poétikai tendenciák irányvonalai felől pozicionálni, vagy bizonyos műfaji hagyományokkal, szerzői életművekkel és szemléletmódokkal párhuzamba állítani. E párhuzamok többnyire tanulságosak, némelykor egészen megvilágító erejűek. Különösen érdekesnek találtam például a Dávidházi-szövegek stílusának az emlékbeszéd retorikai hagyományával való összevetését vagy Kertész és Ottlik egymáshoz kapcsolását (amennyiben Kertész világszemlélete és írásmódja valamiféle ellenpontja lenne az ottlikinak). Az irodalomtörténeti pozicionálást pedig gyakorta úgy végzi el a szerző, hogy a vizsgált textus vagy szerzői életmű írásmódját, poétikai jegyeit megpróbálja nagyobb magyar, illetve világirodalmi áramlatokba, stílushagyományba belehelyezni (például Závada *Milotáját* Jókai, Mikszáth, illetve Zola stílusa felől szemléli, vagy Petri költészetét a német romantika iróniaelmélete és -gyakorlata segítségével elemzi). Máskor talán még érdekesebben kísérli meg Margócsy a hagyományba helyezés műveletét: előfordul, hogy magát a szövegekből és főként azok fogadtatásából kiformalódó írói szerepet veszi górcső alá, s mutat ki bizonyos múltban gyökerező, de napjainkra is áthagyományozódó tendenciákat. E szempontból talán az egyik legérdekesebb szöveg Tar Sándor *Nóra jön* című könyvének recenziója – bár pontosabb lenne azt mondani, hogy Margócsy a *Nóra jön* kapcsán beszél Tarról, illetve a Tar-jelenségről. Szövegében Margócsy azt a különös helyzetet analizálja, hogy az író fellépésekor éppen egy posztmodern szerző (Esterházy Péter) olyan szereppel felruházva méltatta, mely nem igazán illeszthető bele a korabeli írás- és irodalomfelfogásba. E szerep – a szegény rétegek, a megalázottak és megszorítottak szószólója –, mint Margócsy kimutatja, lényegében a 30-as évek népi íróinak szociografikus munkáiban gyökeredzik, sőt, még visszább is mehetünk, akár már a 19. század végének novellisztikájában is megtalálhatjuk e magatartás- és írásmód eredőjét. A Tart övező ügynökbotrány nyomán kibontakozott recepciós zavar többek között éppen annak tulajdonítható, hogy a szerző szövegeit leggyakrabban nem annyira írásmódja, narratív, poétikai jegyei, hanem szerepe („aki hírt ad...”, „aki megszólaltatja a szóhoz nem jutottakat”) felől értelmezték, s az író kétes múltjának feltárulásával éppen e szerep veszítette el legitimitását. Ezek után a szöveg felhívja a figyelmet arra, hogy Tar újraértékelésére van szükség (persze nem a szerző életéről kiderült tények miatt, hanem inkább a szemléletmód elavulása okán), melynek első lépéseit – ha a recenzió terjedelmi korlátokból adódóan röviden is – meg is teszi: Margócsy narratológiai, az elbeszélői, szereplői szölamokat vizsgálva elemzi Tar novellisztikáját.

A prózáról írottakban a szerző hasonlóan jár el, mint a líránál: bár bizonyos szerzőkkel szemben meglehetősen kritikus, itt sem ledorongoló, valószínűleg itt is érvényesül a „csak arról beszélünk, akiről érdemes” elve. Talán a legkeményebb kritikákat azok a művek kapják, melyeknek műfaja, írásmódja, úgy tűnik, nem áll közel Margócsyhoz: ezek jó részét a – mondjuk így – tematikusabb fikciók, például Konrád didaktikusnak tartott *Kő-órája*, Parti Nagy állatmese-antiutópiája, *A hősöm tere*, vagy Kornis Kádár című drámája

(talán ez kapja a legnagyobb pofont, amikor a szerző a kritika végén, mintegy konklúzióként leszögezi: a mű *politikai giccs* – 254. o.). Némelyest pontosítani kell az előbb mondottakat, ugyanis Margócsy ezen műveket nem csak azon az alapon bírálja, hogy tematikusak, inkább azért, mert, mint Konrád, az esszéisztikus, szubjektív nyelvet próbálta fikcionalizálni vagy mint Parti Nagy, éppen saját nyelvi burjánzását fékezte meg, és így-kezett egy parabola egyszerűségébe illeszteni. Vagyis nem arról van szó, hogy Margócsy a tematikus (parabolisztikus, történelmi, politikai) prózát egészében utasítaná el, inkább az zavarja, ha a szöveg tematikus jegyei eluralkodnak, formai, nyelvi megoldásai pedig ehhez képest kevésbé invenciózusak. Ezzel a stratégiával közelíti meg és értékeli nagyra Márton László holokauszt-regényét, az *Árnyas főutcat*: először felvázolja a „hogyan nem lett volna szabad” keretét, a holokauszt modern, kommersz, érzelgős ábrázolásait (Spielberget, Begninit, Szabó Istvánt stb.), aztán bemutatja, hogy Márton regényének formai, nyelvi, narrációs megoldásai – melyek első pillantásra akár „szentségtörőnek” is tűnhetnek – mennyivel jobban, hitelesebben közelítik meg az eseményt.

Így Margócsy kötetéből ha nem is a mai magyar irodalom monografikus képe tárul elénk, de egy olyan irodalomtörténész-kritikus képe mindenképp, aki a mai irodalmi-kritikai beszédmódban markáns szemléletet képvisel. Talán azzal lehetne a kötet értékét legjobban leírni, ha a szerző azon mondatait, melyekben megfogalmazza, hogy milyen – szövegekre vonatkoztatjuk. „A kritika hitele és értéke nem attól függ – állítja a szerző –, hogy elhiszem-e neki látatlanban az állított értékítéletet, hogy interpretációját egészében, részleteiben vagy módszertanában elfogadom-e, hanem attól: rá tud-e venni arra, hogy javaslatai alapján újragondoljam a művet és saját olvasatomat” (363. o.). Margócsy könyvének értékítéleteivel, analógiáival nem mindig értettem egyet. Interpretációit általában el tudtam fogadni, de van, amit máshogy gondolok. De rá tudott venni, hogy újragondoljam a műveket.

ERÉNYES ZAVAR

Bacsó Béla: *Kiállni a zavart*

Erény és zavar kevesünkben cseng össze egymást kiegészítő ikerfogalomként, és vélhetően még ennél is kevesebben vannak, akik már-már magától értetődő természetességgel rendelnék e pároshoz a diszpozíció, az állítás vagy akár a megértés fogalmát, és használnák egy szövegen, egy bekezdésen, egy mondaton belül. A *Kiállni a zavart* című tanulmánygyűjtemény mégis e fogalmak mentén ad ízelítőt a filozófiai hermeneutika elméletéből és gyakorlatából. Bacsó Béla mind a kötet első, filozófiai írásokat tartalmazó részében, ahol egy-egy szerző (Joachim Ritter, Friedrich Schlegel, Novalis, Hans Lipps, Jean Grondin, Heidegger) egy-egy művét értelmezve és kommentálva tárgyalja azokat a kérdésekből és különféle válaszlehetőségekből kirajzolódó csomópontokat (a nevetség, filológia és filozófia viszonyát, a retorika szerepét, a dolog fogalmát), melyeket a filozófiai hermeneutika tárgykörében különösen fontosnak tart és ekként is állít elének, mind kötete második részében, ahol kortárs művek kapcsán rekontextualizálja a hermeneutikát, e fogalmak erőterében folytatja vizsgálódását. S az olvasói elvárás megtörésének, azaz e némileg szokatlan fogalomtársításnak az oka vélhetően éppen e megértés-modell jellegében és legfőbb jellemzőjében, a filozófiaiban keresendő.

Amikor azt mondjuk vagy olvassuk: hermeneutika és megértés, először bizonyosan teljességgel másra gondolunk – ha egyáltalán a beszéd/írás folyamán e tevékenységekkel párhuzamosan definiáljuk magunk számára e fogalmakat –, mint akár e könyv, akár más, a hermeneutikai folyamatot filozófiai kontextusban tárgyaló könyvek. Nem szokás elgondolkodni a megértés természetén, miközben (meg)értünk, és nem szokás reflektálni a reflexióra. Bacsó kötetét olvasva e „metareflexió” hiánya mint egy elszegényedési folyamat tünete hozza zavarba olvasóit; s annál inkább, minél távolabbra kerültek ezektől a Novalistól és F. Schlegeltől Heideggerig és Gadamerig vezető megértésmodellektől. Ám ha az olvasottaktól zavarba jön a befogadó, akkor a megértési helyzetet ért sérelem még orvosolható, s a könyv már-már elérte célját; hiszen e tanulmánygyűjtemény írásai szerint a zavar a felelős megértés kezdetét jelenti: az értelmező és az értelmezés felelőségének felismer(tet)ését.

A *Kiállni a zavart* írásai nem e kötet lapjain láttak először napvilágot, mégis ritka egységességről és erőteljes gondolkodói koncepcióról tanúskodnak. Mivel összegyűjtött formában még határozottabban rajzolják ki a hermeneutikai gondolkodás nagyjainak – egymásra emlékeztető, egymásba kapcsolódó – gesztusait, mint külön-külön tették, a tanulmányok hangsúlyai is elmozdulnak, s fel/megerősítik azt az olvasói gyanút, hogy a szerző a konkrét szöveghe-

Kijárat Kiadó
Budapest, 2004
224 oldal, 1800 Ft

lyek és kérdések rekontextualizált vizsgálatán túl magának a megértési folyamatnak a megér(tet)ését is célul tűzte maga elé – természetesen mindenféle didaxist mellőzően, csak mint az olvasók vélelmezett előzetes értéséhez mért másként értés bemutatását. Mert a legnagyobb kihívás, amire e könyv vállalkozni kényszerül, amikor szélesebb olvasóközönséghez fordul, az a mindennapi és a filozófiai megértésfogalom egymáshoz közelítése – a nyelv és a dolog viszonylatában. Az irodalom- vagy nyelvtudomány felől érkező befogadó számára – a *Kiállni a zavart* olvasásakor – valószínűleg azt a legnehezebb elfogadni és tudatosítani, hogy a nyelvet a filozófiai hermeneutika nem a kifejezés, a jelhasználat, a jelentés (s éppen nem a disszemináció) felől teszi leírás (és érdeklődés) tárgyává, hanem a dolog felől. Azaz azt a belátást követi, hogy a dologhoz képest semmiféle elsőbbség nem illeti meg a nyelvet, hogy Heidegger nyelvi fordulata – a kötet szavaival élve – „a dolgokkal való eleven bánásként és egzisztenciakibontásként” (79.) értendő, és hogy – ebből adódóan – a nyelv és dolog közelségéért, az időnek és módnak leginkább megfelelő meg- és elnevezésért felelősséggel tartozunk. Hogy minden a dologért történik, hogy a dolog nyelvelőttes, és a szó csak egyféleképpen lehet igaz, ha „megfelel a dolognak, felel a dologra” (91.).

Közismert, hogy a nyelviség (és a nyelvművészetek) autonómiájának bármilyen fokú megkérdőjelezése, az etikai érintése nem tartozik a legszokványosabb megközelítési módok közé. Pedig Heidegger- és Gadamer-szövegeket olvasva (és ezekre támaszkodva az egyéni megértésmoделlek megalkotásakor) nem lehet figyelmen kívül hagyni sem a dolog/tárgy nyelvhez képest tetten érhető/belátható elsőbbségét, sem a nyelvhasználat „etikai” vonatkozásait. Ezekkel a felismerésekkel nem számolva a filozófiai hermeneutika megértése, éppúgy, mint bármiféle hermeneutikai-modell megalkotása: lehetetlen – sugalmazza a kötet. Hiszen megfélekedezni arról, hogy a dolog „kihegyezettsége” (*Zugespitztheit*) miránk irányul, azaz a dolog időlegességének felismeréséből kisarjadó zavar, majd a felismerés, hogy a megnevezés/felelet rajtunk áll, hogy az illeszkedést (a dologét/tárgyét és a nyelvét) csakis mi tehetjük a róla tett állításunkban láthatóvá és valóban illeszkedővé, illetve, hogy mindez olyan szerepet ró az emberre, és olyan helyet nyit számára, ahol a tárgyhoz igazodás tartással ajándékozza meg – ahogy a dolognak való megfelelés, a dologra adott felelet pedig a felelősségteljes étellel –, tehát erről elfeledkezni a hermeneutika nem-értését, lényegének elkerülését jelenti. Mindennek észben tartása természetesen nem könnyű feladat, senkit ne tévesszen meg a „hiszen” kötőszó. Megértésünk közben azt is megérteni, hogy mit/hogyan/miképp/miért értünk meg – a legkomolyabb kihívások egyike. Meghallani a hívást és válaszolni rá, és önmagunkat a dolog vonatkozásában (meg)érteni, mindezt arányvesztés nélkül, erényesen – nyelvileg is próbára teszi az embert. E (mindennapi tapasztalataink szerint) sokszor feledett/elfedett felismeréseket a kötet többször is hihetetlen pontossággal és élességgel írja körül, ezek közül a legemlékezetesebbeket érdemes idézni is: „A tárgy az, ami meggondolásra ösztönöz, s amikor valamit állítunk róla, mintegy megelőlegezzük azt az illeszkedést, ami egyedül a róla tett állításban van jelen” (32), és: „A diszpozíció igazi jelentősége, hogy (...) szembesíti önmagával az embert, mint az őt érintő világot tapasztalja magán azt a sajátos konstitúciót, amit senki más nem juttathat el a szerencsés illeszkedéshez, ahhoz, ami jó az adott helyzetben, csakis önmaga” (56.).

S itt és ekkor, a nyelvi próbatétel, az állítás jelentőségének fel/megismerésekor az olvasó akarva-akaratlan is belátja azt, hogy a tanulmánykötet szűkszavú és szikár benyomást keltő írásai a könyvben kifejtett megértésmoделl jegyében íródtak, túlzás és hiányosság közt állják a zavart, és tartják magukat a dologhoz, a megértés (természetes?) erényéhez. Nem is íródhattak volna másként, olyannyira nyelvhez kötött e megértésmoделl. Mert az erény, a borító idézetét (és a szövegből Heidegger Arisztotelész-kommentárját) folytatva: „nem norma, hanem az adott határok között el- és felismert dologhoz illő cselekvő viselkedés és beszéd” (74.). S az olvasó, dekódolván ezt a kötet kifejezésmódját

ban is megmutatkozó személyes tartást és tartózkodást, szembesülni kényszerül azzal, aminek megfogalmazását eddig akár halogathatta is, tudniillik, hogy ami a Bacsó-könyvben jó ideig egyszerűen stilisztikai választásnak, a komoly tárgy retorikai oldásának, már-már szójátékszerű körülírásnak tűnhetett, az voltaképpen a nyelvi szigor, a minél pontosabb el/megnevezés keresését célzó és hihetetlenül következetes törekvés megnyilvánulása. Számos példa idézhető lenne, álljon itt csupán kettő: „dönteni amellet, ami igaz, nem lehet, ám dönthetek amellet, hogy azt igaznak tartom, azaz tartom magam ahhoz, mindazon túl, amit igaznak mondtak és tartanak” (72.), vagy: „ha egy következtetésre jutunk, akkor a helyzet kiélezetté válik, a következtetés kényszere tart fogva, azaz a nyelv útján megköt a dolog, másként fogalmazva elkötelez a dolog mellett” (90.).

S a kötet egy másik – a szerző módszerében, a mindig közvetítő, dialógusszemléletű rekontextualizációban is tetten érhető – sajátosságát, a személyes véleménynyilvánítás visszafogottságát (és ami különösen szembetűnő: az elmarasztalás hiányát) szintén e filozófiai hermeneutika egyik tétele felől értheti meg az olvasó. Az a Schlegel-tanulmányban szereplő idézet ugyanis, hogy „állítani (*Behaupten*) jóval több, mint igazolni és bizonyítani (*Beweisen*), hiszen attól fogva, hogy valamiről állítunk valamit, akként is próbáljuk meg bemutatni, ahogy az előttünk áll, és aminek tekintjük” (32.), a *Kiállni a zavart* mottójaként is megállná a helyét. Hiszen az ily módon értett hermeneutika(i nyelvhasználat) számára az állítás a legtöbb, amire a nyelvet felelősen használó ember képes. S a kötet valóban nem megy tovább a valamit valamiként való (elénk)állításon. Szokatlan, már-már egyszerre olvasóbarát és olvasóidegen gesztus ez az önkorlátozás. Ugyan a visszafogottság feszültsége majdnem annyira komoly összpontosítást kíván meg az olvasótól, mint a szerzőé lehetett e szövegek létrehozásakor, ám ha a befogadó sikeresen teljesíti a szöveg elvárásait, akkor a könyv az együttgondolkodás élményszerű illúziójával ajándékozza meg figyelméért az olvasót, aki joggal érezheti úgy, hogy ennyire eleven és elkalandozással vagy iránytévésztesel egyáltalán nem vádolható tudományos szöveggel csak kivételes pillanatokban találkozhat az ember. S mivel a tárgy szeretete a *Kiállni a zavart* írásaiban nem engedi a tárgytól való eltérést, és a hermeneutikai eljárás magára a hermeneutikára irányul, jóval többet tanulhatunk e karcsú könyvből, mint más, hasonló tárgyú gyűjteményes írásokból.

Az olvasó tehát ne – a mindennapi értelemben – várjon igazolást és bizonyítást Bacsó Béla új kötetétől, számíthat azonban a dolgok/fogalmak pontos és variatív elő-állítására és a hermeneutika filozófiai bemutatására. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e tanulmánykötet mentes lenne a megértést kísérő vagy éppen azokat diszpozicionáló érzésektől. Sőt: ezekben az elméleti írásokban jóval fontosabb szerephez jutnak az érzelmek a megértés(i folyamat) tárgyalásakor, mint a korábbi Bacsó-kötetekben; ahogy az elemzések is személyesebb jellegűek. S ezért az első rész ragyogó tanulmányai között (*Friedrich Schlegel és a filológia*, *Novalis és a nyelv*, *Kiállni a zavart*, *Retorika mint hermeneutika*, *A „dolog” Heidegger-nél*) biztosan minden olvasó megtalálja az érdeklődésének és ízlésének megfelelőt, míg a második rész elemző bemutatásai közül több is (a *Javított kiadásról* című, vagy a Franz Kafka írásművészetét elemző *Felejteti – írni mint felejteti*) az emlékezetesen sokat idézett kritikai megfigyelések között fog szerepelni. S a kötetet olvasva, belátva retorika és erény „természettől” való, de csak az emberi gondolkodás erőfeszítése által fenntartható kapcsolatát, bizton állíthatjuk – ha nem is zavartól mentesen –, hogy ez nem kevés.

Hontalanok haláltánca

Ljudmila Ulickaja: Vidám temetés

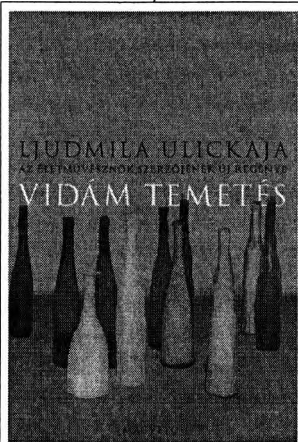
A *Vidám temetés*, amely Oroszországban 1998-ban, a Vagriusz Kiadó gondozásában látott napvilágot, nálunk sorrendben a negyedik, magyarul is olvasható Ulickaja-regény. Amint az már az író előző három Magyarországon kiadott művéből, a *Médea és gyermekeiből*, a *Kukockij eseteiből*, valamint az *Életművésznőkből* is kiderült: az Ulickaja-írások általában valamely különös tehetséggel megáldott nőalak vagy nőalakok köré szerveződnek, a női nézőpont, világlátás túlsúlyt képez bennük a férfi nézőponttal szemben. A *Vidám temetés* azonban – miközben szintén ezt a vonulatot képviseli – az eddig magyarra átültetett három regény közül a *Kukockij eseteivel* rokonítható a leginkább, hiszen a *Kukockij eseteiben* is, és ebben a frissen megjelent Ulickaja-kisregényben is a különleges nőalakok egy szintén különleges képességekkel megáldott férfi környezetében élnek, és életvitelüket a hozzájuk fűződő viszonyuk fogja mindvégig meghatározni. Amíg a *Kukockij eseteiben* ez a férfi a röntgenszemekkel rendelkező, a női szervekbe belelátó nőgyógyász Kukockij, aki „szakmai ártalomból” kerül közel a nőkhöz, addig a *Vidám temetés* főhőse Alik, a festő, aki egy furcsa, paradoxonokkal telt létállapot részese, olyan létállapoté, amely D. V. Samanszkij

véleménye szerint már önmagában véve is maga a „karneváli nonszensz”,¹ s amelynek nonszensz-jellegét még csak fokozzák az Alikot körülvevő nőalakok.

A kisregény színtere a nyár legforróbb napjaitól szenvedő New York, ahol Alik, az orosz zsidó emigráns házába gyűlnek mindazok, akik a festővel valaha kapcsolatban álltak, s akik jórészt szintén Oroszországot elhagyó emigránsok. Alikért rajonganak a nők, ami nem csoda, hiszen a főhős életigenlő, éles eszű művész, „a nők bálványa szinte a születésétől fogva, minden dada és nevelőnő kedvence már a járókától kezdve”. (29.)

Az Ulickaja-mű egésze paradoxonokra épül. A New York-i léttel szemben az orosz hagyományok ápolása már önmagában biztosítja a kisregény paradoxitását, amelyet még tovább fokoz Alik haldoklása: izmai valamilyen ismeretlen eredetű paralízis következtében egymás után sorvadnak el, miközben mimikája, élénk, kifejező szeme, éles esze sehogyan sem fér össze testének fokozatos, visszafordíthatatlan szétoszlásával. Aliknak azonban nem-

csak a haldoklása ellentmondásos, hanem a művészete is: a festészeti alkotásairól sem lehet egyértelműen eldönteni, hogy mindössze ostoba giccek, vagy valódi

Fordította: Goretity József
Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2005
168 oldal, 1990 Ft

¹ D. V. Samanszkij: „130 let szpusztya. Csaszty III. Ot raznocsinnj lityeraturi k lityerature mejn-sztrima. Ljudmila Ulickaja”, in: *Russzkij Jazik za Rubezsom*, 2004/2.

esztétikai értéket képviselnek. Alik felesége pedig, Nyina, zsidó férjét halála előtt meg akarja kereszteltetni, így találkozik Alik halálos ágya fölött Menashe, a zsidó rabbi és Viktor atya, a pravoszláv pap, miközben a haldokló haláltusájának borzalmát az őt körülvevő nagy mellű, meztelen nők hol orosz vodkával, hol pedig amerikai koktélokkal próbálják enyhíteni. Mindeközben a televízió Oroszországról, az ott zajló gorbacsovi fordulat elleni szervezkedésről közvetít, amelynek amúgy is különös hangulatát az indiánok ablakon keresztül beszűrődő muzsikája teszi még pikánsabbá.

A paradoxonok jelenléte, regényszervező elve azonban a műben egyáltalán nem öncélú eljárás, hanem konkrét, éppen a tények ellentmondásos jellegéből adódó funkcióval rendelkezik. Ez szolgál ugyanis alapjául egy másik, szintén jelentős szerzői eljárásnak, az értéknivellációnak, a profanizációnak, amely egyfelől a zsidó rabbi és a pravoszláv pap együttes felléptetésével a vallás profanizációjában érhető tetten, másfelől pedig a nyelv értéktelenné tételében, nagyon is hétköznapi, nagyon is közönséges használatában. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó, hogy Ulickaja kritikusi a *Vidám temetést* éppen a nyelvhasználata miatt kritizálják: úgy vélik, hogy a műben a szerző minden különösebb stilisztikai vagy tartalmi funkció nélkül használ durva, alantas kifejezéseket. Ezek a kifejezések azonban a műben nagyon is konkrét funkcióval bírnak, ugyanis az író éppen ezzel a profanizált nyelvvel próbálja visszaadni az emigrációban élők semmilyen nyelvhez sem hasonlítható nyelvjárását, különös élőbeszédét, amelybe minden további nélkül beletartoznak az orosz, az angol és a jiddis töredékek, a válogatott trágárságok és a zsidóviccek is. Sőt, a nyelv profanizálása még a szójátékokban is tetten érhető. Ennek talán legekleatásabb példája Alik egyik korábbi szerelmi kapcsolatából származó kislányának, T-shirtnek a neve. A T-shirt név ugyanis az angol-amerikai nyelvben ugyanazt jelenti, mint a kislány orosz neve, a Majka, azaz pólót. A

két nevet a kislányra vonatkozóan felváltva használják, s a két név azonos jelentése és együttes használata szintén a nyelvi határok elmosását, a nyelv profanizációját eredményezi.

A New York-i orosz emigránsok sokszorosan paradox és profanizált létében pedig a nők – Alik egykori szeretői, Alik felesége, Nyina, sőt, még Alik kislánya, T-shirt is – szinte egyggyé olvadnak. Egyfelől Alikhoz fűződő egykori vagy meglévő intim viszonyuk olvasztja őket egyggyé, hiszen az egész milió olyan, mintha mindegy lenne, a festő mellett aznap éjjel – meztelen mellét a haldoklóra helyezve – ki virraszt, és erre a nők közötti egyggyé olvadásra utal Alik egyik volt szeretője, Valentyina is, amikor belátja, hogy sem ő nem tud Alik nélkül meglenni többé, sem pedig a férfi a felesége, Nyina nélkül, és ezzel a felismerésével – Alikot kettejük közös pontjaként értelmezve – önmagát Nyinával azonosítja.

Másfelől pedig egyggyé oladásuk oka maga az emigráns lét: „a többségük törvényes módon emigrált, néhányan egyszerűen nem mentek vissza, a legvakmerőbbek pedig átszöktek a határon. De éppen ez a megtett lépés hozta őket össze. Bármennyire is különböztek a nézeteik, bármennyire is másként alakult az emigrációban az életük, ebben a lépésben volt valami megváltoztathatatlanul közös: az átvágott határ, az átvágott, megszakított életvonal, a régi gyökerek kiszakítása, újak eresztése egy másik, más összetételű, más színeket és ilatokat árasztó földben.” (100) Ulickaja kisregényében ezt a sajátos létállapotot, amely a 20. századi orosz irodalomban szinte szüzsétermető létformaként értékelhető, az teszi különösen érdekessé, hogy – ellentétben például Akszonovval vagy Dovlatovval – az író az emigráns létformát személyesen nem élte át, és így az emigráns paradoxitáshoz sokkal objektívebben, sokkal távolságtartóbban viszonyul, mint kortársai.

A kisregényben azonban ez a nőket egyggyé olvasztó két tényező – az Alikhoz fűződő szerelem és az emigráns lét – szintén

tén összefügg, hiszen ha ezek a nők Oroszországban maradnak, nem emigrálnak, és sok-sok év elteltével New Yorkban nem találkoznak újra régi szerelmükkel, ahol idegenségérzetüket csak az Amerikában élő oroszokkal való kapcsolattartásuk enyhítheti valamelyest, valószínűleg nem is játszana életükben olyan meghatározó szerepet a festő.

Az emigrációban azonban, ahol Alexandra Finogenova véleménye szerint az otthon már csak egy helyileg bármikor változtatható pontként értékelhető, ahol a lelkek a semmirekellők visszasztító szimbiozist alkotva fonódnak össze: önimádatban, ugyanakkor függőségben élnek,² Alik mint centrum jelenti az egyetlen értelmét létezésüknek. Ilyen formában azonban Alik halálának beálltával nemcsak női mivoltuk válik feleslegessé, hanem – az emigráns-lét és az Alik-imádat kölcsönös összefüggése miatt – az addig Amerikával szemben hangsúlyozott oroszáguk is csorbát szenved, és sejtethető, hogy nem sokára a teljes asszimilációba torkollik. A regény paradox jellegének megfelelően pedig, valamint a groteszk elemeket sem nélkülözve ehhez az asszimilációhoz is Alik adja meg számukra a kezdő lökést.

Alik ugyanis egy magnószalagra rögzített beszéd segítségével még halála után is képes szervezni a nők életét, s hogyha halála előtt a nők női mivoltuk mellett az oroszágukat is őrzi, halála után, férfiként való funkcionálásának megszűntével a nők asszimilációja is felgyorsul. Mégpedig a festő magnószalagra rögzített instrukciói alapján, amelyeket a halotti tora kellős közepén a kislány, T-shirt játszik le a gyászolóknak.

A magnószalagon többek között ez az utasítás hallatszik: „Ja, még csak azt szeretném mondani, hogy szeretném, ha vidámak lennétek. Ennyi. A picsába.” (158.)

A boldogság azonban az egyik, az emigrációban szinte csak negatív élményeket, kudarcokat szerzett szereplő, Fima véleménye szerint nagyon nehezen egyeztethető össze az oroszszággal, az orosz mivolttal, ahol a szenvedésnek legalább akkora, ha nem nagyobb a súlya, mint a boldogságnak. Szemben Amerikával, amely az emigráns orvos meglátásában a szenvedést legfeljebb csak mint egyedi esetet fogadja el, gyökerestül irtja, s szinte kényszeríti magára a boldogságot. S amíg Alik életének utolsó napjait, és ezért az őt körülvevő orosz emigránsok életét is ez az orosz-szenvedés határozza meg, Alik magnószalag-instrukciója, az amerikai boldogságra való felszólítás ezt a szenvedést bizarr haláltáncá változtatja, olyan haláltáncá, amely Alik egykori életét művészetté változtatja, és amelyben a haláltánc boldogságra intett szereplői, mint egy könnyű nyári ruhát, levetik magukról oroszágukat, emigráns tudatukat, és elindulnak az asszimiláció, a boldognak feltüntetett amerikai lét felé.

Ulickaja legújabb magyar nyelven olvasható regénye tehát az élet és halál határainak groteszk elmosásával, a nő és a férfi halálon túl is tartó függőségi viszonyának érzékeltetésével bővíti emberi kapcsolatokat feltáró műveinek sorát. A mű paradox elemeivel, groteszk fordulataival különös intellektuális kalandra csábít, amelyet ezúttal is Goretity József, az Ulickaja-alkotások kiváló ismerője és fordítója ültetett át magyar nyelvre.

² Alexandra Finogenova: *Ljudmila Ulickaja, Veszelije pohoroni, Poveszty i russzkazi*, <http://old.russ.ru/journal/kniga/99-03-19/finog.htm>

Ruprecht, Лолита, Venyicska

Goretity József: Töredékesség és teljesség-igény. Huszadik századi orosz prózai művek értelmezése

Hogy miként olvasható egy több szerzőről, több művel foglalkozó, hosszú évek munkáját összefoglaló tanulmánykötet: adja-e magát a lineáris, a tanulmányokat egymás után követő feldolgozásra, vagy éppen a kötetben ide-oda ugráló, „szemezgetős” típusba tartozik? Mindez éppannyira függ összeállítójának koncepciójától, mint a kötet rendezett szövegektől. Goretity József elméleti kötetnyitó esszéje – amely a saját álláspontjává tett „rituális-mitologikus iro-

dalomszemléletet” mutatja be, és amelynek mentén ő felfűzhetőnek látta szövegeit –, vagy akár az olvasónak felkínálkozó ív, amely az első, a Szolovjov-szöveg és az utolsó, a Szolovjovhoz visszatérő, immár posztmodern újraértését bemutató esszé között feszülhet: egy a kötetegészben megrajzolni vágyott közös kérdésfelvetésre utal. Hiszen mind a kettő – a bevezető szövege és a szolovjovi kérdések által teremtett keretes szerkezet – valamiféle egész megteremtését, annak az olvasás általi megteremtődését sugallja.

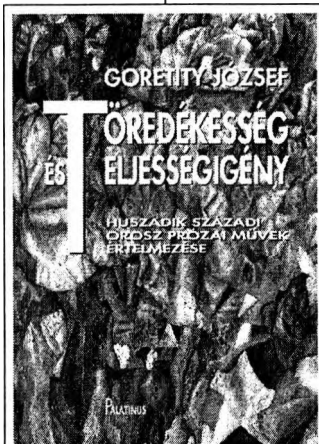
Am a gondolatébresztő írások maguk mint ha nem engednék meg, hogy ez az „egész”, a szövegek közötti összetartozás hálója, a szerző által említett és felkínált módo(ko)n elkészüljön.

Az egységesség érzetének hiánya első sorban a szövegek gazdag kérdés- és témafelvetéséből, *teljességigényéből* ered –

hogy a tanulmányok legtöbbje a lexikonok szócikkeire jellemző módon duzzad az információtól: a biografikus adatoktól, az életművek és a művek recepciótörténeti ismertetésétől. Ezt erősíti a szerzőnek a műelemző részekre jellemző „tűzijátékszerű” módszere – ahogy ezt M. Nagy Miklós írja Goretity Nabokov-tanulmányaival kapcsolatban –, amellyel a különböző írók műveiben visszatérő és ismétlődő motívumokra, a szövegeket keresztül-

kasul átszövő intertextuális utalásokra mutat rá. A tanulmányok szinte bekezdésenként hívják fel a figyelmet a vizsgált művek újabb és újabb értelmezési aspektusaira, a korábbi elemzők véleményére, sok esetben háttérbe szorítva a kötetbevezetőben kijelölt szempontot, „az irodalmi mítoszalkotást” (35.). A tanulmányok egyértelművé teszik, hogy a szerző igen tájékozott az adott íróval vagy az éppen elemzett művel kapcsolatban, milyen sokrétűen, hány szempontból tud a témához

nyúlni, mennyire otthonosan mozog a 20. századi orosz művek és mennyire *up to date* módon a kortárs orosz irodalomtudomány írásai és az ezekben felvetett kérdések között. Ebből fakadhat, hogy az olvasó egy idő után elveszti a kijelölt fő csapást – legyen az bármely részletproblémája az adott műnek –, és érdekesebbnél érdeke-

Új Palatinus Könyvesház
Budapest, 2005
314 oldal, 2200 Ft

sebb mellékutakra téved, de visszautat nem talál (vagy csak igen rövidre zártan).

A kötet második, *Az orosz Nabokov* címet viselő blokkjában, az itthon ismeretlenebbnek számító *Lolita* kapcsán egy ilyen típusú tanulmányépítésre találunk példát. Goretity írása elején rögzíti, hogy nem az angol *Lolitát*, hanem az orosz *Лолита*-t veszi elemzése alapjául, a továbbiakban pedig írását ezen választása indoklásának szánja. Felvetődik az orosz vagy az amerikai Nabokov kérdése; ezt az oroszul és az angolul írt műveinek felsorolása követi; majd általában véve Nabokov írásművészetéről, utalástechnikájáról (Joyce, Szologub, Belij), a nabokovi „papírmáséfigurákról” (201.), a nabokovi világ csínáltságáról esik szó; aztán felmerül a kérdés: detektívtörténet-e a *Lolita*, majd hogy pornográf regény-e; egy újabb bekezdésben a nabokovi elő- és utószövegek, illetve a főszövegek kapcsolatáról, a dosztojevszkiji és a szologubi bűn fogalmáról és a hasonmások szerepéről tudunk meg nagyon sok érdekességet; végül visszatérünk az eredeti felvetéshez, hogy miért „másik regény az orosz nyelvű *Lolita*” (213.). A felvetett, igen izgalmas értelmezési szempont megvitatására tehát viszonylag kis terjedelem jut a szintén izgalmas, ám átfogó kérdések felvetése miatt.

Lépten-nyomon érezhető, hogy a 20. századi szimbolista prózaírókkal, Nabokov három orosz regényével és a kortárs orosz írókkal foglalkozó kötet kemény küzdelmet folytat az olvasókért. A könyv olvasása közben egyre plasztikusabban jelenik meg, milyen nehézségekkel kell szembenéznie ma egy ilyen kötetnek, milyen nehéz megtalálnia magyar olvasóját: akihez szólni kíván, akivel dialógusba akar lépni. Hiszen az elméleti bevezetőben megemlített orosz irodalomtudósok mellett az „elemzett szerzők jelentős része is meglehetősen ismeretlen – nem hiszem, hogy sokan olvasnak manapság Vlagyimir Szolovjovot, Leonyid Andrejevet, Valerij Brjusovot, Fjodor Szologubot” (M. Nagy Miklós: „Királyvíz. Goretity József: Töredekesség és teljességigény című tanul-

mánykötetéről”, *Debreceni Disputa*, 2005. június. 60–61.). Ez többek közt abból ered, hogy számos, a 20. századi orosz irodalomban alapműnek számító könyvnek hiányzik a magyar fordítása: „[A]z orosz szimbolista és avantgárd irodalom alapszövegeinek számító művek jelentős része továbbra sincs meg magyarul (ellentétben más szerencsésebb európai nyelvekkel); hogy csak néhány óriási hiányosságot említsek, nincs normális Szologub-, Belij-, Rozanov-kiadásunk, alig-alig van valami magyarul Remizovtól és Pilnyaktól, a sokak szerint a legjelentősebb 20. századi orosz szerző, Andrej Platonov műveinek itthoni kiadása finoman fogalmazva is problematikus, Nabokov legjelentősebb oroszul írott regényei továbbra is hozzáférhetetlenek magyarul... Mondanom sem kell talán, hogy ilyen helyzetben szó sem lehetett arról, hogy a magyar olvasóval bárki elhitethette volna: a »nagy orosz realistákként« olvasott 19. századi orosz művek után is született még komoly orosz irodalom. A 20. századi orosz irodalomból jószerével csak Bulgakov *A Mester és Margaritája*, meg esetleg Szolzsenyicin *Gulag szigetvilága* tarthatott számot szélesebb körű érdeklődésre.” (Goretity József: „Irányzatok és szerzők a kortárs orosz irodalomban”, *litera* 2005. 04. 19.) Goretity József pedig éppen ezt tűzte ki maga elé, hogy megmutassa, a 19. század végével nem szűnt meg a „komoly orosz irodalom”. Tudja és mindvégig szem előtt tartja: olvasói számára úgy kell írásait érthetővé és érdekessé tenni, hogy nem csak az adott irodalmi közeg ismeretlen az olvasó számára, de esetlegesen az elemzett mű szövege sem hozzáférhető.

Szövegei rendkívül sok csemegét rejtnek. Az orosz szimbolista prózaírókat (Szolovjov, Andrejev, Brjusov, Szologub) tartalmazó első blokkban a legérdekesebb talán a Valerij Brjusov-írás – magyar vonatkozásai miatt. A *Tüzes angyal* három magyar kiadása (1927, 1974, 1997) kapcsán derül ki, hogy Brjusov, ellentétben más szimbolista szerzőkkel, a szocialista időszakban miért volt mégis kutatható.

Ugyanebben a cikkben hívja fel a szerző a figyelmet arra is, hogy óvatosan kell bánni azokkal az értelmezésekkel, amelyek Brjusov és Andrej Belij furcsa, bonyolult és összefonódó kapcsolatát, a két költő-író magánéleti konfliktusát problémátlanul azonosítják Ruprecht és Heinrich alakjával és a regényben kibontakozó viszonyával.

A könyv következő, Nabokov-blokkja bizonyult számomra a kötet leginkább újraolvasásra ösztönző fejezetének. Elsősorban a *Camera obscura*-elemzés, amelynek középpontjában a hősök nevei – Dorianna Karenina, Zegelkrantz és Schiffmüller – által játékba hozott Shakespeare–Rimbaud–Tolsztoj–Wilde szövegrészletek nabokovi újraértése áll. Másodsorban pedig a *Végzetes végjáték*hoz kötődő tanulmány, amelyben egy magyar rusisztikai dialógusra is sor kerül: Szigethi András és M. Nagy Miklós véleményét ütközteti a szerző Viktor Jerofejevével, végül a sajátjával. (Utóbbi, e „kis magyar diskurzust” azért is emelem ki, mert láttatni engedni, hogy ma Magyarországon az értelmezők és az olvasók fantáziáját egyaránt piszkáló Nabokov-művek köré újabb és újabb elemző szövegek épülnek. Szinte Goretity József könyvének megjelenésével egyidőben jött ki az *Ex Symposion* folyóirat Nabokov-száma, amelyben a sakk és a sakkozó szerepe vagy az orosz *Lolita* olvasata stb. szintén felvetődnek. A tematikus szám a magyar Nabokov-kutatás létezésének és sokszínűségének újabb bizonyítéka, egyúttal pedig a magyarországi Nabokov-értelmezők újabb lehetősége a párbeszédre.)

A kötet harmadik nagy fejezete a könyv legúttörőbb vállalkozásait tartalmazza: a kortárs orosz próza néhány, immár magyarul is olvasható képviselőjéről esik szó. Sokadszorra rendíti meg az embert Venyegyikt Jerofejev alakja és Venyicska sorsa a *Moszkva-Petuskiban*. Sokadszorra

képtelen felfogni azokat az abszurd körülményeket – „kábfektető munkás, szállítómunkás, kőműves, fűtő, üveg-visszaváltó stb.” (Goretity József idézi Jevgenyij Popovot, 219.) –, amelyek közt Jerofejev élt, és nem tudja eldönteni, hogy sírjon-e vagy nevéssen azon a ma már eldönthetetlenül igaz vagy fiktív történeten, amelyben Jerofejev a *Dmitrij Sosztakovics* című regényének elvesztéséről számol be: „Moszkvából tértem vissza a munkahelyemre, s a főnökömnek két üveg vermutot vittem egy szatyorban, amiben benne volt a Sosztakovics-kézirat is. Vittem, és elaludtam a vonaton, és amikor felébredtem, nem volt meg sem a szatyor, sem a kézirat, sem a vermut. Akkor persze a vermutot sajnáltam, aminek elvesztését a főnököm sem bocsátotta meg” (Goretity József idézi Lomazovot, 218.). A kötetzáró írások „hőseiről” pedig (Pelevin, Popov, Szorokin, Viktor Jerofejev, Tolsztaja, Galkovszkij, talán csak Ulickaja kivételével) Szilágyi Ákos szavai juthatnak eszünkbe: „S valóban: ezerszer posztmodernnek az orosz posztmodernek! (...) Számukra az agónia, a katasztrófa, a káosz éppenséggel a legtermékenyebb állapot: minden kulturális sor, rend, rendszer, értelmi világ szét-hullása azt jelenti, hogy az elemek egymás mellé és egyetlen helyre kerültek, tehát mindenféle kötelező jelentés lehámlott róluk, pusztá anyaggá, eszközzé, üres formává váltak, amelyből az esztétikai képzelőerő olyan értelmi világot, kulturális sort, rendet, rendszert épít, amelyet csak akar” (Szilágyi Ákos: „Az orosz irodalom mítosza. Goretity József: Töredékesség és teljességigény”, *ÉS* 49. évf. 21. szám. 24.). Így válik a magyar olvasó számára a „klasszikussá és kultikussá vált szövegek előítélet-mentes újraolvasására” való invitáció a huszadik századi orosz prózaszövegek labirintusába csábító *utazássá*.

A FOGMOSÓ FELELŐSSÉGE

Sz. Koncz István beszélgetése

A pécsi Fogászati- és Szájsebészeti Klinika intézetvezetői irodájában az ügyeket nem heves zajok, telefoncsörgések, ajtócsapkodások, káromkodások, kiabálások, mobiltirádák közepette intézik, hanem valami rejtett hangtompítóval. Az egészségügy néhány helyszínéhez képest különösen feltűnő ez a visszafogottság, ez a majdnem-csend. A klinika egy jól megépített villanymozdony halk surrogásával dolgozik, ellentétben a pöfögő, füstölő, gőzsípval fűjtató lokomotívokkal, amelyek közül eggyel-kettővel biztosan kapcsolatba kerül az, aki komolyabban megbetegszik. Hát nem érdekes? Már az is föltűnik az embernek, ha valami egyszerűen csak úgy működik, ahogy kéne.

A klinika professzora barátsággal fogad, rámutat egy székre, majd maga is helyet foglal. Összefonja karját a mellén, keresztbe rakja a lábát. Vastag talpú téli cipője kissé befelé fordulva imbolyog. Testbeszéde teljesen zárt, a lábrázásból fojtott idegességre következtetek. Már túl vagyunk azon a vitán, hogy mire jó ez a beszélgetés, nem lehetne-e, hogy mégis megkapja a kérdéseket előre, írásban satöbbi.

– Olyan sok interjút adtam – mondja első találkozásunkkor reménykedve –, nem tudná azokból kiszedni, amire kíváncsi?

A kissé feszült arcból, minden ellenkezést cáfolva, mégis nagyon emberséges, kék szempár néz rám. Nem is értem, hogy egy fogorvosnak miképpen lehet ilyen jóságos tekintete. Most semmi mást nem látok benne, mint üres várakozást. A professzor tehát úgy ül, mint egy diplomata, aki nem sokat remél a soron következő tárgyalásoktól, de ha már egyszer belefogott, mindent elkövet a sikerért.

Szabó Gyula Gyulán született, 1946. szeptember 21-én. Két ikerhúga és egy nővére van. 1970-ben végzett a Semmelweis Orvostudományi Egyetem fogorvos-karán, Budapesten. 1972-ben, Szegeden szakvizsgázott. Egy évre rá került Pécsre, a Fogászati Klinikára. Azóta ott dolgozik. Megszakításokat csak a hosszabb tanulmányutak jelentettek: 1984-ben Norvégiában, 1989-ben Nagy-Britanniában folytatott huzamosabb ideig kutató munkát. Intézetvezető egyetemi tanárrá hét évvel ezelőtt nevezték ki. Munkája minősítéséül egy korábbi hallgatóját, ma már kollégáját, Benke Beátát idézem, aki egy interjúban így nyilatkozott a pécsi Fogászati Klinikáról: „Keresve sem lehet jobb helyet találni rezidensként, ahol szakmailag ilyen magas szintű gyógyító munkát lehet végezni.”

Szabó Gyula rengeteg publikációt jegyez, számtalan tudományos társaság tagja, hosszú évekig a Magyar Fogpótlástani Társaság elnöke is volt. Szakterületéről rangos nemzetközi fórumokon tartott előadásokat Chicagótól Lipcséig. Maga is több tudományos konferenciát hozott tető alá, legutóbb tavaly októberben, Sopronban ő volt a Magyar Fogpótlástani Társaság, a Magyar Fogorvosok Implantológiai Társasága és a Magyar Parodontológus Társaság közös kongresszusának főszervezője. Felesége, Sisitka Ágnes ugyancsak fogorvos, sőt, Gyula fia is az. Egyedül a nagyobbik gyermek, Attila lóg ki ebből a szempontból a családból, ő közgazdászként végzett Pécsen, s most Budapesten, a MOL Rt.-nél dolgozik.

A professzor láthatóan ragyogó kondícióban van. Állítólag egyszerűen nem hajlandó idősödni. Mondják, éppen úgy néz ki, mint húsz évvel ezelőtt. Na jó, kicsit talán liszte-

sebb a haja. Tudom, hogy rendszeresen fut, kollégái pedig mesélik róla, hogy nem egyszer kerékpáron érkezik, sőt arra is többször volt már példa, hogy sílécen csúszott a klinika bejárata elé. Munkatársai egyébként fegyelmezett, határozott, szakmailag nagyon tájékozott, mégis rendkívül szerény embernek tartják. Olyasvalakinek, aki a hétköznapi munkából emelkedett tudománya egyik legjobb ismerőjévé, művelőjévé. Az imént angolul tárgyalt valakivel, majd németül köszönt el egy szakmabelitől. Az utolsó páciens érkezésem előtt lépett ki az ajtón. A régi barát, Demjén Ferenc volt az.

Szabó Gyula: – Apám állomásfőnök volt, és a korabeli szokásnak megfelelően az átlag fölött teljesítő vasutasokat kiemelték. Az én öregem a minisztériumba került, jogtanácsosként. Így a családunkat 1946 vége már Budapesten találta.

Sz. Koncz István: – *Gyulára tehát nem is emlékszik, gondolom...*

– Az első évekből nem. De később bevett gyakorlattá vált, hogy amint véget ért az iskola, indultunk Békésre vagy Gyulára. Édesapám volt békési, édesanyám gyulai. Az akkor szerzett élmények számomra máig meghatározók. Gyula például német, magyar és román város is volt. Igazán föl sem fogta az ember, hogy milyen varázslatos közegben töltötte azokat a nyári hónapokat. Anyám pedagóguscsaládból származott, és a tanítók gyakran méhészkedéssel pótolták ki a fizetésüket. Nagypapám is ezt tette. A nagy viasztekercek hosszú évekké a halála után is ott heverték a padláson. Még akkor is pénzt lehetett kapni értük. Jellegzetes volt a kis kert, az utca hangulata... Egészen más világba utazott azzal a háromszáz kilométerrel az ember. Ez a paradicsomi állapot tíz évig tartott.

– *Miért szakadt meg?*

– 1956 választóvonal volt. Édesapám ugyanis éppen odahaza tartózkodott, részt vett a forradalomban. Nem volt nagy bűne, de például elszavalta a református templomban a *Himnusz*t. Az események után keresték, állítólag fölforgatták érte a várost. Békésre vagy Békés megyébe nem is mehettünk többé. Ez nem csak a nyarak szempontjából volt komoly érvágás. Azelőtt az egész éves élelmünk nagy részét az alföldi disznóvágásokon szereztük be. Apám telente menetrendszerűen utazott a nagyszüleimhez, amikor visszaért, vártuk a Keleti pályaudvaron, és mindig az volt a kérdés, hogy milyen vastag volt a szalonnája a disznónak. A *Himnusz* elszavalása után ez nem volt kérdés többé. Szerencsére a munkahelyéig valahogy nem szivárgott el a hír, nyilván azonnal kirúgták volna. Magam egyébként annyira emlékszem az eseményekből, hogy anyám tüntetésekre járt, meg a Dózsa György térre. Mindenütt ott akart lenni. Érdekes, valamiért nem zavarta, hogy mi négyen, testvérek otthon maradtunk, és apám sem volt sehol. De úgy látszik, ez benne volt egy kuláklányban.

Azért a körülményeinkről tudni kell, hogy az egész család egy társbérleti lakás egyetlen szobájában húzta meg magát. Csak később jutottunk önálló otthonhoz ugyanabban a házban.

– *Lassan következtek a középiskolai évek.*

– Kölcsey Gimnázium, hatodik kerület. A Délibáb utca sarkán állt a zsidó árvaház, és a fiúk oda jártak hozzánk. Különös feszültségek alakultak ki nemegyszer. Természetesen arra törekedtünk, nehogy olyasmit mondjunk, ami számukra fájhat vagy sérülést okozhat. Ezek a srácok ugyanis többnyire csonka családokban nőttek fel, ha egyáltalán élve hazatért valamelyik fölmenőjük a haláltáborok valamelyikéből. Egyik osztálytársam, tudatosan-e vagy otthon hallott valamit, ki tudná megmondani ma már, mégiscsak elkezdett olyasmiket mondani, hogy X.Y.-ből is szappant kellene gyártani. Azonnal kirúgták a KISZ-ből satöbbi, de kell-e mondanom, nem ez volt a legszomorúbb az egészben.

– *Egy beszélgetéséből tudom, hogy az osztályfőnökének is mennie kellett.*

– Ugyanis meggondolatlanul kritizálta a szovjet megszállást. Kövendi Dénesnek hív-

ták, a latin mellett a történelmet is tőle tanultuk. A személyisége meghatározó volt, nagyon sajnáltuk, hogy egyszer csak más jött be helyette. A magyartanárnunk, Käfer István nevét fontos még megemlítenem, mert egészen más, sokkal szabadabb szemlélettel tanította a tárgyat, mint ahogy azt a többiekéről hallani lehetett akkoriban. És még egy kedves csibészről hadd szóljak, Székhelyi Józsefről, akit ma sokkal inkább színészetéről, szegedi színházigazgatói tevékenységéről ismerünk, semmint arról, hogy az osztálytársam volt. Abban a közegben mindenkiben volt valami bizonyítási vágy. Szinte versenyhelyezetet éreztem. Ráadásul otthon – elsősorban apám – folyamatosan súlykolta belém, hogy eredményeket kell elérni.

– *Ez mennyire nyomasztotta?*

– Egyáltalán nem, sőt nagyon egészségesen hatott. Talán a nyelvtanítás hagyott némi kívánnivalót maga után az iskolában. Az osztályfőnökünk távozása után a latin kaotikussá vált, viszont tagozatos csoport lévén emelt óraszámban tanultuk az oroszot. Ennek a jövőképe azonban eléggé homályos volt már akkoriban is. Az egyik osztálytársam ragyogóan beszélt a franciát. Ebből az érettségim támadt is egy kis konfliktusa, ami abból eredt, hogy ő jobban ismerte a nyelvet, mint aki vizsgáztatta.

– *Említette, hogy kisgyerek korában milyen meghatározók voltak a később, a történelem által ellopott nyarak. '56 után mivel töltötte a szüenidőt?*

– Anyám kottát olvasott, jól zongorázott, így természetes volt, hogy az általános iskola mellett megindult a zeneiskolai képzésem is. Egészen érettségiig zongoráztam. Emellett a KISZ Központi Művészegyüttesének úttörőcsapatában szerepeltem énekkarosként. Rendszeresen szerveztek téli táborokat, tehát telente el tudtam szabadulni Budapestről. A nyarak? Érdekes, apámnak a négy gyerek mellett, azok között a körülmények között is maradt annyi energiája, hogy megteremtse a pihenést a családnak. Zamárdiban épített egy kis nyaralót, úgyhogy attól fogva anyám júniustól szeptemberig leköltözött, és vitt minket magával. Amikor megvettük a telket, még csak a négy fal állt. De gyönyörű volt a környezet! Egészen addig, amíg a nagyobb arányú beépítések el nem kezdődtek, tehát úgy 1970-ig, el lehetett látni tőlünk, a teraszról, a tihanyi apátságig. Még az egyetem alatt is ott töltöttük a nyarak jó részét. Körbecikliztük a környező településeket, üdülőtelepeket, szinte megújulva tudtunk visszatérni Budapestre. Utána az egyetemi évekből adódó terhelést sokkal könnyebben viselte az ember.

– *Ha már az egyetemet szóba hozta: miért választotta a fogorvoslást?*

– Megint csak a gimnáziumi közegre kell visszautalnom. Az osztály jelentős része továbbtanulásra készült. Harmadikos korunkban ezt már nagyon komolyan vettük. Többen közülünk úgy kezdték az évet, hogy külön tanultak biológiát, fizikát.

– *Őn is?*

– Az én helyzetem annyiban volt más, hogy a család anyagi lehetőségei nem voltak túlzottan jók, így tanítványokat vállaltam. Úgy volt külön keresetem, hogy családokhoz mentem, és elsős, második gimnazistákkal foglalkoztam. Ez azért volt nagyon jó, mert amit továbbadtam, bennem is elevenebben élt. A keresményemből vettem azután külön fizikaórákat.

– *Még mindig nem értem, miért épp a fogorvoslást?*

– Kishitűség miatt. Úgy gondoltam, hogy az általános orvosi karra biztos nem vennének fel. Hozzá kell tennem, a fogorvosi munkáról semmiféle elképzelésem nem volt. A szüleim nem értettek egyet a döntésemmel. Különösen édesapámnak nem tetszett. Benne az orvos olyan független emberként jelent meg, aki mentes a kellemetlenségektől, alkalmazkodástól, az elsősorban politikai jellegű meghurcoltatásoktól, amelyeknek, úgy érzem, ő is ki van téve.

– *Az egyetemi évek alatt hogy értékelte a választást?*

– Nemrégiben ünnepeltük a Semmelweis Fogorvoskar megalapításának ötvenedik

évfordulóját, és megemlékeztünk róla, hogy egyes tanárainknak micsoda jelentőségük volt az életünkben! Donáth Tibor előadásai például máig megmaradtak az emlékezetemben. Ez azért fontos, mert egyetemi oktatóként sokszor fölmerül bennem a kérdés, hogy egy előadás élményanyaga hogyan rögzülhet harminc éven át?

– *Most is föl tudná idézni?*

– Állt a tábla mellett, a maga fölrajzolta ábrát magyarázva, és megmutatta, hogy egy alsó állcsontnál a gyulladás merre terjedhet, és mi a klinikai jelentősége. Erre még most is emlékszem, igen. De szólhatnék Szentágothai Jánosról is. A vizsgáin boncolni kellett, az egész előadó egy nagy színházra emlékeztetett, de olyan színdarabbal, amelyhez rengeteg tudás kötődött. Egyébként rendkívüli szorgalommal álltam neki a tanulásnak, mert nem akartam magam kitenni annak, hogy bármi problémám legyen az első években. Érdekes, hogy az általános tárgyak elsajátítása sokáig sokkal többet jelentett, mint a speciális, fogorvosi tárgyaké. Még harmad-negyedévben is fontosabbnak éreztem a kórbonctant vagy a biokémiát. Vagyis a meghatározó vizsgákon akartam túljutni. Ezeken nagyon jó eredményeket is értem el. Például megnyertem a biofizika versenyt, és kaptam egy demonstrátori állást. Ehhez képest a kezdeti, fogorvosi tárgyakra nem helyeztem akkora hangsúlyt. Nem vizsgáztam belőlük jól. Emlékszem, gyermekfogászatból nagyon nehéz helyzetbe kerültem a szigorlaton. Tudom, hogy a tanáraink számára is meglepetés volt, hogy az igen nehéz alapozó tárgyakból jelesek lettem az indexemben, ugyanakkor, mondjuk, a konzerváló fogászatból a felkészültségem nem érte el ezt a szintet.

– *Mi készítette később arra, hogy komolyan vegye a szakmát?*

– A végzés előtti hónapokban már kezdtem felfogni, hogy mennyire nem tudom azt, amit kéne, és milyen hiányosságaim vannak. Ezért gondoltam arra, hogy a főlétszűrést folytatni kellene a szakképzési időszakban ahhoz, hogy magabiztosabban állhassak oda a betegek mellé. Szerencsés egybeesés volt, hogy a szegedi klinika központi gyakornokokat keresett. Tóth Károly professzor négyünket meghallgatott, és végül engem hívott meg. 1969-et írtunk. Ez nagyon jó lehetőséget adott arra, hogy a fogorvoslás különböző szakterületein elmélyüljek. Összehasonlíthatatlan volt például azzal, mint ha, mondjuk, járóbeteg-rendelésen kellett volna kezdenem. Minden osztályon legalább fél évet teljesítettem. Rengeteget dolgoztam, a hétvégeket is a klinikán töltöttem, nyaranta fél hónapot voltam ügyeletben. Körülöttem az idősebb kollégák tanulmányutakra mentek, tehát láttam, hogy komolyan neki kell állnom elsajátítani a fontosabb nyelveket. Angolból viszonylag hamar középfokú nyelvvizsgáig jutottam, majd párhuzamosan elkezdtem a németet. Úgyhogy kitöltöttem az időmet.

– *Milyen körülmények között lakott?*

– Ha az ember folyton dolgozik, szinte mindegy, milyen a környezet. Ezzel együtt borzasztóak voltak a körülmények. De többnyire benn aludtam a klinikán, az ügyelet szobájában. Három évig maradtam Szegeden. Ott szakvizsgáztam, és tartós kapcsolatot építettem ki egy olyan generációval, amelyik később ott, sőt, az egész országban vezetővé vált a fogorvosképzésben. A szakvizsga után egy évvel kerültem Pécsre.

– *Ez a váltás hogyan jött?*

– Az egyik szegedi adjunktust nevezték ki a Mecsek aljára intézetvezető tanárnak. A fő kérdés az volt: ki tudja fölépíteni, megvalósítani az itteni fogorvosképzést.

– *Ami ezek szerint addig nem is volt.*

– Bár nagy hírű és nagy hagyományokkal rendelkező klinika volt a Sztomatológia, fogorvosképzés nem folyt, valóban. A szegedi intézetvezető a leendő pécsi tanszékvezető megerősítésére egy egész csapatot szánt, ebbe a csapatba került bele én is, és így kötöttem ki megint egy olyan városban, ahol azelőtt jószerével alig jártam.

– *A Szabó Imre vezette társaságról van szó, ugye?*

– Igen. Abban az időben – divatos szóval élve – nagyon innovatív egyetemi vezetés

működött, Tigyi József rektorral az élen. Az akkori nagy lépések hosszú évtizedekre meghatározták az egyetem életét, benne a miénket is, azokét, akik ide jöttünk.

– *Itt már jobbak voltak a körülmények?*

– Jobbak, de nem könnyűek. A lakáskérdést az egyetem megoldotta, ha kicsi volt is, mégis komoly támogatást jelentett egy teljesen ismeretlen helyen. Egyébként nehéz volt elhagynom Szegedet. Az ottaniaknak akkor már intenzív kapcsolatuk volt a fogorvoslás európai központjaival. Az egyik legfontosabb dolog, amit megtanultam, az volt, hogy egy ilyen központba irányuló tanulmányútnak legalább két célja van. Az első, hogy ott valami nagyon tartalmas kutatási programban, vizsgálatsorozatban vegyen részt az ember. A második, hogy az eredményeknek itthon is hasznosíthatóaknak kell lenniük.

– *Az egyik interjújából értesültem róla, hogy pályáján meghatározó volt a Norvégiában, Oslóban eltöltött fél esztendő.*

– Kisebb látogatások után kerültem oda. Öntevékenyen dolgoztam azon, hogy sikerüljön. Szegeden elsősorban a tanszékvezető személyes kapcsolatai révén jöttek létre az ilyen utak, itt ez kilátástalan lett volna. Végül is a kulturális csereprogramok keretében adtam be pályázatot. Nem volt könnyű, néha majdnem elveszttem a bürokrácia útvesztőiben. A mai, fiatal oktatógárda talán meg sem érti azt, hogy ez a bő hat hónap mekkora nélkülözéssel is járhatott. Gondolja el! Az ember fél évig távol van a családjától, anyagi okok miatt nem engedhet meg magának egyszeri hazautazást sem, a telefon ugyancsak emiatt elképzelhetetlen, nincs internet és így tovább. Ezzel együtt az ott szerzett tudás és tapasztalat egy életre meghatározta azt az igényességet, amellyel a mai napig igyekszem végezni a munkámat.

– *Melyik tudományterületben mélyedt el?*

– Már itthonról úgy mentem el, hogy a fogpótlástan és a fogászati anyagtan területén végeztem vizsgálatokat. 1984-et írtunk, és az egyik legnagyobb meglepetésem az volt, hogy a norvég kollégák hihetetlenül gyorsan, szinte napok alatt megszervezték azokat a feltételeket, amelyek között egy tudományos program megindulhatott, és így volt rá esély, hogy be is fejeződjék. Azok a hetek, hónapok nagyon céltudatosan arról szóltak, hogy ennek a kutatásnak, még ha alapkutatás is, értelme, eredménye, klinikai jelentősége legyen. A skandináv anyagtan kutatóintézet és az oslói fogászati klinika életében már akkor bevett gyakorlatnak számított, hogy a fiatal szakembergeneráció éveket tölt Amerikában, majd hazajön, és vezető állásokba kerül, hasznosítva azt a tudást, amit ott megszerzett. Ez persze példamutató volt számunkra is, de elérhetetlen álomnak tűnt.

– *Milyen eredményt hoztak végül is professzor úr vizsgálódásai?*

– Sajnos, nehéz ezekről népszerű, tudományos ismeretterjesztő összefoglalást adnom, mert elsősorban a fogpótlástanban használt különböző anyagok tulajdonságainak vizsgálata volt és maradt a területem. Ami miatt különös jelentősége volt a norvég munkának, az az, hogy itthon a horribilis költségek miatt e kutatások klinikai hasznosíthatóságáig valószínűleg nem jutottam volna el. Tudni kell, hogy a magyar lakosság jelentős része kivehető fogpótlást visel. A fejlődés nálunk is évről évre újabb anyagokat hoz, az alkalmazott technológiáknak, a vizsgálati módszereknek is együtt kell fejlődniük ezekkel. Annak idején meg kellett mutatni a magyar szakközönségnek, hogy ha bizonyos körülményeket, gyártási utasításokat nem tartunk be a fogtechnikai laboratóriumokban, akkor károsító hatások alakulhatnak ki a szájbán.

– *Melyek ezek?*

– Allergiás hatások, gyulladásoz jelenségek. A vizsgálati módszerek voltak tehát azok, amelyekből fölkészültem Oslóban. Amikor ezeket már itthon is alkalmaztuk, az akrilátok, műanyagok felhasználása nálunk is sokkal jobb feltételek, fegyelmezettebb körülmények között folyt, mint korábban. A fogorvoslás így sokkal többet tudott arról, hogy a fogpótlásoktól, amelyeket a páciensek szájába tesz, mit várhat. Emellett olyan

technológiák meghonosítása is része volt a munkának, amelyek külföldön már használtak voltak, de itthon csak gondoltunk rájuk néha.

– *Olvasom, hogy komoly munkakapcsolatot épített ki angolszász kollégáival.*

– A nyolcvanas évek vége felé már sokkal nyitottabb volt az ország, eljuthattunk más kutatóközpontokba is. Kifejezetten szerencsém volt, mert a vizsgálataimat Walesben folytathattam. A cardiffi klinika az akrilátok felhasználásában sokkal közelebb volt a mindennapos klinikai gyakorlathoz, mint az alapkutatásokat folytató norvég csapat. Többször töltöttem rövidebb-hosszabb időt Cardiffban. Nagyon sok segítséget kaptam. Stafford professzor például a mai napig érdeklődik a munkám, a hogylétem felől. Tehát azt mondhatom, hogy olyan kapcsolatok alakultak ki ott is, amelyek évtizedekig elkísérik az embert.

– *Említette, hogy nehéz lenne elmerülnünk az anyagtani összefüggésekben. Viszont érdekes lehet, hogy mi a kutatások haszna annak a számára, aki átlépi a pécsi Fogászati Klinika küszöbét?*

– Olyan minőségi segédeszközt kap, amely hosszabb időn keresztül helyreállítja a rágóképességét, és ezáltal javítja az életminőségét.

– *Professzor úr véleményét idézem: „A kivehető protézis olyan, mintha levágták volna az illető lábát, és attól fogva mankóval kellene járnia.”*

– Így van. Ma, amikor már fejlettebbek a technológiák, ugyanolyan fontos odafigyelnünk az elvárásokra, amelyeket a páciensek a fogpótlásukkal szemben támasztanak.

– *A kívülről számunkra úgy tűnik, divattossá váltak az úgynevezett implantátumok. Ezekről hogyan gondolkodik a szakember?*

– Nem biztos, hogy jó divat ez, és azt a vélekedést, hogy csodaszer, mindig vissza kell utasítanunk. Nagy a reklám, kicsit sarkosabban fogalmazva, nagy a felhajtás. Ugyanakkor látnunk kell, hogy az implantológia Magyarországon, különösen a technológiát kidolgozó központokhoz képest, elég fejletlen. A minőségbiztosítás elérése az egyik legnehezebb probléma. Ehhez még olyan piaci helyzet is társul, hogy a fölhasznált gyógyászati elemek a fejlődés során eltűnnek a kínálatból, viszont a páciens szájából nem. Tehát a hosszú évtizedeken átívelő gondozás nem könnyű feladat. Pedig az implantációs fogpótlások egy emberi életre készülnek. Arra is oda kell figyelnünk, hogy azok az elemek, amelyeket használunk, vajon elérhetők vagy legalább csereszabatosak lesznek-e, mondjuk, tíz év múlva? Például egy fiatallembernél nagyon könnyen elképzelhető, hogy a titánium-csavarok még ötven év múlva is ott lesznek az állcsontjában.

– *Kicsit visszalépek a folyamatban, ha megengedi. Mit tanácsol, mit kéne tennünk, hogy ne jussunk el a protetikai beavatkozásokig?*

– Ha az emberek tudnák, hogy mennyire bonyolult, mekkora fizikai terhelést is jelentő beavatkozások ezek, mekkora lelki terhelést is jelent az át- és túlélésükhöz, sokkal jobban odafigyelnének arra, hogy ne legyen fogvesztésük. Ezt már az iskolában kellene oktatni, hisz ez egyben viselkedésforma is. 1985-ben egy sztrájk miatt az athéni repülőtérre rekedtünk, ott kellett töltenünk egy éjszakát. Számomra is megdöbbentő volt, hogy egy angol fiatal a hajnali, repülőtéri környezetben is hosszú percekig szánt a fogápolására. Tehát benne volt, belé nevelték, hogy ezt a nagy értéket óvnia kell. A szervezetünk értékét sokszor nem tudjuk felmérni, csak amikor már elveszett. Ez nem fogorvosi, hanem pedagógiai feladat. De a lakosság jelentős része még ma sem együttműködő. Pedig a fogágy-betegségeket és a szuvasodás fogvesztéses következményeit csak úgy lehet folszámolni, ha a betegek és a fogorvosok között sokkal jobb együttműködés alakul ki. Egyébként vannak biztató jelek, mert egyes páciensek már beírják a naptárjukba a következő ellenőrzés időpontját, amikor megjelennek nálunk.

– *Kötelező szerviz?*

– Igen. Csak annyi időt töltsünk a kontrollal, mint az autónkkal fél évente, és sokkal jobb lesz a helyzet. A nagy szájbetegségek okai ismertek. A hatékony megelőzés lenne na-

gyon fontos. Az emberek többsége, amikor a fájdalmát azzal szünteti meg, hogy kihúzatja a fogát, azt hiszi, hogy a pár perces tortúra megoldást jelent. Pedig csak kezdete annak a bonyolult állapotnak, amit nagyon nagy kihívás fölszámolni.

– *Tudom, hogy az oktatás a szívügye. Tegye meg, kérem, hogy így, a beszélgetés vége felé erről a munkáról is szól néhány szót!*

– Az akkreditációs bizottság nemrégiben elfogadta a fogorvostudományi szak működését, és csak azért nem kaptunk kiváló minősítést, mert nem kari struktúrában működünk. Ez nagy öröm természetesen, de nem rekedhetünk meg itt, meg kell kezdenünk a tanszékek megszervezését, vagy például az idegen nyelvű oktatás ez irányú átalakítását. Ma már ugyanaz az infrastruktúra jószerevével kétszeres hallgatói létszámmal dolgozik, mint húsz évvel ezelőtt, hisz nem csak magyarul, hanem németül és angolul is folyik a képzés. A szakorvosképzés is folytatódik, szeretnénk a klinika regionális központ-szerépét erősíteni.

– *Gyanítom, ez az átalakító munka jelentős áldozatokat követel.*

– Hosszú évtizedek után azért már fölmérhető, hogy a munka minősége milyen eredményeket hoz. A tizenöt-húsz évvel ezelőtt végzett fogorvosok alacsonyabb felkészítési fokon kerültek ki tőlünk azokhoz képest, akik például ma járnak hozzánk. Ez még jobban serkenti a mindenkori felelős vezetőt arra, hogy igenis, a konfliktusokat is vállalva biztosítsa, hogy a minőség töretlenül javuljon. Ki kell használnunk minden forrást, anyagot, erkölcsit is e cél érdekében. Sokszor nem azért hiányoznak a megfelelő eszközök, mert nincs anyagi fedezet, hanem mert szervezetlen a rendszer. Látva, hogy egyes európai klinikák milyen infrastrukturális háttérrel dolgoznak, fel kell tárnunk, hogy csak hasonló lehetőségekkel tudunk hosszú távon eredményesen működni. A szakmai vezetőnek meg kell győznie a területen kevésbé jártas gazdasági vezetőt arról, hogy csak úgy lesz, mondjuk, tíz év múlva is kellő hallgatói létszámunk, ha bizonyos kérdésekben nem kötünk kompromisszumot. A cél, hogy a következő évfolyamok számára is népszerű legyen az itt folyó oktatás.

– *Óhatatlanul is tanúja voltam, hogy ideérkezésemkor hallei kollégájával váltott elektronikus levelet. Mi a közös munka célja?*

– A határok megnyíltával több helyszínen, centrumban folynak azonos célú kutatások. Ebben a legfontosabb az, hogy igyekszünk kideríteni: milyen a pácienseinknek a száj egészségi állapotához kötött életminősége. Ha valaki részben vagy teljesen fogatlan, rendkívüli módon hátráltatja a munkájában, a mindennapos kommunikációjában. Angolszász kutatási programot adaptáltak német kollégák, és velük alakult ki szoros együttműködés. A kezelések megítélése, a betegek elégedettsége vagy elégedetlensége a fogorvoslás minőségéről is árulkodik. Megállapítható, hogy bizonyos terápiás módszerek mennyire hasznosak, mennyire jók, s hogy a módszerek közül melyek azok, amelyek például általános elégedetlenséget váltanak ki. Rögzítjük a kezelés előtti, utáni állapotot, és a jóval későbbi véleményeket is. Hallatlanul érdekes következtetésekhez vezethet a mi eredményeink összevetése külföldi betegcsoportok eredményeivel. Ezek a kutatások rendkívül fontosak, mert néha hajlamosak vagyunk elfeledkezni arról, hogy végül is mindennek a betegek érdekében kellene történnie. Tehát ez az az új program, amelyen dolgozunk most.

Hogy mi foglalkoztat még? Ha majd több időm lesz, szeretnék visszatérni valamilyen billentyűs hangszerhez. A zongora, amin gyerekkoromban játszani tanultam, és ami ott állt a lakásunkban évtizedekig, most a városmajori templom kis imaházában van. Nem tudom, használják-e, de néha arról álmodozom, hogy esetleg telhetnék lépéseket a visszaszerzéséért...